

SAİD B. CÜBEYR VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Aziz ELÇİ

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK
2019
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Aziz ELÇİ

SAİD B. CÜBEYR VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK

ERZURUM - 2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

29/08/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “**SAİD B. CÜBEYR VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ**” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

29.08.2019

AZİZ ELÇİ

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

.....
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK danışmanlığında, Aziz ELÇİ tarafından hazırlanan bu çalışma 29/08/2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Tevhit BAKAN

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Fuat KARABULUT

İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

F-85/01/21.10.2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	2
III. SAÎD B. CÜBEYR'İN YAŞADIĞI DÖNEM.....	2
IV. TÂBÎÛN DÖNEMİNDE HADİS.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

SAÎD B. CÜBEYR'İN HAYATI

1.1. HAYATI.....	19
1.1.1. Nesebi ve Künyesi.....	19
1.1.2. Doğumu ve Ailesi.....	20
1.1.3. Ahlâkî Kişiliği	21
1.1.4. İlmî Kişiliği	22
1.1.4.1. Hocaları ve Talebeleri	24
1.1.4.1. Hocaları	25
1.1.4.2. Talebeleri	32
1.1.4.3. Eserleri.....	44
1.1.5. Siyasî Kişiliği	44
1.1.5.1. Devlet Görevleri	45
1.1.5.2. Haccâc b. Yûsuf'a Karşı Ayaklanması.....	46
1.1.5.3. Şehid Edilmesi.....	50

İKİNCİ BÖLÜM

SAÎD B. CÜBEYR'İN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

2.1. HADİS TAHAMMÜLÜ VE EDÂSI.....	54
2.2. HADİSLERİNİN YAZIMINA KARŞI TUTUMU	54
2.3. HADİSİ LAFZEN RİVÂYETE ÖNEM VERMESİ	55
2.4. SAÎD B. CÜBEYR HAKKINDAKİ TA'DİLLER	55

2.5. SAİD B. CÜBEYR'İN RİVÂYETLERİNİN TAHLÎLİ	56
2.5.1. Rivâyetlerinin İttisâl-İnkıtâ Açısından Durumu.....	56
2.5.2. Mechûl/Mübhem Râvilerden Hadis Rivâyeti.....	56
2.5.3. Rivâyetlerinin Muntehasına Göre Durumu	57
2.5.4. En Sahîh İsnâdları	58
2.6. SAİD B. CÜBEYR'İN KÜTÜB-İ SİTTE'DE TAHRÎC EDİLEN RİVÂYETLERİNİN KONULARINA GÖRE DAĞILIMI.....	58
2.6.1. Kütüb-i Sitte'deki Genel Dağılımı	58
2.6.2. Buhârî'nin Sahîh'indeki Dağılımı	59
2.6.3. Müslim'in Sahîh'indeki Dağılımı	60
2.6.4. Tirmizî'nin Sünen'indeki Dağılımı	61
2.6.5. Ebû Dâvûd'un Sünen'indeki Dağılımı	62
2.6.6. Nesâî'nin Sünen'indeki Dağılımı	63
2.6.7. İbn Mâce'nin Sünen'indeki Dağılımı.....	64
2.7. SAİD B. CÜBEYR'İN KÜTÜB-İ SİTTE'DE TAHRÎC EDİLEN RİVÂYETLERİNİN İSNÂD ŞEMALARI	65
2.7.1. Saîd b. Cübeyr'in İbn Abbâs'tan Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları	65
2.7.1.1. Sahîhu'l-Buhârî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları	65
2.7.1.2. Sahîhu Müslim'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması	69
2.7.1.3. Sünenü't-Tirmizî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları	70
2.7.1.4. Sünenü Ebû Dâvûd'daki Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları	72
2.7.1.5. Sünenü'n-Nesâî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları	74
2.7.1.6. Sünenü İbn Mâce'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması.....	76
2.7.2. Saîd b. Cübeyr'in İbn Ömer'den Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları	78
2.7.2.1. Sahîhu'l-Buhârî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması	78
2.7.2.2. Sahîhu Müslim'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması	78
2.7.2.3. Sünenü't-Tirmizî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması	78
2.7.2.4. Sünenü Ebû Dâvûd'daki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması.....	79
2.7.2.5. Sünenü'n-Nesâî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması	79
2.7.2.6. Sünenü İbn Mâce'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması.....	80
2.7.3. Saîd b. Cübeyr'in Abdurrahman es-Sülemî'den Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları	80

2.7.3.1. Sahîhu'l-Buhârî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması	80
2.7.3.2. Sahîhu Müslim'deki Rivâyetlerinin Şeması	80
2.7.4. Saîd b. Cübeyr'in Amr b. Meymûn'dan Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları.....	80
2.7.4.1. Sahîhu'l-Buhârî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması	80
2.7.5. Saîd b. Cübeyr'in Adiyy b. Hâtîm'den Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları.....	80
2.7.5.1. Sünenü't-Tirmizî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması	80
2.7.5.2. Sünenü'n-Nesâî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması	81
2.7.6. Saîd b. Cübeyr'in Ebû Saîd el-Hudrî'den Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları.....	81
2.7.6.1. Sünenü't-Tirmizî'deki Rivâyetlerinin Şeması.....	81
2.7.7. Saîd b. Cübeyr'in Enes b. Mâlik'ten Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları	81
2.7.7.1. Sünenü Ebî Dâvûd'daki Rivâyetlerinin Şeması	81
2.7.7.2. Sünenü'n-Nesâî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması	81
2.7.8. Saîd b. Cübeyr'in Alî b. Ebî Tâlib'den Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları.....	81
2.7.8.1. Sünenü'n-Nesâî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması	81
2.7.9. Saîd b. Cübeyr'den Rivâyet Edilen Maktû Hadislerin İsnâd Şemaları	82
2.7.9.1. Sahîhu'l-Buhârî'de Rivâyet Edilenlerin İsnâd Şeması.....	82
2.7.9.2. Sahîhu Müslim'de Rivâyet Edilenlerin İsnâd Şeması	82
2.7.9.3. Sünenü't-Tirmizî'de Rivâyet Edilenlerin İsnâd Şeması.....	82
2.7.9.4. Sünenü Ebî Dâvûd'da Rivâyet Edilenlerin İsnâd Şeması	83
2.7.9.5. Sünenü'n-Nesâî'de Rivâyet Edilenlerin İsnâd Şeması.....	83
2.7.9.6. Sünenü İbn Mâce'de Rivâyet Edilenlerin İsnâd Şeması	84
SONUÇ.....	85
KAYNAKÇA	87
EKLER.....	94
EK 1. SAÎD B. CÜBEYR'İN KÜTÜB-İ SİTTE'DEKİ RİVÂYETLERİ	94
ÖZGEÇMİŞ.....	159

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SAİD B. CÜBEYR VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Aziz ELÇİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK

2019, 169 Sayfa

Jüri: Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK

Doç. Dr. Tevhit BAKAN

Dr. Öğr. Üyesi Fuat KARABULUT

Hadislerin günümüze ulaşmasında sahâbe ve tâbiûn neslinin rolü büyüktür. Şöyleki sahâbe, Hz. Peygamber'in sözlerini ve fiillerini mana ve lafızlarını koruyarak ezberlemiş ve bir sonraki nesil olan tabiûna aktarmıştır. Tabiûn nesli de sahâbeden öğrendikleri hadisleri aynı titizlikle kendilerinden sonrakilere aktarmışlar ve böylece hadisler kitaplarda tedvîn ve tasnîf edilerek günümüze kadar ulaşmışlardır. Bu açıdan tabiûn'un önde gelen muhaddislerinden olan Saîd b. Cübeyr'in hadis ilmine katkılarını ortaya koymak büyük bir öneme sahiptir. Saîd b. Cübeyr, Mekke'de doğmuş, yirmi yaşında Kûfe'ye yerleşmiş ve başta İbn Abbâs ve İbn Ömer olmak üzere döneminin önemli hadis âlimlerinin ders halkalarına katılmıştır.

Hadis öğrenimini tamamladıktan sonra Tebeü't-Tâbiî'nden birçok kişiye öğrendiği hadisleri nakletmiştir. Böylece Saîd b. Cübeyr, hadislerin günümüze ulaşmasında önemli rol oynamıştır. Şöyleki Saîd b. Cübeyr'in rivâyetleri, başta Kütüb-i Sitte olmak üzere birçok hadis kaynağında yer almıştır. Saîd b. Cübeyr'in rivâyet ettiği hadisler genellikle sahîh kabul edilmiştir. Saîd b. Cübeyr keskin zekâlı, iyilik sahibi, haramdan kaçınan, üstün ahlaklı bir tâbiî'dir. Çok ibadet ettiği için kendisine "ibadet edenlerin süsü" denilmiştir. Saîd b. Cübeyr başta hadis, tefsir, kırâat ve fıkıh olmak üzere İslam ilimlerinde görüşlerine başvurulmuş bir tâbiî olmuştur. Cerh-Ta'dîl âlimleri onun sika yani güvenilir bir kişi olduğunu beyan etmişlerdir. İşte biz bu çalışmamızda Saîd b. Cübeyr'in hayatını, kişiliğini ve hadis ilmine katkılarını detaylı bir şekilde ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Saîd b.Cübeyr, Hadis, Kütüb-i Sitte

ABSTRACT**MASTER THESIS****SAİD B. CÜBEYR AND HIS PLACE IN HADITH SCIENCE****Aziz ELÇİ****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Harun ÖZÇELİK****2019, Page: 169****Jury: Assoc. Prof. Dr. Harun ÖZÇELİK
Assoc. Prof. Dr. Tevhit BAKAN
Assist. Prof. Dr. Fuat KARABULUT**

The companions of prophet Muhammed and the following generations have an important role and mission in term of transmitting hadiths. To clarify, they memorized the words, sayings and the actions of prophet in term of meaning and wording and transmitted to the following generations. The generation that came after the companions of prophet Muhammed transmitted the hadiths that they learned from the companions to the following generations hypercorrectly and so the hadiths have been conveyed in books to our era by codification and classification. In this respect, it is important to reveal the contribution of Saïd b. Cübeyr who is the foremost narrator of Muhammed's all sayings, deeds and approvals to the hadith discipline. Saïd b. Cübeyr was born in Mecca, he settled in Kufe city when he was approximately twenty years old he took lessons from the notable scholars of hadith discipline of that era especially İbn Abbas and İbn Ömer.

After he completed the hadith discipline, he transmitted the hadiths to many people from the third generation of companions. So he had an important role in transmitting hadiths to our era to clarify, his hadiths take place in many sources such as Kütüb-i Sittet. The hadiths of Saïd b. Cübeyr transmitted are proven to be original. Saïd b. Cübeyr is regarded to be smart, benevolent, ethical and one who escaped from the forbidden. Since he worshipped too much, he has a good reputation in regard to servitude. His ideas are consulted for Islamic disciplines especially for commentary of Quran, fiqh, recitation and hadith. The scholars declared him as a reliable person. In this study, we handled Saïd b. Cübeyr's life, his personality and his contributions to the hadith discipline in details.

Keywords: Saïd b. Cübeyr, Hadith, al-Kutub al-Sittet

KISALTMALAR DİZİNİ

AÜİF.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE.	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	: İbn, bin
Bkz.	: Bakınız
bnt.	: bint
byy.	: Yayın yeri yok
(c.c.)	: Celle celâlüh
Çev.	: Çeviren
DEÜSBE.	: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
MÜİFV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
iht.	: İhtisâr eden
m.	: Miladi
MÜSBE.	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
MÜİF.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ö.	: Ölüm tarihi
(r.a.)	: Radıyallâhu anh
(s.a.s.)	: Sallâllâhu aleyhi ve sellem
SÜİFD.	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SÜSBE.	: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
tsz.	: Basım tarihi yok
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

İslam'ın Kur'ân-ı Kerim'den sonraki temel kaynağı Sünnet/hadis'tir. Çünkü Hz. Peygamber'in tebliğ görevinin yanında bir de tebyîn görevi vardı. Kur'ân-ı Kerim'in bize vermek istediği mesajı Hz. Peygamber'in uygulamaları, açıklamaları sayesinde anlayabilmekteyiz. Bu gerçeği Hz. Peygamber 'Size sınıksız sarıldığınız sürece yolunuzu şaşmayacağınız iki şey bırakıyorum. Bunlar; Kur'ân ve sünnetimdir' buyurarak haber vermiştir. İşte bu kutlu mesajdan yola çıkarak Hz. Peygamber'i anlamak ve bize bırakmış olduğu mirası yani sünneti diğer nesillere aktarmak düşer. Bunu yerine getirebilmek için Hz. Peygamber'den bize ulaşan rivâyetlerin gerçekten Hz. Peygamber'e ait olup olmadığını araştırmak gerekmektedir. Bu araştırmalar hadislerin rivâyet şekilleri, rivâyet edilen hadis ve hadisi rivâyet eden raviler hakkında olmalıdır.

Hadis tarihi açısından, hicrî birinci asır önemli bir dönemdir. Hadislerin yazımı hicrî birinci asırda başlamış ve hadisler bir araya getirilmiştir. Hicrî birinci asrın sonunda ise hadis rivâyet yöntemi şekillenmiştir. Hadis ilminin ortaya çıkışı incelendiğinde siyasî, kültürel ve sosyal faktörlerin rivâyetler üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Rivâyet edilen hadislerin tarihi gelişimini anlamak için sahâbîlerden başlamak üzere hadis ilmine katkıda bulunan tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn'in biyografilerini incelemek gereklidir. Bu sebeple biz de bu çalışmada tâbiûndan Saîd b. Cübeyr ve hadis ilmindeki yerini inceleme konusu yapmış bulunmaktayız.

Çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Saîd b. Cübeyr'in yaşadığı dönem olan hicrî birinci asır ve bu asrın hadis ilmi açısından önemine kısaca anlatılmıştır. Birinci bölümde, Saîd b. Cübeyr'in hayatı, hocaları ve talebeleri, ahlâkî, ilmî ve siyasî kişiliği ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise Saîd b. Cübeyr'in hadis ilmindeki yeri ele alınmış ve bu çerçevede, Saîd b. Cübeyr'in hadis rivâyet yöntemi, Kütüb-i Sitte'deki hadislerinin sayısı, rivâyetlerinin konuları ve hakkındaki ta'dîller incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırma konusunun hazırlanmasında hoşgörüsü ve tavsiyeleri ile yardımını esirgemeyen danışman hocam sayın Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK bey'e teşekkür ederim.

Aziz ELÇİ

Erzurum – 2019

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İslam'ı anlayabilmek için Kur'ân ve Sünneti bilip doğru yorumlayabilmek gerekmektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Kur'ân ve Sünnet bize sahâbe vasıtasıyla ulaşmıştır. Bu sebeble bize sünneti ulaştıran şahısların hayatını incelemek, yaşadıkları zamanın ilmi çalışmalarını ve o dönemdeki ilmi aşamaları bilmek önem arz etmektedir.

Bu çalışmamızda Saîd b. Cübeyr'in yaşamış olduğu asrın ilmî faaliyetleri ve siyasi olaylarını inceleyecek; hayatı, seyahatleri, ilim tahsili, talebeleri ve hocaları hakkında bilgi vereceğiz, daha sonra onun ahlaki, ilmi ve siyasi kişiliğini tespit etmeye çalışacağız.

Saîd b. Cübeyr tâbiûnun büyüklerindendir. Hicrî birinci asırda yaşamış önemli bir muhaddistir. Saîd b. Cübeyr'in sahâbenin bir çoğu ile görüşme imkânı olmuştur. O, tefsir, kıraat, fıkıh ve hadis olmak üzere bir çok alanda döneminin önde gelen şahsiyetlerinden biridir. Nitekim döneminin bazı alimleri tarafından “cehbezü'l-ulemâ/âlimlerin başı” olarak kabul edilmiştir.

İlk dönem muhaddislerinde olduğu gibi hadisçiliğinin yanında dönemin önemli müfessir, fakîhleri arasında da sayılmaktadır. Yaşadığı dönemde fikhî görüşlerine müracaat edilerek onun fıkhıdaki üstün meziyetleri ve tefsire olan katkıları dile getirilmiştir.

Saîd b. Cübeyr; bu çalışmamıza konu edilerek hayatı, Emevîler dönemindeki rolü, hadis ilmindeki yeri, döneminde hadis ilmine yaptığı katkıları incelemeye çalışılmıştır. Son olarak Kütüb-i Sitte'de yer alan rivâyetleri incelenerek müelliflerine ve konularına göre tasnif edilmiştir. Hadislerin bize doğru bir şekilde nakledildiği hakkındaki şüpheleri bertaraf etmek için, onun hadis ilmindeki yerini ve hadisleri nakletmedeki çabalarını bilmenin önemli bir rolü vardır.

II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Araştırmamız deney, gözlem, anket vb. yöntemlerle bilgi edinmeye elverişli olmadığından dolayı konunun materyalinin tamamı yazılı kaynaklardan oluşmaktadır. Öncelikle konunun bir ilk dönem çalışması olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Dolayısıyla araştırmalarım ilk dönem kaynaklarına başvurmak ihtiyacı doğurmuştur. Bu sebeple ulaşılabildiğim kadarıyla ilk eserleri araştırmaya çalıştık.

Saîd b. Cübeyr'in hayatıyla ilgili rivâyetler tespit edilmeye çalışılırken konuyla ilgili eserler incelenip, kaynak tarama yöntemi ile derlenmeye çalışılmıştır. Kaynaklarda edinilen bilgiler birbiriyle uyumlu olma derecesine göre incelenmiş, elde edilen bilgiler ise güvenilir kabul edilmiştir. Çalışmamızda rivâyetlerin kaynakları dipnotlarda verilmiştir.

Araştırmamızın temel kaynaklarını Hadis Tarihi ve usûlüne dair eserler, Kütüb-i Sitte, ricâl ve tabakât kitapları oluşturmaktadır. En çok istifade ettiğimiz kaynaklar arasında İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) et-Tabakâtu'l-Kübrâ'sı, İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) Târîhu Medîneti Dımaşk, Zehebî'nin (ö. 748/1348) Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'sı, Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin (ö. 476/1083) Tabakâtu'l-Fukahâ'sı ve Tabakâtu'l-Huffâz'ı, Mizzî'nin (ö. 742/1341) Tehzîbü'l-Kemâl'i, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) Tehzîbü't-Tehzîb'i ve İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) Vefayâtü'l-A'yân'ı yer almaktadır.

Usûl kitaplarından ise kullandığımız kaynaklar şunlardır: el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye ve Takyîdü'l-İlm'i, Nûruddîn İtr'ın Menhecü'n-Nakd fî Ulûmu'l-Hadis'i, İbnu's-Salâh'ın (ö. 643/1245) Ulûmu'l-Hadis'i, Suyûtî'nin (ö. 911/1505) Tedrîbu'r-Râvî'si, Ahmet Yücel'in Hadis Usûlü ve Abdullah Aydın'ın Hadis İstılahları Sözlüğü'dür.

III. SAÎD B. CÜBEYR'İN YAŞADIĞI DÖNEM

Hız. Peygamber (s.a.s.)'in vefatından sonra en önemli konu devletin başına kimin geçeceğiydi. Müslümanlar arasında fikir ayrılıkları ortaya çıktı. Bu fikir ayrılığının en büyük nedeni Hız. Peygamber'in vefat ederken kendisinden sonra halifeyi belirlememiş

olmasıdır.¹ Bu tartışmalar esnasında ve ridde olayları sebebiyle tehlike boyutlarına yaklaşacak bir siyasî kriz yaşandıysa da bunu çok abartmamak gerekir.² Nitekim Hz. Peygamber kendisinden önce ve kendi zamanındaki siyasî sistemlerin ve devlet teâmüllerinin aksine yerine geçecek devlet başkanını ismen tayin etmemişti. Gerçekte Kur’ân-ı Kerim’de de devlet başkanının seçilme şekliyle ilgili bir hüküm yoktu. Ancak, kendisinin yetiştiği toplumun dinî, ahlakî ve kültürel yapısına olan güveni, onları “şûrâ” prensibine havale etti. Kendisinden sonra sağlam prensipler, güçlü bir siyasî ve sosyal yapı, adaletli bir toplum ve büyük şahsiyetler bırakmıştı. Böylece müslüman topluma, kendilerinin istedikleri kişiyi seçme fırsatını verdi. Bütün bu hususlar da “siyasî kriz”in kısa sürede çözülmesini sağladı.³ Kısa bir zaman içerisinde Ebû Bekr (r.a.) halife olarak İslam devleti’nin başına geçti. Halifeliğinin ilk yıllarında irtidat olaylarıyla ilgilendi. Ebû Bekr (r.a.) kısa sürede ortalığı yatıştırıp ve düzeni sağlamıştı.

Hz. Ebû Bekr’in (r.a.) güçlü imanı ve Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından onaylanan sıdkı, müslümanlar nezdindeki dinî konumu ve ahlakî özellikleri sebebiyle müslümanlar ona “Peygamberlik” hariç, Hz. Peygamber’e gösterdikleri dinî ve dünyevî saygının tümünü gösterdiler. Bu sebeple o hem Hz. Peygamber (s.a.s.)’in bıraktığı dinin imamı idi, hem de devletin halifesiydi.⁴ Halkın büyük çoğunluğunun seçimiyle Hz. Peygamber’in halifesi sıfatıyla dünyevî ve dinî işlerin başına olduğu için de icraatlarında cesur ve serbest idi. Devlet idaresinde, ashâbın ileri gelenleriyle önemli konularda istişâre ediyor, elde ettiği kararları da enine boyuna değerlendiriyordu. Kur’ân ve Sünnet’e uygun bulduğunda büyük bir azimle uygulama sahasına koyuyor, bulmadığında ise Üsâme’nin ordu kumandanlığı konusunda olduğu gibi, bütün karşı çıkışlara rağmen benimsediği kararda ısrar ediyordu.⁵ Ehliyet ve liyakati esas alarak vali ve memur atamalarını yapıyor, terfi ve tenzillerde iltimas ve tavassut kabul etmiyordu. Atadığı vali, komutan, âmil ve memurları sadece devlet memuru olarak değil, dinî bir mürşit olarak da atıyordu. Hukukî konular üzerinde önemle duruyor, bu konuları Hz. Peygamber’in de kendilerini övdüğü fakîh sahabilere danışıyor, onlara havale ediyordu.

¹ Sönmez Kutlu, *Ehl-i Sünnet Siyâset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması*, e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi, Bahar 2008, 9.

² Hasan İbrahim Hasan-Hasan Alî İbrâhîm, *en-Nüzûmu’l-İslâmiyye*, Mektebetu’n-Nehda, Kahire 2006, 23.

³ Hasan, *en-Nüzûmu’l-İslâmiyye*, 23, 29.

⁴ Hasan, *en-Nüzûmu’l-İslâmiyye*, 24.

⁵ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, Gonca Yay., İstanbul 1987, II, 236.

Ebû Bekr'in (r.a.) zamanında zımmî hukukuyla ilgili esaslar da ortaya çıkarılmış, İslam devletinin kendileri için sağladığı bu hak ve imkânlar sayesinde din adamları, çocuklar, kadınlar ve eli işten çekilmiş, kazançtan düşmüş ihtiyarlar cizyeden muaf tutulmuştur. Onun döneminde “beytü'l-mal” adlı müstakil bir bina oluşturulmuştu. Kısacası Hz. Ebû Bekr, devlet idaresinde tatlı-sert denilen ideal devlet adamı şahsiyetini sergilemiştir.⁶

Hz. Ebû Bekr'in (r.a.) bu başarısı ve cesareti kendisinden sonraki halife Hz. Ömer de (r.a.) takip etti ve daha ileri safhalara götürdü. Kısa sürede Suriye'nin kuzeyindeki Şam, ardından Humus müslümanların eline geçti. İran tarafında Hire (Kûfe) fethedildi. Çin İmparatoru ve Türkistan kralının yardımlarına rağmen, müttefik ordular İslam ordusu tarafından ağır yenilgiye uğratıldı. Böylece Hz. Ömer (r.a.) zamanından itibaren (634-644) müslümanlar Suriye, Irak ve İran'dan geçerek, Trablus'tan (Libya) Belh'e (Afganistan) ve Ermenistan'dan Sind'e ve Güccarat'a (Hindistan-Pakistan) kadar hüküm sürüyorlardı. Sudan, Endülüs, Çin, Kıbrıs, Rodos ve Girit Adalarına kadar dünyanın geniş bir alanında İslam hâkimiyeti sağlanmış, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından henüz 15 yıl geçmeden müslümanlar Doğu'dan Batı'ya, Atlantik'ten Pasifik yakınlarına kadar, Avrupa yüzeyi kadar geniş bir alan üzerine yayılmışlardı.⁷

Hz. Ömer (r.a.) döneminde hem ülkenin coğrafyası önemli bir şekilde büyümüş, hem de devlet teşkilatı idarî ve siyasî yapılanmasını son derece düzenli, disiplinli, olgun ve ileri düzeyde bitirmiştir. Denilebilir ki, İslam tarihinde Hz. Ömer (r.a.) zamanında coğrafî, idarî, adlî ve siyasî teşkilat açısından zirve noktasındaydı. Hz. Ömer'in (r.a.) dönemi, askerî bakımdan parlak zaferlerle dolu ve başarılarla süslenmiş bir dönemdir. Dünyanın en büyük hükümetleri Bizans ve İran devletleri büyük darbeler almış, Saâsânî devleti imha edilmişti.⁸ Böylece Hz. Ömer (r.a.) de tıpkı Hz. Ebû Bekr (r.a.) gibi Hz. Peygamber'in halifesi olarak din ve dünya işlerinde ümmetin bey'atını almıştı. Ancak Arapların önceki dönemlerde ordu kumandanlığını yapanları “emir” şeklinde lakaplandırma adeti vardı. Hz. Ömer'in başında olduğu ordusunun bu başarısı ve büyük fetihleri sebebiyle olacaktır ki, İslam tarihinde ilk defa ona “Emirü'l-Mü'minîn” lakabı

⁶ Algül, *İslâm Tarihi*, II, 237-240.

⁷ Muhammed Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, TDV. Yay., Ankara 2010, 308; Lewis, Bernard, *Ortadoğu*, Çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yay., Ankara 2006, 61-62.

⁸ Algül, *İslâm Tarihi*, II,306; Lewis, *Ortadoğu*, 62.

verildi.⁹ Bu ünvanla halifenin dinî otoritesinin yanında siyasî, idarî ve askerî otoritesi de pekiştirilmiştir.¹⁰

Hız. Ömer (r.a.) fethettikleri ölkelerin yönetimi için valiler atadı. O dönemin şartlarına uygun bir sosyal güvenlik sistemi kurdu. İlk kez devletten emekli olma sistemini uyguladı. Ganimetlerin ve diğer gelirlerin yönetimi ve adil dağıtım için malî bir sistem kurdu. Devlet işlerinin müşavere ile ele alındığı divan kurdu. Müslüman toplumlar ve müslüman olmayanların kendi hukuklarına göre muhâkeme edilmesini sağlayan bir adlî ve hukukî teşkilat kurdu. Kamu hazinesinden askerlere maaş bağladı. Olağanüstü durumlarda ve savaş esnasında pratik müdahale imkânını sağlamak üzere bazı bölgelerde askerî kamplar kurdu. Devraldığı siyasî ve idarî yapıyı, ülkenin coğrafyasını ve demografik çeşitliliğini çok ileri düzeylere getirdi. Bir devlet için gerekli olan tüm mekanizmaları, çağın tüm idarî ve siyasî yapılanmalarına göre eşsiz, mükemmel ve muazzam bir şekilde kurdu.¹¹ Bu durumu Lewis şöyle ifade etmektedir: “Hız. Ömer (r.a.) yalnızca birlik ve beraberliği sağlamakla kalmayıp ileride imparatorluk hükümetinin sistemi olacak temeli de atmıştır.”¹²

Hız. Ömer (r.a.) suikaste uğradığı zaman toplumunda çıkması muhtemel karışıklıklara meydan vermemek için kendisinden sonra halife yani devlet başkanı olacak şahsı seçmek üzere Aşere-i Mübeşşere’den hayatta olan altı kişiden müteşekkil bir şûrâ heyeti kurdu. Oğlu Abdullah, yedek üye idi. İhtilaf çıktığı zaman çoğunluğun görüşü lehinde oy kullanacaktı. Şûrâ üyelerinin toplanması işini Mikdâd b. Esved’e verdi. Ebû Talha el-Ensârî, Ensâr’dan elli kişiyi yanına alıp müzakere yerinde üyeleri muhafaza edecek, nöbet tutacaklardı. Halife seçilinceye kadar Suheyb er-Rûmî, imâmet vazifesini ifa edecekti. Komisyon başkanı da Abdurrahman b. Avf idi.¹³

Yapılan araştırmalar sonucunda iki aday belirmişti. Toplumun bir kesimi Hız. Alî’yi (r.a.), diğer kesimi de Hız. Osmân’ı (r.a.) önermişlerdi. Toplumdaki farklı kesimler arasındaki dengeler de nazar-ı itibare alınarak neticede Hız. Osmân (r.a.), mescidde halkın katıldığı bir meclis içerisinde seçildi.¹⁴ Böylece Mekke’nin iki büyük

⁹ Hasan, *en- Nüzûmu ’l-İslâmiyye*, 25.

¹⁰ Lewis, *Ortadoğu*, 70.

¹¹ Algül, *İslâm Tarihi*, II, 317-334

¹² Lewis, *Ortadoğu*, 70.

¹³ Algül, *İslâm Tarihi*, II, 362.

¹⁴ Algül, *İslâm Tarihi*, II, 361-367

ve eskiden beri birbirine rakip kabilesi olan Hâşimî ve Emevî ailelerine mensup iki şahıs bu sefer barışçıl bir şekilde birbirine rakip oldular.¹⁵ Neticede Rasûlullah'ın ailesinden olmasına rağmen Hâşimî olan Hz. Alî (r.a.) yerine Emevî ailesinden olan Hz. Osmân (r.a.) seçildi.¹⁶

Hz. Osmân (r.a.) zamanında da fetihler devam etti. Azerbeycan ve Ermenistan'a sefer düzenlendi. Mısır ve Şam'a ordu gönderen Bizans püskürtüldü. Afrika'nın bazı bölgeleri, Kıbrıs fethedildi. Bazı bölgelerde çıkan isyanlar bastırıldı. Hz. Osmân döneminde yapılan askerî harekâtlarda Hz. Ömer devrinde fethedilen yerler elde tutulmuş, zaman zaman çıkan isyanlar bastırılmıştır. Batı'da Afrika üzerinde bir takım fetihlere girişilmiştir. Deniz seferleri yapılmış ve başarılar elde edilmiştir. Horasan bölgesinde çıkan isyanlar bastırılmış, yeni bölgeler de fethedilmiştir.¹⁷

Hz. Osmân'ın (r.a.) bu büyük başarılarına rağmen, halifeliğinin son yıllarında bazı itirazlar ve karışıklıklar belirdi. Bunların hepsini bazı tarihçilerin belirttiği şekilde onun şahsına ve idare tarzına bağlamak haksızlık olur. Zira onun döneminde Hz. Ömer'den devralınan ve tarihin büyük medeniyetlerine merkezlik yapılan yerlerde eski din ve kültürlerin etkisinin yeniden gün yüzüne çıkması, o büyük coğrafyadaki insanların beklentilerinin tamamen gerçekleşememesi, uzak yerlerin merkezin kontrolünden çıkıp kontrol dışı uygulamaların tezahürü gibi daha birçok olay, çıkan itiraz ve rahatsızlıkların tabii olduğunu göstermektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra da irtidât hareketleri başlamıştı. Ancak burada Hz. Osmân'ın idaresi ve onun bazı memurlarının suistimalleri de etkili olmuştur. Bu rahatsızlıklar neticesinde organize bir isyan çıktı, üçüncü halife evinde şehid edildi.¹⁸

Hz. Alî'nin karşılaştığı ilk mesele, şehid edilen Hz. Osmân'ın katillerini bulmak, isyancıları cezalandırmak ve ihtilalcileri dağıtmak idi. Ancak toplumun infial durumu, istediği gibi temkinli ve tedbirli davranmaya, işi zaman içinde halletmeye fırsat vermedi. Hz. Muâviye ve bazı valileri azletmesi, azledilen valilerin duruma itiraz etmesi

¹⁵ İbrahim Sarıçam, *Emevî-Haşimî İlişkileri (İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar)*, TDV. Yay., Ankara 1997, 234; Ahmet Akbulut, *Sahâbe Dönemi İktidar Kavgası*, Pozitif Matbaacılık Yay., Ankara 2001, 139-140.

¹⁶ Emevî ve Hâşimî kabilelerinin tarihteki rekabetleri ve Hz. Peygamber öncesi ve sonrası dönemlerdeki siyâsî ve sosyal konumları için Bkz. Sarıçam, *Emevî-Haşimî İlişkileri*; Mehmet Ali Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi ve Haşimoğulları*, Rağbet Yay., İstanbul 1999.

¹⁷ Algül, *İslâm Tarihi*, II, 368-387; Lewis, *Ortadoğu*, 71.

¹⁸ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, 27-42.

ise sorunların büyümesine sebep oldu. Bunun üzerine artık iç savaş başladı ve Hz. Alî iç isyanlarla uğraşmakla hayatını bitirdi.¹⁹

Hâricî fırkasına mensup biri tarafından şehid edilen Hz. Alî'den sonra oğlu Hasan var olan karışıklıklarla beraber halife seçildi. Hz. Hasan halife seçildiğinde, ordusundaki askerler arasında çeşitli ihtilaflar ve gruplaşmalar gördü. Onlardan bazıları savaşmak istiyorlar, bazıları savaşın bitirilmesini ve anlaşma yapılmasını istiyorlardı. Bazıları ortalığı karıştırıp her iki grubu anarşizme kaydırmak istiyorlardı. Hz. Hasan ise babası Hz. Alî'nin başına gelenleri, onun savaşlarını ve mücadelelerini, babasının ordusunun parçalanıp bir kısmının kendisine karşı savaşa girdiğini ve Hz. Alî devrinde cereyan eden olayları hatırladı ve durumu gözden geçirdi. Bu durumda yapabileceği pek de bir şey olmadığı kanaatine varmış olacak ki, askerlerini toparlamaya çalıştı ve işi biraz da ağır ağır yürütme politikasını güttü. Ayrıca kendi ordusunun dağınıklığına, karışıklığına ve ihtilaflı durumuna karşılık Hz. Muâviye'nin ordusunun itaat, düzen ve disiplin hususunda daha ileride olduğunu da biliyordu.²⁰ Çok geçmeden bizzat kendi ordusu tarafından suikasta uğrayan Hz. Hasan, çareyi hilâfeti Hz. Muâviye'ye devretmekte buldu.²¹

Hz. Muâviye başa geçince, artık halifelik sistemi saltanata dönüştü. Bu durum, İslam tarihinin en önemli hadiselerindendir.²² Hz. Muâviye, ölümünden tam dört yıl öncesinden oğlu Yezîd'i veliht olarak tayin etmiştir. Hukukçuların, aynı anda iki kişiye biat edilemeyeceği, “şûrâ” prensibinin devre dışı bırakılması gerekçesiyle ve sahâbeden hilâfeti hak eden ehliyetli ve liyakatli birçok zatın hayatta olması nedeniyle karşı çıkmalarına rağmen, oğlu için zorla biat alınmıştır. Hz. Muâviye'nin savunması da şöyledir: “Eğer ben, aile dışından birini tayin etseydim ya da Ömer gibi bir kurul tayin etseydim veya bu işi ümmete bıraksaydım, o zaman iç savaş çıkardı.”²³ Medine valisi Mervân, Hz. Muâviye'nin talimatı gereği²⁴ Medine'de insanlardan zorla biat alırken “Emirü'l-Mü'minîn, Ebû Bekr ve Ömer'in sünnetine göre oğlu Yezîd'i sizin üzerinize

¹⁹ Algül, *İslâm Tarihi*, II, 469-530.

²⁰ Behçet Efendi-Behlül Kadı, *Muhammedoğulları Tarihinde Teşrih ve Muhakeme*, Çev., Cafer Bendiderya-Abbas Akyüz, Kevser Yay., İstanbul 2003, 112.

²¹ Mahmut Şâkir, 158-164; İlhami Güler, *Politik Teoloji Yazıları*, 108.

²² Şakir Uçar, *Tarih Felsefesi Açısından İslâm'da Mülk ve Hilâfet*, İz Yay., İstanbul 1996, 63.

²³ J. Cavit İkbal, “*İslâm'da Devlet Kavramı*”, *İslâmî Siyâset Teorisi ve Sorunlar*, Ekin Yay., İstanbul 1997, 67-68.

²⁴ İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmirî, Dâru'l-Kitâbi'l Arabî, Beyrut 1997, III, 198.

halife tayin etti.” deyince Abdurrahman b. Ebî Bekr “*Daha doğrusu Kısra ve Sezar’ın sünnetine göre olsa gerek. Zira ne Ebû Bekr ve ne de Ömer çocuklarını ve akrabalarını tayin etmiştir*” diyerek karşı çıkmıştı.²⁵ Nihayet oğlu Yezîd’e muhaliflerine karşı alacağı tedbirleri vasiyet ederek h. 60/680 yılında vefat etti.²⁶

Muâviye vefat ettikten sonra vasiyetinde belirttiği kişiler oğlu Yezîd’e biat etmediler. Yezîd, Medine valisi Velîd b. Ebî Süfyân’a mektup yazarak biat etmeyenlerin biatlerinin alınmasını istedi. Vali, Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Ömer’in biatlerini almaya muvaffak oldu. Biat için vali konağına çağırılan Hz. Hüseyin ise halkın huzurunda olmayan bir biatın işe yaramayacağını belirterek izin istedi. Abdullah b. Zübeyr sıranın kendisine geleceğini anlayınca gece vakti değişik bir yolla Mekke’ye kaçtı. Arkasından gönderilen askeri bir birlik onun Mekke’ye ulaşmasına engel olamadı. Bu olaydan hemen sonra nahoş olayların olabileceğini farkedene Hz. Hüseyin aile efradıyla bir gece gizlice Mekke’ye gitti.²⁷

Muâviye’nin vefatı ve iki önemli kişinin Mekke’ye gidişi Kûfelileri heyecana getirmişti. Hz. Hüseyin’e mektup yazarak Kûfe’ye gelmesini istemişlerdi. Abdullah b. Zübeyr bir taraftan “*Biz muhacirlerin oğullarıyız, biz bu işe Emevîlerden daha layıkız*” diyor, diğer taraftan da Hz. Hüseyin’e “*Benim de orada taraftarlarım olsa ben de giderim*” diyerek onu Kûfe’ye gitmeye teşvik ediyordu. Hz. Hüseyin Kûfe’ye gitmeye arzulu idi, kendisinin Mekke’den ayrılmasını teşvik edenlerin niyetlerini de anlamıştı. Fakat bütün bunlara rağmen o bu tehlikeli yürüyüşten geri döndürülemedi.²⁸

Hz. Hüseyin, amcasının oğlu Müslim b. Akîl’i şehirdeki durumu izlemesi ve kendisine bilgi göndermesi için Kûfe’ye göndermişti. Öte yandan Kûfe’ye doğru tehlikeli yolculuğa çıkan Hz. Hüseyin, sivil ve resmi hüviyetli birçok kimsenin kendisini bu yolculuktan caydırma girişimlerine aldırmadan yoluna devam etti. Sa’lebiyye adı verilen yerde Müslim’in öldürüldüğü haberi geldi. Yanındakilerden

²⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 199; Rayyıs, 65; Mehmet Salih Geçit, “İslâm Dünyasında Din-Siyaset İlişkisinin Târihçesine Genel Bir Bakış”, *Universal Journal of Theology*, 1 (1), Ağrı 2016, 35-40.

²⁶ Dîneverî, Ahmed b. Dâvûd, *el-Ahbârü’t-Tivâl*, Dâru İhyâi Kütübî’l-Arabî, Kahire 1960, 227-228; Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Târihu’t-Taberî*, Beyrut 1387/1967, XI, 196; İbn A’sem, Ahmed el-Kûfî, *Kitâbu’l-Fütûh*, Haydarâbâd 1398/1968, II, 345-346; İbn Abdîrabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, *el-Ikdü’l-Ferîd*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1983, V, 122.

²⁷ Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ, *Kitâbu Cümelin min Ensâbi’l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1996, I, 4.300-301; Taberî, *Târih*, II, 217-220

²⁸ Halîfe, İbn Hayyât el-Uşfûrî, *Kitâbu’t-Tabakât*, Beyrut 1993, I, 223- 224; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 4, 301; Taberî, *Târih*, II, 23-274.

bazıları, “Allah için buradan geri dön. Kûfe’de senin yardımcın ve taraftarın yoktur. Hatta onların sana karşı tavır almalarından korkarız” dediler. Fakat Müslim’in çocukları “Ya intikamımızı alırız, ya da babamız gibi şehid oluruz, ama asla geri dönmeyiz”²⁹ diyerek geri dönülmesine karşı çıktılar. Kısa süre sonra vali Ubeydullah b. Ziyâd’ın askeri bir birliği Hz. Hüseyin’in yolunu kesti. Geri dönmek için artık geç kalınmıştı. Hz. Hüseyin’in geri dönme talebi dahi reddedildi.

Bu birlik Hz. Hüseyin’i Bağdat’ın yaklaşık 100 km güneybatısında ki Kerbela adı verilen yere kadar izledi. Buradada Hz. Hüseyin’i valinin kendisiyle savaşmak üzere göndermiş olduğu Ömer b. Sa’d b. Ebî Vakkas komutasında başka bir askeri birlik bekliyordu. Ömer, Hz. Hüseyin’i son bir defa Yezîd’e biat etmeye çağırırdı. O ise bunu reddediyor, geri dönmek istiyordu. Neticede h. 61 senesinin Muharrem ayının onuncu gününde (10 Ekim 680) iki taraf savaşa başladı. Tamamı Iraklılardan oluşan Ubeydullah’ın askerleri savunmasız ve çok az sayıdaki Hz. Hüseyin ve adamlarını şehid ettiler. Irak ordusu Hz. Hüseyin’in kesik başını, kızlarını, kız kardeşlerini ve küçük oğlu Alî’yi vali Ubeydullah’a götürdüler. Vali de Yezîd’e gönderdi. Meydana gelen bu talihsiz, elim olay bütün müslümanları çok derinden yaralamış ve Yezîd ile Emevîhanedanına karşı toplumda nefret hisleri kabarmıştır. Tarih boyunca da bu yara kanamaya devam etmiştir.³⁰

Yine Yezîd dönemin de kaynaklarda Harre vak’ası olarak geçen Medine’ye yapılan saldırı daha donra da Mekke’ye yapılan saldırılar hem müslümanlara verdikleri hem de İslam’da kutsal sayılan mekânlara verdiği zararlar onun tarih boyunca Müslümanların nefretini kazanmaya sebep olmuştur.

Yezîd b. Muâviye’nin 64/684 yılında vefatından sonra Suriyeliler onun 21 yaşındaki oğlu Muâviye b. Yezîd’e biat ederlerken Hicâzlılar da Abdullah b. Zübeyr’e biat etmişlerdi. Ancak Muâviye üç ay veya kırk gün gibi kısa bir süre yönetimde kaldıktan sonra kendi isteğiyle halifelikten vazgeçmiştir. Ubeydullah b. Ziyâd’ın teklifiyle halifelğe niyetlenen Mervân bu niyetle yapılan Câbiye görüşmelerinden halife olarak çıkmayı başarmıştır.

²⁹ Taberî, *Târîh*, II, 274.

³⁰ Taberî, *Târîh*, II, 369-377.

Mervân'ın vefatından sonra yerine geçen oğlu Abdülmelik, babasından sadece kendisine Mısır ve Suriye'nin yönetimi devralmıştır. Emevîdevletinin ikinci kurucusu sayılan Abdilmelik yönetimi esnasında Hicâz ve Irak'ta Abdullah b. Zübeyr, Irak'ta Muhtar es-Sakafî ve değişik küçük yerleşim bölgelerinde hüküm süren Hâricîler'le mücadele etmek durumunda kaldı. İçeride siyasi hakimiyeti yeniden tesis etmek, dışarıda devletin eski sınırlarını yeniden egemenlik altına almak onun ilk hedefleri olmuştur.

Abdülmelik, yaklaşık 20 yıllık idaresi döneminde devletin otoritesini bölgede sağlamaya çalıştı. 86/705 yılında vefat ettiği zaman yerine oğlu Velîd b. Abdilmelik geçti. On yıl sürecek devlet başkanlığı sırasında İslam coğrafyası en büyük sınırlarına ulaşmış, bu sınırların içinde bir refah devleti oluşmuştur.. O babasından devraldığı mirası her bakımdan daha da ileri götürdü. Toplum içindeki siyasî yapıya ve kabileciliğe hiçbir zaman alet olmadı. Emevî devleti onun zamanında ulaşabileceği en yüksek noktaya ulaştı.³¹

Velîd'in ölümü ile birlikte hilafet makamına geçen Süleymân b. Abdülmelik, ilk icraatı Haccâc b. Yûsuf tarafından hapse atılan mahkûmları bırakmak ve Velîd'i destekleyip kendisini veliahtlıktan uzaklaştırmaya çalışan devlet adamlarını cezalandırmak oldu. Devlete büyük hizmetler vermiş valileri ve kumandanları şahsi sebepler yüzünden cezalandırma hatasına düşmüştür. Bu sebeple kabile mücadelelerini arttıran Süleymân sefahate çok düşküdü. Üç yıldan daha az süren halifeliği, Emevîler için duraklamanın başladığı dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Onun zamanında dikkat çeken önemli bir gelişme din adamlarının halife üzerindeki nüfuzlarının artmasıdır. Abdülmelik zamanında Kabîsa b. Züeyb ve Recâ b. Hayve ile başlayan din âlimlerinin halifeler üzerindeki nüfuzları, Süleymân zamanında bilhassa Recâ ile yüksek bir noktaya ulaşmıştır.

Veraset sistemini uygulamayan Süleymân ölüm döşeginde iken onun telkinleriyle, yerine geçireceği oğlu ve kardeşleri varken amcazadesi Ömer b. Abdilazîz gibi dindar birini veliaht göstermiştir. Hiç ummadığı bir anda halifelige getirilen Ömer b. Abdilazîz iyi bir dini eğitim ve öğretim görmüştü. Tahsilini bitirdiğinde Medine'nin valiliğini yürüttüğü 706-712 yılları arasında şehrin en meşhur on din bilgininden oluşan bir

³¹ Taberî, *Târîh*, II, 1052-1076.

meclis kurdurmuş, önemli işleri onlarla müzakereden sonra karara bağlamıştı. Halife olarak da selefleri ve halefleri arasında çok farklı bir zihniyete sahipti. İslam dininin bütün emirlerini yaşamak ve yaşatmak için uğraşan bir devlet başkanı olan Ömer b. Abdilazîz ile birlikte Hulefâ-i Raşidîn dönemindeki halifelik zihniyeti tekrar gündeme geldi.

Beşinci raşid halife olarak kabul edilen Ömer b. Abdilazîz'in halifeliği yaklaşık iki buçuk yıl devam etti. Hilafeti istişârî mahiyete dönüştüren ve ehil olan birinin istişârî yolla halife seçilmesi sistemini yeniden başlatmak isteyen Ömer b. Abdilazîz, Emevî ailesinin ısrarla karşı çıktığı bu isteğini gerçekleştiremeden vefat etti. Ondan sonra Süleymân tarafından veliaht olarak tayin edilmiş Yezîd b. Abdulmelik geçti ve hilafet yeniden saltanata dönüştü.³²

IV. TÂBÎÛN DÖNEMİNDE HADİS

Saîd b. Cübeyr, Muâviye'nin (ö. 61/680) hilâfeti esnasında dünyaya gelmiştir. Dört halife dönemi 11/632 yılında Hz. Ebû Bekr'in (ö. 73/692) halife olmasıyla başlar, ardından Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Alî ve 40/661 yılında Hz. Hasan'ın hilâfeti Emevîlere devretmesiyle son bulur.

Sahâbe zamanında hadisleri herkesin rivâyet etmesine izin verilmemiştir. Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osmân ve Hz. Alî Hz. Peygamber'den çok hadis dinlemiş olmasına rağmen, az hadis rivâyet etmişlerdir. Özellikle ilk iki halifenin “az hadis aktarma” yöntemini takip etmişlerdir. Bunu Ebû Hureyre'nin ilk iki halife zamanında az hadis rivâyet etmesinden anlayabiliriz.³³

Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in hadislerini ihtiva eden bir Sünen kaleme almak istemiş, daha sonra bundan vazgeçmiştir. Hz. Ömer hadislerin yazılması konusundaki endişesini şu şekilde ifade etmiştir: “*Ben sünnetleri yazdırmayı düşünmüştüm. Sizden önceki bir toplum birçok kitap yazıp, onla meşgul oldular ve Allah'ın kitabını terk*

³² İsmail Yiğit, “Emevîler”, DİA, TDV. Yay., İstanbul 2003, XI, 9 Halife, *Târîh*, L 223- Z24; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 4, 301; Taberî, *Târîh*, II, 23-274-93.

³³ Ebû Zehv, Muhammed, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire 1959, I, 68-70.

ettiler. Allah'a yemin olsun ki ben, Allah'ın kitabını başka hiçbir şeyle gölgeleyemem".³⁴

Hız. Ömer'in hadislerin yazımı konusundaki bu tavrı, hadisin sıhhat derecesini belirlemek içindi, yoksa hadisi reddetmek gibi bir sebebi yoktu. Böylelikle hadislerin geliş güzel rivâyetini önleyerek bir nevi kontrol mekanizması rolünü üstlenmekteydi.³⁵

Hadislerin yazılmasını hoş karşılamayan diğer sahâbe şunlardır: Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Ebû Hureyre (ö. 58/678), Abdullah b. Abbâs (ö. 58/678) ve Ebû Saîd el-Hudrî'dir (ö. 74/693-94).³⁶

Tâbiûn, sahâbe nesli ile görüşerek hadis toplamış ve bu hadislerin müzakeresini yaparak bir sonraki nesle aktarmıştır. Hadisleri yok olmaktan kurtaran tâbiûnun hadis tarihi açısından büyük bir önemi vardır.³⁷

Tabiû, Hız. Peygamber'in ashâbından herhangi biriyle mümin olarak görüşen ve iman üzere ölen kimseye denilmektedir. Tabiûndan en önce vefat eden Ebû Zeyd Ma'mer b. Zeyd (ö. 30/651), en son olarak vefat eden ise Halef b. Halîfe'dir (ö. 180/796). Dolayısıyla tabiûn nesli yaklaşık 170 yıllık bir zaman diliminde yaşamıştır. Tabiûn bir taraftan sahâbe, diğer taraftan kendilerinden sonra gelen Etbâu't-Tâbiîn'le iç içe yaşamışlardır.³⁸

Tabiûn, Hız. Peygamber'i görmediği için bilgilerinin çoğunu sahâbeden almıştır. Tabiûn sahâbeden gördüğü gibi hadisi rivâyet ederken titizlik göstermiştir. Nitekim Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777) "*Hadis kadar mesuliyetinden korkulacak başka bir şey yoktur*"³⁹ diyerek buna işaret etmiştir. Şu'be b. el-Haccâc da: "*Hadis kadar cehenneme girmeme sebep olmasından korktuğum başka bir şey yoktur*"⁴⁰ açıklamasıyla hadis rivâyetinin gerektirdiği sorumluluğu ifade etmiştir.

³⁴ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed el-Kurtubî, *Muhtasarü Câmii Beyânî'l-İlm ve Fadlih*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri, Riyâd 1994, I, 274.

³⁵ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, AÜİF. Yay., Ankara 1988, 43.

³⁶ Ekrem Ziya Umerî, *Hadis Tarihi*, Çev. İsmâil Kaya, Esra Yay., Konya 1990, 14.

³⁷ Selman Başaran-Mehmet Ali Sönmez, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, Emin Yay., Bursa 2010, 81.

³⁸ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, İFAV. Yay., İstanbul 2011, 33.

³⁹ Râmehurmuzî, el-Hasan b. Abdillâh, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut 1404/1984, 177.

⁴⁰ Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, 197.

Şa‘bî (ö. 103/721) “*Selef çok hadis rivâyet etmekten hoşlanmazdı. Şimdiki aklım olsaydı sadece ehl-i hadisin üzerinde icmâ ettikleri hadisleri rivâyet ederdim*”⁴¹ şeklindeki ifadesiyle az hadis rivâyeti hususunda sahâbenin sergilediği tavrın yerinde olduğunu belirtmiştir. Hadislerin genellikle şifahî olarak alınıp müzakere yoluyla zihinlerde pekiştirilmesi, gerektiğinde hadis için ilmî yolculuklara çıkılması da tabîîlerin sahâbe neslinden aldıkları ilmî alışkanlıklardır. Ancak bu dönemde sahâbe zamanında söz konusu olmayan birtakım şartlar hadisin nakli için yeni kurallar konulmasını gerektirmekteydi. Zira gerek tabiûn gerekse tebe-i tabiîn döneminde İslam toplumunda sahâbe zamanında bulunmayan yeni siyasî, sosyal ve kültürel hadiseler meydana gelmişti.⁴²

İslam tarihinde “el-fîtnetü'l-kübrâ” diye tanımlanan Hz. Osmân’ın 18 Zilhicce 35/17 Haziran 656 tarihindeki şehadetiyle başlayıp Hz. Alî’nin halife olması üzerine patlak veren Cemel vak’ası ve Sıffîn savaşı ile süren gelişmeler sonucunda etkisi günümüze kadar devam eden siyasî ve itikadî gruplaşmalar oluşmaya başlamıştır. Bu siyasî grupların mensuplarından bazı kimseler kendi görüşlerini destekleyen, karşı tarafın düşüncelerini yeren hadisler uydurmuşlardır.⁴³

İslam dünyasında meydana gelen siyasî gelişmeler sonucunda yeni nesillerle birlikte durum değişmiştir. Böylece bir taraftan insanlar arasında mevcut olan güven duygusu zayıflamış diğer taraftan uydurma faaliyetleri artmaya devam etmiştir. Abdullah b. Abbâs’ın (ö. 68/687) “Hz. Peygamber şöyle buyurdu, Hz. Peygamber böyle buyurdu” diyerek hadis nakleden Büşeyr el-Adevî’yi dinlemeyip bunun gerekçesini de “Hadise yalan karışmadan önce birisi: ‘Hz. Peygamber şöyle buyurdu’ dediği zaman gözlerimiz ona dikilir, kulaklarımız onun sözlerine eğilirdi fakat doğru veya yalan demeden rastgele konuşulmaya başlandıktan sonra artık bildiğimiz şeylerden başkasını almaz olduk”⁴⁴ şeklinde açıklaması, ayrıca Hz. Alî’nin verdiği hükümlerle ilgili kendisine getirilen bir kitabın bir kısmı hariç çoğunu imha etmesi,⁴⁵ Muğîre b. Şu‘be’nin (ö. 50/670) “Alî’den hadis rivâyeti konusunda Abdullah b. Mes‘ûd’un

⁴¹ Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, I, 83.

⁴² Yücel, *Hadis Tarihi*, 34.

⁴³ Yücel, *Hadis Tarihi*, 36.

⁴⁴ Müslim, Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *Sahîhu Müslim*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, *Mukaddime*, 4; Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü’l-Dârimî*, trc. Abdullah Aydın, İstanbul 1994, *Mukaddime*, 38.

⁴⁵ Müslim, *Mukaddime*, 4.

arkadaşlarından başka doğru sözlü olanı yoktu”⁴⁶ diyerek endişesini dile getirmesi uydurma faaliyetlerinin artmasıyla insanlar arasında güven duygusunun zayıfladığını ve gruplaşmalardan sonra hadis uydurmanın hız kazandığını göstermektedir.⁴⁷ Bunun üzerine İslam âlimleri hadis uydurma faaliyetini engellemek amacıyla tedbir alma ihtiyacı duymuşlardır. Muhammed b. Sîrîn’in (ö. 110/728) “*Önceden isnâd sormuyorlardı, fitne olayı meydana gelince râvilerinizin isimlerini bize söyleyin demeye başladılar. Bu suretle sünnet ehlinin hadisleri alınır, bid’at ehlinin hadisleri ise terkedilirdi*”⁴⁸ şeklindeki haberi, fitne olayından sonra ortaya çıkan uydurma faaliyetlerine karşı tedbir olarak isnâdın uygulanmaya başladığını göstermektedir. İbn Sîrîn’in söz konusu ettiği 'fitne' olayının ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak gerek Abdullah b. Abbâs’ın gerekse Muğîre b. Şu‘be’nin yukarıdaki açıklamaları göz önünde tutulduğunda fitne ile müslümanlar arasında meydana gelen savaş ve gruplaşmaların başlamasına sebep olan Hz. Osmân’ın şehid edilmesi olayının kastedildiği görüşü güç kazanmaktadır.⁴⁹ Yalancılığı ile bilinen ve peygamberlik iddiasında bulunduğu için katledilen Muhtar es-Sekafî (ö. 67/687) zamanına kadar isnâdın sorulmadığını ifade eden haber de bu görüşü teyit etmektedir.⁵⁰

Rasûlullah (s.a.s.) zamanında Mekke ve Medine’de okuma yazma bilenlerin sayısı oldukça azdı. İlk dönemde okuma yazma bilenlerin sayısı az olduğu için Kur’ân ile sünneti karıştırma ihtimali olduğu için hadis yazımı yoktu. Ama okuma-yazma bilenlerin sayısının çoğalmasıyla artık karışma ihtimali olmadığı için sahâbeden bazıları “sahîfe” denilen bir takım yazılı metinler edinmiştir.⁵¹

İbn Şihâb ez-Zührî, Ömer b. Abdilazîz’in isteğiyle hadisleri toplamıştır. O elinde hadis levhalarıyla hadis hocalarının arasında dolaşır ve onlardan her duyduğu şeyi kaleme aktarırdı.⁵²

⁴⁶ Müslim, *Mukaddime*, 4.

⁴⁷ Yücel, *Hadis Tarihi*, 37.

⁴⁸ Müslim, *Mukaddime*, 5; Dârimî, *Mukaddime*, 38; Râmehermuzî, *el-Muhaddisu'l-Fasl*, 209.

⁴⁹ Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yay., (5. Baskı), İstanbul 2014, 24-32; Emin Aşıkkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, İstanbul 1995, 47-48.

⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi*, thk. Mahmûd et-Tahhân, Riyâd tsz., I, 179.

⁵¹ İbrahim Bayraktar, *Tarih Boyunca Sünnet ve Müdafaa*, Şelale Yay., İstanbul 1997, 23.

⁵² İbn Kesîr, Ebu'l-Fadl İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Alî Şîrî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî 1988, IX, 373.

Tâbiûndan hadisleri yazanlar arasında Mekhûl b. Ebî Müslim (ö. 112/730), Abdülmelîk b. Abdilazîz b. Cüreyc (ö. 150/767), Saîd b. Ebî Ârûbe (ö. 156/773), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) ve Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797)⁵³ zikredilebilir.

Her dönemde farklı düşünceye sahip insanlar bulunur. Sahâbe ve tâbiûn döneminde de farklı düşünceler devam etmiştir. Hadislerin yazımı konusunda olumsuz bir tutum tâbiûn döneminde de bulabiliriz. Nitekim Zührî: *“Biz hadislerin yazılmasını hoş karşılamazdık ta ki bu emirler bizi hadisleri yazmaya mecbur kılncaya kadar. Sonra hiçbir müslümanı bundan mahrum bırakmamamız gerektiğini anladık”* demiştir.⁵⁴

Tâbiûn döneminde hadislerin yazımını hoş görmeyenler; Alkame (ö. 62/682), Âbide b. Amr es-Selmânî (ö. 72/691), İbrâhîm b. Yezîd et-Teymî (ö. 92/710), Câbir b. Yezîd (ö. 93/711), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), İbrâhîm en-Nehâî (ö. 96/714), Şa‘bî (ö. 104/722), Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725), Mansûr b. el-Mu‘temir (ö. 132/750), A‘meş (ö. 148/765), Evzâî (ö. 157/774)’dir.⁵⁵ Saîd hadislerin yazımına karşı olduğu söylenmiş olsa bile diyebiliriz ki, Saîd b. Cübeyr hadis yazımını hoş karşılayan tâbiûndan biridir. Şöyle ki bir rivâyette Tâvûs: *“İbn Abbâs’ın yanındaydık, biz yazmadığımız halde, Saîd b. Cübeyr yazıyordu”* demektedir. Yine Saîd b. Cübeyr’in: *“Çoğu kere İbn Abbâs’a gelip sahifeme yazardım. Sahifem dolduğu zaman da takunyalarımı, onlar da dolduğunda avuçlarıma yazardım”* dediği de kaynaklarda zikredilir⁵⁶. Diğer bir rivâyette Saîd b. Cübeyr’in *“İbn Ömer ile İbn Abbâs arasında mekik dokurdum. Onlardan hadis dinler ve yazardım”* dediği rivâyet edilir.⁵⁷

İlk halife Hz. Ebû Bekr döneminde hadis yazımı ve toplama faaliyetleri pek görülmemektedir. İkinci halife Hz. Ömer zamanında hadisleri toplama düşüncesi olsa da bu gerçekleşmemiştir. Ömer b. Abdilâziz zamanına kadar bazı sahâbeler hadisleri yazıyor bazıları ise ezberliyordu. Ömer b. Abdilâziz halife olunca hadislerin kaybolmaması için hadisleri toplattırmaya karar verdi. Birçok şehrin valisine mektuplar

⁵³ İbrahim Bayraktar, *Hadîs Kaynakları Üzerine Araştırmalar*, Ekev Yay., Erzurum 2001, 36.

⁵⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, IX, 37; Accâc, Muhammed el-Hatîb, *Usûlü’l-Hadîs Ulûmuhû ve Mustalahuh*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1989, 173.

⁵⁵ İbn Abdilberr, *Muhtasaru Câmiî Beyânî’l-İlm*, 102-105.

⁵⁶ İbn Sa‘d, Muhammed b. Sa‘d b. Menî, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, Beyrut 2005, VI, 257; Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, thk. Şu‘ayb el-Arnaûd vd., Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1985, IV, 335.

⁵⁷ Accâc, Muhammed el-Hatîb, *es-Sünnetü Kable’t-Tedvîn*, Mektebetü Vehbe, Beyrut 1988, 305–306.

ve elçiler göndererek hadislerin toplanmasını emretti. Nitekim Medine valisi Ebû Bekr b. Hazm (ö. 120/738)'a gönderdiği mektupta şöyle demiştir: “*Rasûlullah'ın hadislerini, sünnetlerini araştır, yaz. Çünkü ben ilmin kaybolmasından ve âlimlerin ölmesinden korkuyorum.*” Bu mektupta Amra bnt. Abdurrahmân (ö. 106/724) ve Kâsım Muhammed b. Ebî Bekr'in hadislerinin de yazılmasını tavsiye ettiği belirtilmektedir. Bunun üzerine her bir şehirdeki âlimler hadisleri, sünnetleri cem etmeye ve onların sahîhini sakîminden, makbûlünü, merdûdundan ayırt etmeye çalışmışlardır. Şöyle ki güven ve doğrulukla tanınmış âlimler hadisi bizzat hocaların ağzından dinlemek için çeşitli seyahatler yapmışlardır. Böylece hadisleri toplayarak sahîh, sünen ve müsned isimli eserler vücuda getirmişlerdir. Hadislerin toplanması hususunda en büyük gayreti tâbiûn nesli göstermiştir.⁵⁸

Hadisleri toplama faaliyeti sonucunda Zührî gibi ilk devir âlimleri ise her konuya ait müstakil bir kitap kaleme alarak o konuyla ilgili bildikleri bütün hadisleri bir araya getirmişlerdir. Bu kitaplarda Hz. Peygamber'den gelen hadislerin yanı sıra sahâbe sözleri ve tâbiûn fetvaları da yer almaktaydı.⁵⁹

Her dönemde olduğu gibi duyulan sözler zaman geçtikçe bazen aktarılırken değişime uğrarlar. Bir sözü ait olmadığı halde Hz. Peygamber'e nisbet etmeye vad'uydurma denir. Böyle rivâyet edilen hadise de “mevzû hadis” denir.⁶⁰ Hz. Peygamber adına mevzû hadis teşebbüslerinin ne zaman başladığını belirlemek oldukça güçtür. Hadis uydurma işinin Rasûlullah (s.a.a.) zamanında başladığını savunanlar “Her kim bana bilerek yalan isnâd ederse cehennemdeki yerine hazırlansın”⁶¹ hadisini delil getirmişlerdir.

⁵⁸ Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *Difâun ani's-Sünne ve Reddu Şübehi'l-Müşteşrikîn ve'l-Küttâbi'l-Muâsirîn*, Mektebetü's-Sünne, Kâhire 1989, 21-23; Accâc, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, 176-180; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 200.

⁵⁹ Zührî sadece Hz. Peygamber'den gelen hadisleri yazmakla yetinmemiş, sahâbe sünnetini de yazmaya çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, Matbaatu Daireti'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, Beyrut 1908, IX, 448; Mizzî, Cemâluddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980, XXVI, 432.

⁶⁰ Suyûtî, Celâluddîn Ebû'l-Fadl Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe, Medîne tsz., I, 27.

⁶¹ Buhârî, *İlim*, 38; Müslim, *Mukaddime*, 3.

Başka bir rivâyete göre ilk hadis uydurma teşebbüslerinin Hz. Alî'nin hilâfetinde (h. 41/662) başlamıştır.⁶² Tâbiûn döneminde hadis uydurma teşebbüsleri her ne kadar yaygınlık kazansa da büyük tâbiûnun hadis uydurmadığı bir gerçektir. Tâbiûn döneminde hadis uydurma teşebbüsleri siyasî çekişme, kabilecilik ve şahsi arzular nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu dönemde hadis uydurma işi sonraki dönemlere nisbeten daha azdı. Çünkü bu dönemde sünneti bilen sahâbe ve tâbiûn nesli hayatta idi. Dolayısıyla uydurulan hadisleri tesbit edip ortaya koyuyorlardı. Ayrıca bu dönemde Hz. Peygamber'e yalan isnâdı da çok fazla yaygınlık kazanmamıştı.⁶³ Uydurma rivâyetlerin yaygınlık kazanması hadislerin isnâdlarıyla birlikte rivâyetini gündeme getirmiştir. Isnâd; "esnede" fiilin masdarı olup sözlükte tırmanmak, dayandırmak anlamlarına gelir.⁶⁴ Isnâd, râvîler arasındaki kronolojik irtibatın bulunup bulunmaması ve râvîlerin güvenilirlik durumunu tesbit açısından büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca müslümanların isnâdla ilgili birçok disiplin geliştirmesi açısından isnâdın müslümanlara has bir uygulama olduğu söylenebilir.⁶⁵

İlk dört halifenin Saîd b. Cübeyr ile hiçbir ilişkisi yoktur. Rivâyetlere göre halife Abdülmelik b. Mervân, Saîd b. Cübeyr'den bir Kur'ân tefsiri yazmasını istemiş, o da bu alanda ilk düzenli tefsir olan eserini kaleme alarak halifeye göndermiştir. Eser daha sonra Atâ b. Dinâr tarafından rivâyet edilmiştir. Ayrıca Saîd b. Cübeyr, kıraat ilminde de otorite haline gelmişti. Bu konuda meşhur yedi kıraat imamından Ebû Amr b. Alâ'nın kıraat ilmini ondan aldığı söylenir.⁶⁶ Ayrıca Saîd b. Cübeyr'in kendisine başvuruları üzerine Abdülmelik'in rüyalarını da yorumladığı anlatılır.⁶⁷

Saîd b. Cübeyr, Haccâc b. Yûsuf döneminde Kûfe kadılarında Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd ve Ebû Bürde b. Mûsâ el-Eş'arî'nin yanında bir süre kâtiplik yaptı.⁶⁸ Haccâc,

⁶² Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, DİB. Yay., Ankara 1973, 228.

⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîd*, 417.

⁶⁴ Fîrûzâbâdî, Mecdûddîn Muhammed b. Yâkûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Muhammed Naîm, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998, 290.

⁶⁵ Polat, *Hadis Araştırmaları*, 19.

⁶⁶ II, 371.

⁶⁷ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay., Ankara 2010, 114.

⁶⁸ İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstadter, Beyrut tsz., 378; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut 1900, II, 372.

onu sarayındaki ilim ve sohbet meclisine dâhil etmişti.⁶⁹ Haccâc b. Yûsuf Kûfe'ye vali olarak atanınca Saîd b. Cübeyr'e kadılık ve imamlık vazifesi vermiştir.⁷⁰

⁶⁹ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed b. Abdillâh b. Müslim, *el-Me'ârif*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire 1992, 446.

⁷⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 364; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 445; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 466; İbn Tağrîberdî, Cemâluddin Ebû'l-Mehâsin Yûsuf (874/1469), *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, Mısır tsz., I, 252.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAİD B. CÜBEYR'İN HAYATI

1.1. HAYATI

1.1.1. Nesebi ve Künyesi

İsmi, Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî olarak bilinir⁷¹. Saîd b. Cübeyr aslen Habeş asıllı siyahî bir aileden gelmektedir⁷².

Kendisi Tabiûnun büyüklerinden sayılır. Nerede doğduğu tam olarak bilinmemekle birlikte daha küçük yaşlarda İbn Abbâs'ın yanında tedrise başladığı bilgisinden hareketle Mekke'de veya Hicâz'da doğduğu söylenebilir. Bazı bilgilere dayanarak Kûfe'de doğduğunu söyleyenler de vardır.⁷³ İbn Sa'd'da geçen bir rivâyete göre İbn Abbâs gözlerini kaybettikten sonra yanına Kûfe'den fetva sormaya gelenlere “İbn Ümmi Dihâmâ/Saîd b. Cübeyr aranızda değil midir? O varken Kûfe'den neden bana soru sormak için geliyorsunuz? der.⁷⁴ Bu bilgiden de hareketle yirmi yaşlarında Kûfe'ye yerleştiğini söyleyebiliriz⁷⁵. Saîd b. Cübeyr, hayatını en çok Kûfe ve Mekke'de geçirmiştir⁷⁶. Ayrıca bir müddet İsfahân, Azerbaycan ve Irak'ın Sünbülân köyünde kaldığı da rivâyet edilir. Buralarda yaşarken yılda iki defa biri umre biri de hac için Mekke'ye geldiği anlatılır⁷⁷.

⁷¹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm, *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. es-Seyyid Hâşim en-Nedevî, Beyrut 1994, III, 461.

⁷² İbn Sa'd'ın anlattığına göre, İbn Abbâs Saîd b. Cübeyr'e kimlerden olduğunu sorunca Saîd; ‘Ben Esed oğullarıdanım’ der. Peki, onların Araplarından mı yoksa mevlâlarından mı? diye sorunca mevlâlarından olduğunu söyler. İbn Abbâs o halde “Ben Allah'ın kendisine Esed oğullarından nimet verdiği kişiyim de” demiştir. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VI, 26.

⁷³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 114.

⁷⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 268.

⁷⁵ Abdullah b. Abbâs'ın Kerbelâ olayından sonra üzüntüsünden dolayı gözlerini kaybettiği anlatılır. Bkz. İ. Lütü Çakan-Muhammed Eroğlu, “*Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib*”, DİA., TDV. Yay., İstanbul 2002, I, 77. Dolayısıyla İbn Abbâs'ın h. 61 yılından sonra gözlerini kaybettiği ve bunu İbn Sa'd'ın yukarıdaki rivâyetleriyle birleştirdiğimizde Sa'd b. Cübeyr'in h. 61 yılından sonra Kûfe'de yaşadığı bilgisine ulaşabiliriz.

⁷⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 468.

⁷⁷ İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 372; İbn Haldûn, Abdurrahman, *Târîhu İbn Haldûn*, Beyrut 1408/1988, III, 82.

Saîd b.Cübeyr; el-Esedî, el-Vâlibî ve ayrıca hayatının en önemli dönemlerini Kûfe'de geçirdiği için de el-Kûfi⁷⁸ nisbeleriyle anılmıştır. Künyesi Ebû Abdillâh veya Ebû Muhammed'dir.⁷⁹

1.1.2. Doğumu ve Ailesi

Kaynaklarda babası Cübeyr ve annesi Ümmü Dehmâ hakkında bilgi yoktur⁸⁰. Ancak kaynaklar ailesinin Esed b. Huzeyme koluna bağlı Vâlibe b. Hâris oğullarının azatlısı olduklarını ifade eder⁸¹.

Saîd b. Cübeyr'in doğumu konusunda kesin bilgi olmamakla birlikte h. 94/713 yılında⁸² veya 95/714 yılında⁸³, 49⁸⁴ veya 50⁸⁵ yaşındayken Emevî valisi Haccâc b. Yûsuf tarafından öldürüldüğü bilgisine dayanarak, h. 44/664 veya 45/665⁸⁶ yıllarında doğduğu söylenebilir.⁸⁷

Abdullah⁸⁸, Abdülmelik⁸⁹ ve Muhammed⁹⁰ adlı üç oğlu bulunduğu da kaynaklar da geçmektedir. Abdullah ve Abdülmelik adlarındaki iki oğlu babaları kadar şöhret bulmasalar da, bilhassa hadis ve fıkıh alanında isimlerini duyurmuşlar, Buhârî, Tirmizî ve Ebû Dâvûd bu iki kardeşten hadis rivâyetinde bulunmuşlardır.⁹¹ Nesâî Abdulah b.

⁷⁸ Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmirî, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut 1993, IV, 321.

⁷⁹ Cerahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 143.

⁸⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 325.

⁸¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 267.

⁸² İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 446.

⁸³ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 461; Vekî', Muhammed b. Halef b. Hayyân, *Ahbâru'l-Kudât*, thk., Abdülazîz Mustafa el-Merâgî, Beyrut 1366/1947, II, 412; İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtim et-Temîmî el-Büstî, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, thk. M. Falayeshemir, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1959, 134.

⁸⁴ İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 446. İbn Sa'd'a göre Sa'id b. Cübeyr h. 94 yılında 49 yaşındayken Haccâc b. Yûsuf tarafından öldürüldü. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 275; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 461; Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, II, 412.

⁸⁵ Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk b. Mûsâ b. Mihrân el-İsfehânî, *Târîhu İsfehân*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan, Beyrut 1410/1990, I, 381.

⁸⁶ Ziriklî, Hayrüddîn, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arab ve'l-Musta'rebîn ve'l-Müsteşrikîn*, Kâhire 1959, III, 93.

⁸⁷ Bazı rivâyetlere göre Sa'id'in öldürüldüğünde 57 yaşında olduğu da söylenir. Bkz. Sibt İbnü'l-Cevzî, Şemsüddîn Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdullahi'l-Ma'rûf, *Mir'âtu'z-Zamân fî Tevârihi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekât, Kâmil Muhammed el-Hirât vd., Dimeşk 1434/2013, X, 14, 16; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 470.

⁸⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 103; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 446.

⁸⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 416; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 446.

⁹⁰ Ebû Nu'aym, *Târîhu İsfehân*, I, 315.

⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 394.

Saîd'in sika olduğunu, Tirmizî de babasından daha efdal olduğunu söylemektedir.⁹² Abdülmelik ve Abdullah kardeşler ilk öğrenimlerini babaları Saîd b. Cübeyr'den almışlar ve ondan hadis rivâyet etmişlerdir.⁹³ Saîd b. Cübeyr'in talebesi Atâ b. Sâib'in (ö. 137/754) rivâyetine göre Saîd b. Cübeyr; *"Ben çocuklarım için daima dua ederim"* demiştir.⁹⁴ Kendisinin okutup yetiştirdiği çocukları, muteber hadis mecmualarında sika olarak kabul edildiği ve onlara daima dua ettiğine göre, Cübeyr'in iyi bir aile reisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunda Saîd b. Cübeyr'in Habeşli ve mevâlî olmasının rolü olduğu muhtemeldir. Ayrıca Mes'ûd b. Mâlik b. Ma'bed adlı bir mevlâsından da bahsedilmektedir.⁹⁵

1.1.3. Ahlâkî Kişiliği

Saîd b. Cübeyr, Tâbiûnun büyüklerindendir. İbadetlerini eksiksiz yerine getiren çokça namaz kılan, Kur'ân okuyan, zikir eden ve ibadetlerinde çokça ağırdı. Her iki gecede Kur'ân'ı hatmederdi. Bir gün ve gecede bin rekât namaz kılardı. Bundan dolayı kendisine ibadet edenlerin süsü anlamına gelen "Zeynü'l-âbidîn" denilirdi. Gizlice çok sadaka verirdi.⁹⁶

Saîd b. Cübeyr ilmiyle amil olup, son derece de verâ ve takva sahibidir. Helal ile haramı iyi bilir gûnahtan sakınırdı. İlminin kendisini Allah'a ulaştıran, takvanın kendisini cennete ulaştıran yol olduğunu biliyordu. Bunlardan başka o, iyi kalpli, keskin zekâlı, iyi olan şeylere düşkün, haram olanlardan uzak duran birisiydi. Tüm yaşamını insanlara vaaz ve nasihatla geçirmiştir. Günde iki kere, sabah ve ikindi namazından sonra mescidde vâaz ederdi. Saîd b. Cübeyr: *"Vaaz ve nasihatı, her bakımdan kusursuz olan kimselerin yapması lazım gelirse, kimsenin birşey anlatmaması icab ederdi"* demiştir. Kimsenin yüzüne karşı kusurunu söylemez, nasihatı umûmî yapardı.⁹⁷

Saîd b. Cübeyr, İslamî ilimler alanında kendini yetiştirdikten sonra, Kûfe'de ve Mekke'de fetvalar vermiştir.⁹⁸ Saîd b. Cübeyr'in ilmi, fazileti ve takvasıyla halkın

⁹² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 236.

⁹³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 12.

⁹⁴ Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, IV, 275.

⁹⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 423.

⁹⁶ Zehebî, *Siyer*, I, 75-76.

⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 263; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 10.

⁹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 264; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, X, 361; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 11.

üzerinde olan tesirlerini ve halkın ona olan güvenini, İbn Şihâb, şahid olduğu bir hadiseyle bize şöyle nakletmektedir: *“Saîd b. Cübeyr’i tavaf ederken papucunun birinin ipinin koptuğunu, diğerini de kendisinin çıkardığını gördüm. Halk onun papuçsuz, yalınayak tavaf ettiğini görünce, onlar da papuçlarını çıkardılar.”*⁹⁹

Saîd b. Cübeyr çokça Kur’ân okurdu. Saîd b. Cübeyr’in Kur’ân’a olan bakışını da şu rivâyeti ile özetlemek mümkündür. Âta b. Dînâr, Saîd b. Cübeyr’den naklettiği habere göre o şöyle demiştir: *“Gerçek korku, seninle günahların arasında perde oluşturan korkudur. İşte buna korku denir. Zikir Allah’a itaat etmektir. Kim Allah’a itaat ederse, onu zikretmiş olur. Çok tesbih getirirse ve Kur’ân’ı çok tilavet etse bile Allah’a itaat etmeyen kimse Allah’ı zikreden değildir.”*¹⁰⁰

Saîd b. Cübeyr’in, hikmetli sözleri çoktur. İhlâs ile söylediği için kalplere tesir ediyordu. O şöyle der: *“Yapılması emredilen her vazife büyüktür.” “Duâ yapılırken, manevî bir zevk veriyorsa, kabul olacak demektir.” “Allah’a itâat edip, emirlerini yerine getiren, O’nu zikrediyor demektir. O’nun verdiği emirlere göre hareket etmeyen, ne kadar tesbih çekerse çeksin, ne kadar Kur’ân okursa okusun, zikretmiyor sayılır.” “İnsanların en çok ibâdet edeni, kalbini günahla yaralayıp, sonra tevbe eden ve bir daha yapmayan, hatalı işlerini hatırladıkça, iyi amellerini az ve eksik bulandır.” “Dünya hayatından kaybettiğim hiçbir şeye üzülmem. Yalnız secde edemedemden geçirdiğim vakitlerime üzülürüm.”*¹⁰¹

1.1.4. İlmî Kişiliği

Saîd b. Cübeyr, küçük yaşlardan itibaren ilim tedrisine başlamıştır. Rivâyetlere göre İbn Cübeyr en önemli öğrenim dönemini evlenene kadar İbn Abbâs’ın yanında geçirerek sağlamıştır. Kur’ân ilimlerinin başlangıcı sayılan kıraat ilmini de yine Abdullah b. Abbâs’tan arz yoluyla almıştır.¹⁰² Saîd b. Cübeyr’in İbn Abbâs’tan sonra en çok ilim aldığı ve istifade ettiği kişi Abdullah b. Ömer 74/693 dir. Saîd b. Cübeyr’in

⁹⁹ Ebû Nu‘aym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, IV, 282.

¹⁰⁰ Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Tezhibu Tehzîbi’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, thk. Ğuneym Abbâs Ğuneym, Beyrut 2004, IV, 326.

¹⁰¹ Zehebî, *Tezhibu Tehzîbi’l-Kemâl*, IV, 327.

¹⁰² İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 371.

Hadis ve tefsir rivâyetlerinden ziyade fikhî konularda İbn Ömer'den ders aldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır.¹⁰³

Yine ders aldığı önemli sahabîler arasında Hz. Âişe (ö. 58/678), Enes b. Mâlik (ö. 93/711), Adiyy b. Hâtim (ö. 83/702) gibi zatlar da vardı.¹⁰⁴ Daha birçok kişiden ders alan ve birçok Sahabî ile görüşen İbn Cübeyr, belli bir dönemden sonra artık kendisi Kûfe'de ders ve fetvâ vermeye başlar. Hatta daha İbn Abbâs'ın yanında talebeyken bile, İbn Abbâs tarafından kendisine hadis rivâyet etme konusunda icâzet verildiği ifade edilir. Mücâhid'in naklettiği bir rivâyette, İbn Abbâs, Saîd b. Cübeyr'e "*Haydi hadis rivâyet et, demiş, o da, siz buradayken mi? deyince İbn Abbâs, evet ben buradayken senin hadis rivâyet etmen, Allah'ın sana bir lütfü değil mi? İsabet edersen ne âlâ, hata edersen sana öğretirim.*" demiştir.¹⁰⁵ Saîd b. Cübeyr'in döneminde yaşayan âlimlerin birçoğu bir veya birkaç alanda ilmî yetkinliğe sahip iken, İbn Cübeyr dönemin bütün din ilimlerinde söz sahibi olma derecesine gelmiştir. Bu yüzden kendisine "cehbezül-ulema" (âlimlerin başı) denmiştir.¹⁰⁶

İbn Cübeyr Tâbiûn müfessirlerinin ileri gelenlerindendi. Onun hakkında Süfyân es-Sevrî: "*Tefsiri şu dört müfessirden alınız. Bunlar: Saîd b. Cübeyr, Mücâhid, İkrime ve Dahhâk'tır*" demiştir.¹⁰⁷ Tâbiûn âlimlerinden Katâde'nin de buna benzer bir sözü söylediği rivâyet edilir. O şöyle demiştir: "*Tâbiûn içerisinde en bilgili olan şu dört kişidir: Atâ b. Ebî Rabâh haccı en iyi bilendir. Saîd b. Cübeyr tefsiri en iyi bilendir. İkrime siyeri en iyi bilendir. Hasan ise helal ve haramı en iyi bilendir*".¹⁰⁸ Konu ile ilgili önemli bir husus da şudur: Tâbiûn âlimlerinden İbn Abbâs'a erişme fırsatı bulamayanlar Saîd b. Cübeyr'e giderek istedikleri ilmi ondan almışlardır.¹⁰⁹

Onun çeşitli ilim dallarındaki derin bilgisine işaret eden bir başka rivâyet ise şöyledir: "*Tabiûnden, boşanma konularını en iyi bilen kimse Saîd b. el-Müseyyeb, haccı en iyi bilen Atâ b. Ebî Rebâh, helal ve haramı iyi bilen Tâvûs, tefsiri iyi bilen*

¹⁰³ Bir gün İbn Ömer'e ferâiz ile ilgili soru sorulmuştu. O da bu soruyu Saîd b. Cübeyr'e sorun. O, bu konu da benden daha bilgilidir demiştir. Bkz. Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, II, 411.

¹⁰⁴ Kesler, *Mekke Tefsir Ekolü*, 56.

¹⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 268; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 371.

¹⁰⁶ Zehebî, *Tehzîbu Tehzîbi'l-Kemâl*, IV, 333.

¹⁰⁷ Suyûtî, Celâlüddîn Ebu'l-Fadl Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Kahire 2010, II, 1234.

¹⁰⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 1234.

¹⁰⁹ Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Hamdillah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut 2005, II, 175.

*Mücâhid'dir. Bütün bu konuların hepsinde bilgi sahibi olan kimse de Saîd b. Cübeyr'dir".*¹¹⁰

Saîd b. Cübeyr'in "*Kur'ân'ı okuyup da onu tefsir etmeyen, kör gibidir*"¹¹¹ sözü ile Kur'ân'ı tefsir etmekten kaçınanların aksine, Kur'ân'ın tefsir edilmesinden yana bir kişiliğe sahip olduğunu anlayabiliyoruz.

Taberî tefsirinde ona isnâd edilen tefsire dair rivâyetler tetkik edilirse, bu haberlerin isnâdlarının merfû, mevkûf, maktû, mürsel haberler olduğu görülür. Nitekim Saîd b. Cübeyr, bütün hadis münekkidi tarafından sika biri olarak görülmüştür. Taberî'de görülen kopuk isnâdların diğer bazı kaynaklarda merfû olarak zikredilmesi, yukarıdaki eksikliğin giderilmesinde önemli rol oynamış olabilir. Bu, isnâdın kopuk oluşundan değil, belki de müfessirin ifadeyi uzatmamak için isnâdı hafzetmesinden ileri gelmiş olabilir.¹¹²

Saîd b. Cübeyr, sahâbeden nakledilen kırâatlerin tamamına vâkıf idi. Kur'ân'ı, o kırâatlerle okurdu.¹¹³ İsmâîl b. Abdîmelik'den nakledilen şu rivâyeti burada zikretmek yerinde olacaktır. O, şöyle demiştir: "*Saîd b. Cübeyr, ramazan ayında bize imam olurdu. Bir gece Abdullah b. Mes'ûd kırâati ile, bir gece Zeyd b. Sâbit kırâati ile okurdu. Diğer gecelerde ise başka birilerinin kırâati ile okurdu. Bu durum hep böyle devam ederdi.*"¹¹⁴

Ayrıca Saîd b. Cübeyr'in şiir ilminde de temayüz ettiği bilinmektedir. Şiir yazarken başına besmele yazılması çoğunluk tarafından kabul edilmezken, Saîd b. Cübeyr yazdığı şiirlerin başına besmele yazmayı uygun görmüş ve ondan sonra gelen nesil içerisinde de bu uygulama itibar görmüştür.¹¹⁵

1.1.4.1.Hocaları ve Talebeleri

Saîd b. Cübeyr, küçük yaşlardan itibaren ilim tedrisine başlamıştır. Rivâyetlere göre Saîd b. Cübeyr en önemli eğitim dönemini evlenene kadar İbn Abbâs'ın yanında

¹¹⁰ İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 372.

¹¹¹ Taberî, *Târîh*, I, 60.

¹¹² Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, I, 148.

¹¹³ İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 371.

¹¹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 371.

¹¹⁵ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Abdulâlîm el-Berdûnî, Kâhire 1372, I, 97.

geçirerek sağlamıştır. Kur'ân ilimlerinin başlangıcı sayılan kıraat ilmini de yine Abdullah b. Abbâs'tan arz yoluyla almıştır.¹¹⁶

Saîd b. Cübeyr'in İbn Abbâs'tan sonra en çok ilim aldığı ve istifade ettiği kişi Abdullah b. Ömer'dir (74/693). Saîd b. Cübeyr'in hadis ve tefsir rivâyetlerinden ziyade fikhî konularda İbn Ömer'den ders aldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır.¹¹⁷ Yine ders aldığı önemli sahabîler arasında Hz. Âişe (58/678), Enes b. Mâlik (93/711), Adiyy b. Hâtim (83/702), Abdullah b. Zübeyr, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Ebû Hureyre ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi zatlar da vardı.¹¹⁸

1.1.4.1. Hocaları

Saîd b. Cübeyr'in dönemin önde gelen muhadislerden biri olmasında hiç şüphesiz hocalarının büyük etkisi vardır. Şimdi biz onun bu hocaları hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

1.1.4.1.1. Abdullah b. Abbâs

Saîd b. Cübeyr, ilk öğrenimini Mekke'de Abdullah b. Abbâs'tan aldı. Küçük yaşta onun ders halkasına dinleyici olarak katıldı. Kısa zamanda Kur'ân okumayı öğrenince hocasının dikkatini çekti ve onun özel olarak ilgilendiği öğrencilerinden oldu. Hadis dinlemeye de bu derslerde başladı ve dinlediği hadisleri ezberledi. Ahmed b. Hanbel'e göre ezberle yetinmiyor, bunları çeşitli malzemelere kaydetmeye de gayret ediyordu. Evleninceye kadar İbn Abbâs'ın ders halkasına devam eden Saîd b. Cübeyr, hadis, tefsir ve fıkıh konularında yetiştikten sonra muhtemelen yirmi yaşlarında Kûfe'ye yerleşti. Her yıl biri umre, diğeri hac olmak üzere en az iki defa Hicâz bölgesine gider, Mekke'de Abdullah b. Abbâs, Medine'de Abdullah b. Ömer ile görüşür, onların ders halkalarına katılırdı. Onların vefatına kadar bu görüşmeleri sürdürdü. Bu arada Kûfe'de bir ders halkası oluşturarak öğretim faaliyetine başladı, fetva verdi ve tanınan, sevilen biri haline geldi.¹¹⁹

¹¹⁶ İbn Hallikân, *Vefâyât*, II, 371.

¹¹⁷ Bir gün İbn Ömer'e Ferâiz ile ilgili soru sorulmuştu. O da bu soruyu Sa'îd b. Cübeyr'e sorun. O, bu konu da benden daha bilgilidir demiştir. Bkz. Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, II, 411.

¹¹⁸ M. Fatih Kesler, *Mekke Tefsir Ekolü*, Akçağ Yay., Ankara 2005, 56.

¹¹⁹ Mehmet Efendioğlu, "*Saîd b. Cübeyr*", DİA., TDV. Yay., İstanbul 2001, XXXV, 553.

Saîd b. Cübeyr'in hadis rivâyetinde bulunduğu Abdullah b. Abbâs, hocaların başında gelmektedir. Rivâyetlerinin büyük bir çoğunluğunu İbn Abbâs'tan almış, onun ilminden son derece istifade ederek hadislerin intikalinde önemli bir rol oynamıştır. Zamanının en büyük âlimlerinden olan Saîd b. Cübeyr, fıkıh ilminde de yüksek bir mertebeye ulaştı. Zamanının âlimleri, fıkıh ilminin bir kolunda ihtisas sahibi iken, Saîd b. Cübeyr, dînî hükümlerin bütün konuularında mütehassıs ve müctehid idi. Onun ilimdeki yerini takdir eden hocası Abdullah İbni Abbâs, kendisine şöyle buyururdu: *“Ey Saîd! Sen de dînî mes’elelerde soranlara cevap ver. Hatalı bir hükümde bulunursanız, tashîh eder düzeltiriz.”* O da; *“Ey Ebu’l-Fadl! Sizin huzurunuzda dînî işlere karışmak benim haddim değildir”* diye tevâzûlarını bildirmiştir. Ancak İbn Abbâs âmâ olup göremez hale gelince, Saîd b. Cübeyr fetva işlerini üzerine alarak müslümanların dînî meselelerdeki müşküllerini halletmeye başlamıştır. Bütün alimler onun ilminin çok olduğunu bildirmişlerdir. Hadis ilminde rivâyetleri meşhûr olup, kendisi sikadır. Rivâyet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte’de tahrîc edilmiştir. Kûfeliler, Abdullah b. Abbâs’a bir meselede fetva sormaya geldiklerinde, onlara; *“Sizin aranızda İbn Ümmi Dihâmâ/Saîd b. Cübeyr yok mu?”* derdi.¹²⁰

Önceleri Kûfe kadılarından Abdullah b. Utbe b. Mes’ûd’un kâtibiydi. Sonra Ebû Bürde b. Mûsâ el-Eş’arî’nin yanında bir süre kâtiplik yaptı. Bir ara Fırat nehrinin suladığı arazinin öşürlerini toplamakla vazifelendirildi. İbn Abbâs naklettiği 1660 hadisin bir kısmını bizzat Rasûlullah’tan (s.a.s.) duymuş, bir kısmını da ise Hz. Alî, Hz. Ömer, Muâz, Ebû Süfyân, babası Abbâs, Abdurrahmân b. Avf, Ebû Zerr el-Ğifârî, Zeyd b. Sâbit, Übey b. Kâ’b ve diğer sahâbeden öğrenmiştir. Hadis âlimleri onun rivâyet ettiği hadislere önem vermişlerdir. 197 kişi kendisinden hadis rivâyet etmiştir.

Çok hadis rivâyet etmiş olmanın yanında hadis öğretimine de önem veren İbn Abbâs *“İlmi ancak şahitliğini kabul ettiğiniz kişilerden öğreniniz”* diyerek bazı tâbiûn hakkında cerh anlamı taşıyan değerlendirmeler yapmıştır.¹²¹ Çok hadis rivâyet etmesi sebebiyle müksirûn ismini alan İbn Abbâs’ın Bâkî b. Mahled’in Müsned’inde mükerrerleriyle birlikte 1660 hadisi, Kütübü Tis’a’da ise mükerrerlerle birlikte 6114 hadisi bulunmaktadır.¹²²

¹²⁰ Mehmet Efendioğlu, *Saîd b. Cübeyr*, XXXV, 553.

¹²¹ İ. Lütfi Çakan-Muhammed Eroğlu, *“Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib”*, DİA., I, 77.

¹²² Mustafa Karataş, *Hadîs Rivâyet Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014, 100.

1.1.4.1.2. Abdullah b. Ömer

Abdullah b. Ömer, Rasûlullah'ın (s.a.s) kayınbiraderidir. Bu yakınlık kendisine Hz. Peygamber'in yakın çevresinde bulunma fırsatı sağlamış ve O'ndan en çok hadis rivâyet eden yedi sahâbînin/müksirûnun ikincisi olmuştur.¹²³

Kaynakların ittifakla belirttiği genel görünüşe göre, İbn Ömer'in Hz. Peygamber'in hayat tarzına harfî harfine uyma çalışan ve O'nun emir ve yasaklarını aynen yerine getirme hususunda sahâbe içinde müstesna bir yeri vardır. Onun bu özelliği, hadisçiliğine de yansımış, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) duyduğu hadisleri lafızlarıyla rivâyet etmeye özen göstermiş, bunların benzer lafızlarla değiştirilmesine bile izin vermemiştir. Geniş hadis bilgisine rağmen bu titizliğinden dolayı hadis rivâyetinde ihtiyatlı davranmıştır.¹²⁴

İbn Ömer, aynı zamanda çokça fetva veren yedi sahabiden birisidir. Altmış sene fetva vermiştir. Özellikle ashabın yaşlıları vefat ettikten sonra, İbn Abbâs ve İbn Ömer fetva için sahâbenin başvurdukları kişilerin başında gelmekteydi.

Abdullah b. Ömer, fetva vereceği zaman önce Kitab'a, sonra Sünnet'e yani hadis'e başvururdu. Aradığı hükmü bu kaynaklarda bulamadığında ise ileri gelen sahâbenin icthadlarına göre karar verirdi. Ashâb arasında görüş birliğine varılamayan konularda ise dilediğinin icthadını seçer, herhangi bir icthadın olmadığı durumlarda ise meseleleri daha çok kıyasla çözerdi. Kesin kanaat sahibi olmadığı konularda da fetva vermekten sakınmıştır.¹²⁵

Saîd b. Cübeyr, hocası Abdullah b. Ömer'in hadis ve fıkıh birikimlerini ve bu ilimlerin nakillerinde ve değerlendirilmelerinde takip ettiği metotları aynen benimsemeye çalışmış ve uygulamıştır.

1.1.4.1.3. Âişe

Hz. Âişe de Saîd b. Cübeyr'in rivâyette bulunduğu sahâbîlerden birisidir. Hz. Âişe, zekâsı, anlayışı, güzel konuşması, kuvvetli hafızası, Kur'ân-ı Kerim'i ve sünneti en iyi şekilde bilenlerin başında gelmesi ile ilmî bakımdan en üstün seviyeye ulaşmıştır,

¹²³ Zehebî, *Siyer*, III, 204, 238; Mehmet Yaşar Kandemir, "*Abdullah b. Ömer b. Hattab*", DİA., TDV. Yay., İstanbul 2000, I, 127.

¹²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 373; Kandemir, "*Abdullah b. Ömer b. Hattab*", DİA., I, 127.

¹²⁵ Kandemir, "*Abdullah b. Ömer b. Hattab*", DİA., I, 127.

Âişe, Hz. Peygamber ile alakalı hususlarda sahâbenin her türlü sorularını cevaplandırmaya çalışmıştır. Bu yönüyle ashâb arasında hadiste bir otorite idi. Sahâbenin rivâyet ettiği hadisler Hz. Âişe'nin eleştiri süzgecinden geçer, düzeltilecek yerler var ise gerektiğinde onları düzelterek ilaveler yapardı. Âişe, hareket noktasını Kur'ân ve Sünnet'in teşkil ettiği tenkidleriyle İslam kültürüne kendi müşahade ve düşüncelerini katmış, pek çok meselede İslam toplumunun aydınlatan bir ilim ve fazilet meşalesi olmuştur.¹²⁶

Âişe Hz. Peygamber'den 2210 hadis rivâyet etmiştir. Bunların 174'ü Sahîhayn'da, 83'ü yalnız Buhârî'de, 71'i yalnız Müslim'de, geriye kalan 1964'ü ise diğer hadis kitaplarında tahrîc edilmiştir.¹²⁷

1.1.4.1.4. Ebû Hureyre

Tam ismi Abdurrahmân b. Sahr b. ed-Devsî b. Abdillâh b. Zehrân b. Kâ'b Hâris b. Ka'b b. Mâlik b. Nasr b. el-Ezdî b. Ğavs'tır.¹²⁸ Cahiliye döneminde Abduşems olan ismi İslama girdikten sonra Abdullah veya Abdurrahman olarak değiştirilmiştir.¹²⁹ Hz. Peygamber tarafından kendisine "Kediciklerin babası" anlamına gelen Ebû Hureyre lakabı verilmiştir.¹³⁰ Ebû Hureyre diye künye edindiğini kendisi şöyle açıklamıştır: "*Bir kedi bulmuştum, onu elbisemin yeminde taşırdım; bundan dolayı 'Ebû Hureyre/kedicik babası' künyesiyle çağırılır oldum.*"¹³¹

Ebû Hureyre (r.a.) ilme olan ilgisi sebebiyle gece gündüz Rasûlullah (s.a.s.) ve Ashâb-ı Suffe'den ayrılmamaya çalışmıştır. Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber ile üç yıllık bir beraberliği olmuştur.¹³² Böylece onun ilmi bakımdan olgunlaşmasını ve hadis ilminde önde gelen raviler arasına katılmasını sağlamıştır. Nitekim Ebû Hureyre başta Hz. Peygamber'in (s.a.s.) merfû hadisleri olmak üzere Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekr, Hz.

¹²⁶ Mehmet Said Hatiboğlu, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Avrasya Yay. Ankara 2004, 27; Mehmet Said Hatiboğlu, *İslâmî Tenkid Zihniyeti ve Hadîs Tenkidinin Doğuşu*, Otto Yay., Ankara 2015, 47.

¹²⁷ Zebidî, Zeynüddîn Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasârı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Çev. Ahmed Naim-Kâmil Miras, DİB. Yay, Ankara 1980, 26.

¹²⁸ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed el-Kurtubî, *el-İstîâb fî Ma'rîfeti'l-Ashâb*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Cil, Beyrut 1992, IV, 1770.

¹²⁹ İbnü'l-Esir, İzzüddîn Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rîfeti's-Sahâbe*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2014, V, 318.

¹³⁰ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1770.

¹³¹ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 32.

¹³² İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2014, VII, 348.

Âişe, Üsâme b. Zeyd ve Übeyy b. Ka'b gibi sahâbîlerin mevkuf hadislerini sonraki nesle aktarmada önemli bir köprü vazifesi görmüştür.

Ebû Hureyre'ye bir takım eleştirilerin yöneltildiğini de görmekteyiz. Bu eleştirilerden biri de çok hadis rivâyetinde bulunmasıdır. Bununla ilgili tartışmalar daha Ebû Hureyre hayatta iken başlamış ve kendisi bizzat bu eleştirilere cevap vermiştir. Bu cevaplarından birinde şöyle demektedir: *“Muhâcir kardeşlerimiz ticaret işleriyle, Ensâr kardeşlerimiz bağ bahçe işleriyle uğraşırken, ben karın tokluğuna Rasûlullah'ın yanında bulunur ve ondan hadis öğrenirdim”*.¹³³ Hz. Âişe, Ebû Hureyre'ye *“Râsulullah'tan ne çok hadis rivâyet ediyorsun”* deyince O: *“Beni ne kadın, ne yiyecek ne de başka bir şey meşgul etti. Çok hadis rivâyet etmem bundandır”* diye cevap verir. Bunun üzerine Âişe, *“Umulur ki dediğin gibidir”* diyerek şaşkınlığını belirtir.¹³⁴ İffet sahibiydi, eli açık ve cömertti. Hz. Osmân'ın (r.a.) şehid edilmesinden sonraki fitne olaylarında köşesine çekildi. Halk onun bu halinden kendisine söz ettiklerinde Rasûlullah'ın (s.a.s.) şu hadisini rivâyet ediyordu: *“Fitneler çıkacak. O zamanda, oturanlar ayakta durandan, ayakta duran yürüyenden, yürüyen koşandan daha hayırlıdır. Kim dönüp bakmaya yönelirse, o da ona yönelir. Kim bir sığınak veya korunak bulursa onunla korunsun.”*¹³⁵

Ebû Hureyre 5374 hadisiyle en çok rivâyet eden sahâbîdir. Bunların 335'i Sahîhayn'da, 93'ü yalnız Buhârî'de, 189'u yalnız Müslim'de, kalan 4757'si de diğer hadis kitaplarında geçmektedir. Ahmed Muhammed Şâkir'e göre Ebû Hureyre'nin rivâyet ettiği hadislerin mükerrerleri çıkarılınca geriye 1579 hadisi kalmaktadır. Eğer o üç yıllık zaman diliminde 1500 civarında hadisi dinleyip öğrendiyse bu Ebû Hureyre için pek fazla sayılmaz.¹³⁶

Vefat tarihi olarak 57/677, 58/678, 59/679 yılları verilmiştir. Akîk'te vefat etmiş cenazesi daha sonra Medîne'ye getirilmiştir.¹³⁷

¹³³ İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, thk. Ruhiyet en-Nuhâs ve diğerleri, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1984, XXIX, 188.

¹³⁴ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, XXIX, 196.

¹³⁵ Buhârî, *Menâkıb*, 25; Müslim, *Fiten*, 10.

¹³⁶ A'zamî, Muhammed Mustafa, *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*, Çev. Hulûsi Yavuz, İz Yay., İstanbul 1993, 36.

¹³⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 321.

1.1.4.1.5. Ebû Saîd el-Hudrî

Sa'd b. Mâlik b. Sinân b. Sa'lebe b. Ubeyd b. el-Ebhur'dur. Hendek gazvesine ve Bey'atu'r Rıdvân'a katılmıştır.¹³⁸

Ebû Saîd el-Hudrî, sahâbe arasında en çok hadis rivâyetinde bulunanlardan biridir. Ebû Saîd el-Hudrî müksirûnun yedincisidir.¹³⁹ Ebû Saîd el-Hudrî'nin 1170 hadisi vardır. Bu hadislerden 43'ü Sahîhayn'da, 26'sı yalnız Buhârî'nin sahihinde, 52'si yalnız Müslim'in sahihinde, 1049'u ise diğer hadis kitaplarında bulunmaktadır.¹⁴⁰ Rasûlullah'ın hadislerini bilmede ashâb içinde Ebû Saîd el-Hudrî'den daha iyisi yoktu.¹⁴¹ Hicrî 74 yılında vefat etmiştir.¹⁴²

1.1.4.1.6. Ebû Mûsâ el-Eş'arî

Tam adı Ebû Mûsâ Abdullâh b. Kays b. Süleym el-Eş'arî'dir (ö. 42/662-63). Hakem vak'asında Hz. Alî'yi temsil eden fakih sahâbîdir. Yemen'in Zebid şehrinde ikamet etmiş, ahlâk ve meziyetleri Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından övülen Eş'ar kabilesindendir. Annesi Zabye, Tufye bnt. Vehb (r.a.) Medine'ye hicret edip orada vefat eden sahâbedendir. Hz. Peygamber'in halkı İslam'a davet ettiği duyulunca Ebû Mûsâ ile iki ağabeyinin de aralarında bulunduğu elli iki kişilik bir heyet onun yanına gitmek üzere bir gemiye bindi, fakat gemi kötü hava şartları yüzünden Habeşistan'a sürüklendi. Heyet mensupları, Ca'fer b. Ebî Tâlib ve arkadaşlarının orada bulunduğunu öğrenince bir süre Habeşistan'da kaldılar. 7/628 yılında Hayber'in fethi sırasında Habeşistan'daki müslümanlarla birlikte Medine'ye döndüler ve Hz. Peygamber'in Hayber'de olduğunu öğrenince oraya gittiler. Ele geçen ganimetten kendilerine pay veren Rasûlullah, hem Habeşistan'a hem de Medine'ye hicret etmeleri sebebiyle iki hicret sevabı aldıklarını söyleyerek kendilerini tebrik etti¹⁴³.

Ebû Mûsâ, Hayber'in fethinden sonra yapılan gazve ve seriyyelere katıldı. Huneyn Gazvesi'nde bozguna uğrayan düşman askerlerini takip etmekle görevlendirilen

¹³⁸ Zehebî, *Siyer*, III, 169.

¹³⁹ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, Çev. M. Yaşar Kandemir, DİB. Yay., Ankara 1973, 317.

¹⁴⁰ Zebidî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasârı*, I, 26.

¹⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ', Beyrut 1997, I, 193.

¹⁴² Zehebî, *Siyer*, III, 169.

¹⁴³ Buhârî, *Fardu'l-Humus*, 15; Meğâzî, 38, 55; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 169.

amcası Ebû Âmir el-Eş‘arî kumandasındaki birlikte o da vardı. Ebû Âmir şehid düşerken kumandayı kendisine bıraktı. Birlik Medine’ye dönünce Rasûlullah her iki kumandana da dua etti. Hz. Peygamber, Ebû Mûsâ’yı Vedâ haccından önce Yemen’in Zebid, Aden, Me’rib ve sahil taraflarının zekâtını toplamakla görevlendirdi. Hz. Ebû Bekr’in halifeliği döneminde de orada kalan Ebû Mûsâ ridde olaylarında Esved el-Ansî ile mücadele etti. Daha sonra Medine’ye dönerek Suriye fetihlerine katıldı. Hz. Ömer onu h. 17/m. 638 yılında Muğîre b. Şu‘be’den boşalan Basra vali ve kadılığına tayin etti. Bu görevlerinin yanı sıra Basralılar’a Kur’ân öğretti. Valiliği esnasında Nusaybin, Dînever, Kum, Kâşân gibi birçok şehrin fethinde önemli hizmetler ifa etti. Ahvaz ve İsfahân’ı fethetti. Tüster’de İran ordusunu kuşatarak Hürmüzân’ı esir aldı ve halifeye gönderdi. Daha sonra Hz. Ömer h. 22/m. 642 yılında Ammâr b. Yâsir’den boşalan Kûfe valiliğini de ona verdi. Ebû Mûsâ Hz. Osmân devrinde de Basra ve Kûfe valiliği yaptı. Hicrî 29/ m. 649 yılında valilikten azledilince Kûfe’de Kur’ân ve fıkıh öğretmeye devam etti; talebelerinin sayısı bazan 300’ü buluyordu. Hicrî 34/m. 654’de Saîd b. el-Âs’ın azlinden sonra tekrar Kûfe valiliğine getirildi. Hz. Osmân’ın şehid edildiği tarihte bu görevini sürdürüyordu. Cemel Vak‘asında tarafsız kalmayı tercih ettiği için Hz. Alî onu valilikten azletti. Ebû Mûsâ da Dimaşk taraflarında bir köyde inzivaya çekildi. Sıffîn savaşı başlamadan önce, Hz. Alî’yi destekleyen bazı kimselerin hakaretine uğramasına rağmen fitne konusunda bizzat Hz. Peygamber’den duyduğu hadisleri rivâyet ederek Kûfeliler’i bu savaşta tarafsız kalmaya teşvik etti. İki grup arasında barışın tarafsız hakemlerce gerçekleştirilmesi kararlaştırıldığı zaman Hz. Muâviye Amr b. el-Âs’ı, taraftarlarının ısrarı üzerine Hz. Alî de Ebû Mûsâ’yı hakem olarak seçti. Hakemler Ezruh’ta bir araya geldiklerinde Hz. Alî ile Muâviye’nin azledilerek halifenin bir şûra tarafından seçilmesini kararlaştırdılar. Bu karar önce Ebû Mûsâ tarafından açıklandı; söz sırası Amr’a gelince o Hz. Alî’yi azledip hilâfet makamına Muâviye’yi tayin ettiğini bildirdi. Ebû Mûsâ buna karşı çıkmışsa da durum değişmemiş ve neticede hakem olayı hilâfet meselesini bir çıkmaza götürmüştür. Bu hadiseye çok üzülen Ebû Mûsâ siyasî hayattan tamamıyla uzaklaşıp uzlete çekildi.

Hicrî takvimin tesbitine onun vesile olduğu söylenmektedir. Buna göre Ebû Mûsâ, “*Bize tarihsiz mektuplar gönderiyorsunuz*” diye Hz. Ömer’i uyarmış, halife de bir şûrâ toplayarak hicretî tarih başlangıcı olarak kabul etmiştir. Hicrî 42/m. 662-63 yılında vefat eden Ebû Mûsâ’nın h. 43, 44, 53, 54 yıllarında öldüğüne dair rivâyetler de vardır. Onun

Kûfe’de mi yoksa Mekke’de mi vefat ettiği hususu ihtilaflıdır. Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’nin İbrâhim, Ebû Bürde, Ebû Bekr, Mûsâ ve Muhammed adlarında beş oğlu olduğu, ilk çocuğu İbrâhim’in adını Hz. Peygamber’in koyduğu ve ona hayır duada bulunduğu bilinmektedir.¹⁴⁴

Ebû Mûsâ, Kur’ân-ı Kerîm’i bizzat Hz. Peygamber’den öğrenerek ezberleyen sayılı sahâbîlerden biridir. Güzel sesiyle Kur’ân okuyuşu herkesi hayran bırakırdı. Bir gece Hz. Peygamber Ebû Mûsâ’nın Kur’ân okuyuşunu dinlemiş, kendisine Hz. Dâvûd’un sesine benzer bir ses verildiğini söylemişti.¹⁴⁵

1.1.4.2. Talebeleri

Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Ömer gibi dönemin ünlü şahsiyetlerinin tedris halkasına katılan ve kendini hadis, fıkıh, tefsir ve kıraat ilimlerinde yetiştiren Saîd b. Cübeyr, tedrisata daha çok Kûfe’de devam etmiş ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Saîd b. Cübeyr öğrenmek maksadıyla kendisine soru sorulmasından hoşlanırdı. Talebelerinden bir gün Âta b. es-Sâib’e (ö. 137/754); “*İnsanların en hayırlısı kimdir bilir misin? Bana gelip böyle sizin soruduğunuz gibi soru sorandır*”¹⁴⁶ demiştir. Hatta idamından kısa bir süre önce bile ayakları zincirle bağlı olduğu halde, kendisini ziyaretine gelen Kûfeli âlimlere, tebessüm ederek hadis rivâyetinde bulunmuştur.¹⁴⁷

Saîd b. Cübeyr’den hadis rivâyet eden talebelerini İbn Hacer şu şekilde sıralamıştır: Abdulmelik, Abdulya‘lâ b. Hakem, Bekr b. Şihâb, Ebû İshâk es-Sebî‘î, Ebû Zübeyr Mekki, Adem b. Süleymân, Sâbit b. Âclan, Eş‘âs b. Ebî Şehsâ, Ebû Eyyûb, Habîb b. Ebî Sâbit, Hakem b. Utbe, Cafer b. Ebî Vahşî, Huşeym b. Abdirrahman, Cafer b. Ebî Muğîre, Simâk b. Harb, A‘meş, Zirr b. Abdirrahman, Huşeym, Sâlim el-Eftâs, Seleme b. Kuheyl, Abdulmelik b. Süleymân, Talha b. Mûsârrif, ‘Atâ b. es-Sâib, Mevlâ Muttalib, Amr b. Ebî Amr, ‘Amr b. Mürre, Kâim b. Ebî Bâz, Muhammed b. Sûka, Minhâl b. Amr, Mansûr b. Mu‘temir, Bürre b. Abdirrahman, Muğîre b. Nu‘mân.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Taberî, *Târîh*, II, 388; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, I, 10.

¹⁴⁵ Buhârî, *Fedâilü’l-Kur’ân*, 31.

¹⁴⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 259.

¹⁴⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, IV, 580.

¹⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, IV, 11.

Kütüb-i Sitte'deki hadisleri tetkik ettiğimizde Saîd b. Cübeyr'in 100 civarında talebesi olduğunu tesbit ettik. İbn Hacer'in zikrettiği zatlar dışında kendisinden hadis rivâyet eden talebelerini şöyle sıralayabiliriz: Mûsâ b. Ebî Âişe, Adiyy b. Sâbit, Şu'be b. Hakem, Amr b. Ruzeyk, Ferkad es-Sabbâh, Müslim el-Bâtınî, İbn Abbâd, Amr b. Herim, Husayf, Talha b. Nâfî, Ebû Bişr, Yahyâ b. Abbâd, Ebû Zübeyr, Mes'ûd b. Abdilmelik, Abdulkerîm el-Cezerî, Kesîr b. Kesîr, Cafer b. İyâs, Meymûn b. Mihrân, Vehb b. Minnâs el-Adenî, Süleymân b. Müslim b. Ahval, Yezîd, Tarık b. Abdirrahman, Amr b. Dînâr, Ebû Hâsin, İkrime b. Hâlid, Vehb b. Ma'nûs, Habîb b. Ebî Amr, Süleymân eş-Şeybânî, Muhammed b. Münkedir, Hakem b. Cübeyr, Sâbit b. Aclân, Süleymân b. Ebî Muğîre, Hüseyin b. Ebî Rahmân, Âzre, Abdullah b. Osmân b. Huşeym, Amr b. Zerre, Abdullah b. Abdillâh, Ammâr ed-Duhnî, Muhammed b. es-Suka, Mansûr, Abdûlâlâ, Habîb b. Ebî Amr, Mûsâ b. Ebî Şihâb, Hakem, Kâsım b. Ebî Bezze, Abdilmelik b. Ebî Süleymân, Berre b. Abdirrahman, Sâlim, Hilâl b. Habbâb, Osmân b. es-Sâc, Ebû Yûhaddes ve çocukları Abdullah b. Cübeyr, Abdilmelik b. Cübeyr.

Saîd b. Cübeyr başta Kütüb-i Sitte olmak üzere bir çok hadis kitabında rivâyetleri tahrîc edilmiş ve Mücâhid b. Cebr, Ebû Sâlih es-Semmân, İkrime el-Berberî, Meymûn b. Mihrân, Adî b. Sâbit, , İbn Şihâb ez-Zührî, Semmâk b. Harb, Amr b. Dînâr, Ebû İshâk es-Sebî'î, Mâlik b. Dînâr gibi meşhur tabiûn alimleri de ondan hadis rivâyet etmişlerdir.¹⁴⁹ Şimdi meşhur talebelerinden bazıları hakkında bilgi vereceğiz.

1.1.4.2.1. Ebû Sâlih es-Semmân

Hiz. Ömer döneminde h. 13/m. 634 yılında doğdu. Gatafanoğulları'ndan Cüveyriyye bnt. Ahmes'in mevlâsı idi. Kûfe'ye tereyağı ve zeytinyağı götürüp sattığı için "Semmân" ve "Zeyyât" lakaplarıyla anıldı. Âişe, Ebû Hureyre, Ebû Saîd el-Hudrî, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer gibi sahâbîlerden hadis öğrenmiştir. En çok Ebû Hureyre'ye talebelik etmesinden dolayı ondan hadis rivâyetinde bulunanların doğru veya yalan söylediklerini en iyi bilendi. Kendisinden başta oğulları Süheyl, Sâlih ve Abdullah ile Abdullah b. Dînâr, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî A'meş, ve Zührî gibi muhaddisler rivâyette bulundular. Medine'nin önemli âlimlerinden biri olan ve Kütüb-i Sitte'de rivâyetlerine yer verilen Ebû Sâlih'i Yahyâ b. Maîn, Ebû

¹⁴⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 461; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV, 322; Mehmet Efendioğlu, "Saîd b. Cübeyr", DİA., TDV. Yay., İstanbul 2001, XXXV, 553; Kesler, *Mekke Tefsir Ekolü*, 56.

Zür'a er-Râzî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim er-Râzî gibi hadis alimleri sika olarak değerlendirmişlerdir. Ebû Sâlih es-Semmân Medine'de vefat etti.¹⁵⁰ İsyancılar tarafından şehid edilen Hz. Osmân ile ilgili olayların içinde bulunan Ebû Sâlih, Hz. Osmân'dan ve bu olaylardan her söz edilişinde yüksek sesle ağladı. Kendisinden 1000 hadis dinleyen A'meş, hocasının çok hassas bir yapıya sahip olduğunu, müezzinlik yaptığı camide bir gün imamın gecikmesi üzerine mihraba geçtiğini, fakat duygulanıp ağladığı için namazı güçlükle tamamlayabildiğini anlatır.¹⁵¹

1.1.4.2.2. Mûsâ b. Ebî Âişe

Tam ismi Ebu'l-Hâsen el-Kûfî Mûsa b. Ebî Âişe'dir. Kûfe'nin âbid ve âlimlerindendir.¹⁵²

Saîd b. Cübeyr, Ubeydullah b. Abdillâh, Amr b. Hâris, Hafs b. Ebî 'Âsım, Mücâhid, Süleymân el-Basrî, Yahyâ b. el-Cezzâr, Süleymân b. Sard, Abdullâh b. Şeddâd b. el-Hâd, Ğaylan b. Cerîr, 'Amr b. Şuayb'dan hadis rivâyetinde bulunmuştur. Kendisinden ise Cerîr b. Abdilhâmid, İsrâîl b. Yûnus, Zâide b. Kudâme, Hakem b. Beşîr, Hasan b. Sâlih, Süfyân b. Uyeyne, Şerîk b. Abdillâh, Süfyân es-Sevrî, Ubeyde b. Hâmid, Şu'be b. el-Haccâc, İmrân b. Yahyâ, Muhammed b. Şurahbîl, Kays b. er-Rebî', Ebû İshâk el-Fezârî, Mâlik b. Meğûl, Ebu'l-Ahves, Ebû 'Avâne ve daha başkaları rivâyette bulunmuştur. Yahyâ b. Maîn, Süfyân es-Sevrî "sika" olarak nitelemiş,¹⁵³ İbn Hibbân da es-Sikât'ında zikretmiştir.¹⁵⁴

1.1.4.2.3. Mücâhid b. Cebr

Tam adı Ebu'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el Kureşî el-Mahzûmî'dir (ö. 103/721). Tâbiûn neslinin önde gelen müfessirlerindendir. Müfessir, hâfız ve fakîh

¹⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 301-302; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 260-261.

¹⁵¹ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir *et-Temîmî er-Râzî, el-Cerh ve't-Ta'dîl*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, Beyrut 1952; III, 450-451; Ebû Zür'a, Abdurrahman b. Amr b. Abdillâh b. Safvân ed-Dımaşkî, *Târîhu Ebî Zür'a*, thk. Halîl Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, I, 479.

¹⁵² Zehebî, *Siyer*, VI, 293.

¹⁵³ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIX, 90-91.

¹⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, X, 352.

kişiliği ile bilinen Mücâhid b. Cebr tefsir geleneğinde önemli bir konuma sahiptir.¹⁵⁵ Yalnız onun kimin mevlâsı olduğu hususu tartışmalıdır. Bazıları onun Kays b. es-Sâib el-Uveymir b. ‘Âiz b. İmrân b. Mahzûm b. Yakaza’nın mevlâsı olduğunu söylemiş, bazıları ise, es-Sâib b. Ebî’s-Sâib’in mevlâsı olduğunu söylemiştir.¹⁵⁶ Ömer b. el-Hattâb’ın hilâfeti zamanında, h. 21. senede doğduğu sanılan Mücâhid,¹⁵⁷ Ebû Muhammed, Ebu’n-Nuhâs,¹⁵⁸ Ebu’l-Haccâc el-Mekkî gibi künyelerle bilinmektedir.¹⁵⁹ Mücâhid’in ailesinin Mekke’ye sonradan yerleşmiş olduğunu zikreden kaynaklar, onun nesebi konusunda dedesinin adından bahsetmezler. Aynı zamanda onların nereden ve nasıl geldikleri hususu da bilinmemektedir. Mücâhid’in gençliği hakkında bir bilgi yoktur. Bize kadar gelen bilgiler sadece onun ilmî faaliyetleri ile sınırlıdır. Kaynakların vermiş olduğu bilgilere göre Mekke ehlinde sayılan¹⁶⁰ Mücâhid, 83 yaşında 104/722 yılında Mekke’de vefat etmiştir.¹⁶¹

1.1.4.2.4. Âta b. es-Sâib

Tabiûnun meşhur âlimlerindendir. Tam adı Âta b. es-Sâib b. Mâlik es-Sakafî’dir. Künyesi Ebû Zeyd el-Kûfî’dir. H. 136/m.753 senesinde vefat etti. Hadislerini dinleyip kendilerinden rivâyette bulunduğu bazı hocaları şu kişilerdir: Babası Sâib b. Mâlik, Abdullah b. Ebî Evfâ, Enes b. Mâlik, Amr b. Hâris el-Mahzûmî, Mücâhid, Husayn b. Cündeb, Saîd b. Cübeyr, İbrâhîm Nehâî, Saîd b. Abdurrahmân, Hasan el-Basrî, Şa‘bî, İkrime, Abdullah b. Seleme, Ebû Seleme b. Abdurrahmân, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî. Âta b. es-Sâib’den ise Süleymân et-Teymî, İsmâîl b. Ebî Hâlid, A‘meş, Süleymân b.

¹⁵⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 466; Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Mizânü’l-İtidâl fî Nakdi’r-Ricâl*, thk: Alî Muhammed Muavvez-Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1995, VI, 25; İbn Hacer, Ebu’l-Fadl Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *Takribü’t-Tehzîb*, thk: Muhammed Avvâme, Dâru’r-Reşid, Suriye 1986, I, 52; Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Kâşif*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru’l-Kıble li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, Cidde 1992, II, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 449.

¹⁵⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 466; Suyûtî, Celâlüddîn Ebu’l-Fadl Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tabakâtu’l-Huffâz*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1403, I, 42; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîr*, I, 82; Zehebî, *Siyer*, IV, 453-454.

¹⁵⁷ İbnü’l-Kayserânî, Muhammed b. Tâhir, *Tezkiretu’l-Huffâz*, thk. Humeydî Abdulmecîd İsmâîl es-Selefi, Riyâd 1415, I, 92; İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtîm et-Temîmî el-Büstî, *es-Sikât*, thk. es-Seyyid Şerefüddîn Ahmed, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1975, V, 419; İbn Mencûyeh, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-İsfehânî, *Ricâlu Sahîhi Müslim*, Beyrut 1995, II, 243.

¹⁵⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 466; Suyûtî, *Tabakâtu’l-Huffâz*, I, 42; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîr*, I, 82; Zehebî, *Siyer*, IV, 453-454.

¹⁵⁹ Zehebî, *Siyer*, IV, 449.

¹⁶⁰ İbn Ebî Hâtîm, *es-Sikât*, V, 419; Zehebî, *Siyer*, IV, 449.

¹⁶¹ Onun ölümünün hicri 102 veya 103 yılında olduğunu söyleyenler de vardır. Bkz. Buhârî, *et-Târihu’l-Kebîr*, VII, 41; Zehebî, *Siyer*, IV, 455-456.

Mihrân, İbn Cüreyc, Hammâd b. Zeyd, Hammâd b. Seleme, Süfyân es-Sevrî, Muhammed b. Fadl, Süfyân b. Uyeyne, Alî b. Âsım, Şa‘bî hadis rivâyet etmiştir. Ondandır rivâyet edilen hadisler, hadis kitaplarında, Sünen-i Erba‘a ve İmâm-ı Buhârî’nin “Edeb-ul-müfred” adlı eserinde yer almıştır.¹⁶²

1.1.4.2.5. İkrime el-Berberî

Tam adı Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî’dir (ö. 105/723). Abdullah b. Abbâs’ın mevlâsı olup müfessir bir tâbiîdir. Muhtemelen 21/642 yılında doğdu. Aslen Mağribli ve Berberî olup el-Kureşî ve el-Hâşimî nisbeleriyle de anılır. Abdullah b. Abbâs Basra valisi iken Husayn b. Ebü’l-Hur el-Anberî onu kendisine hediye etti. İbn Abbâs’ın ölümünden sonra oğlu Alî, İkrime’yi Hâlid b. Yezîd b. Muâviye’ye 4000 dinar bedelle sattı, ancak İkrime’nin ona babasının ilmini sattığını söyleyerek sitem etmesi üzerine Alî bu alışverişi feshederek İkrime’yi azad etti. İkrime’ye Kur’ân, fıkıh ve sünneti öğretmek için çaba harcayan Abdullah b. Abbâs, bizzat İkrime’nin belirttiğine göre kırk yıl süren bu tahsil hayatı boyunca¹⁶³ kendisini derslerine vermesi için zaman zaman onu ayağından bağlardı. Rivâyet ettiği hadislerin çoğunu sahâbe neslinden alan İkrime, başta Abdullah b. Abbâs olmak üzere Hasan b. Alî b. Ebî Tâlib, Ukbe b. Âmir el-Cühenî, Hz. Âişe, Ebû Hureyre, Abdullah b. Amr b. Âs, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb, Hz. Alî, Câbir b. Abdillâh’tan hadis rivâyet etti. Hz. Alî’den rivâyetini mümkün görürken¹⁶⁴ Nesâî’nin es-Sünen’inde yer alan bu rivâyetinin mürsel olduğu ihtimaline işaret etmektedir.¹⁶⁵ İkrime’den İbrâhim en-Nehaî, Şa‘bî, Katâde b. Diâme, İbn Şihâb ez-Zührî, Amr b. Dînâr, Âsım b. Behdele, Eyyûb es-Sahtiyânî ve A‘meş gibi yetmişden fazlası tâbiûn âlimi olmak üzere değişik beldelerden 300 kişi rivâyette bulundu. Abdullah b. Abbâs, İkrime’nin yetiştğini görünce onu halka fetva vermekle görevlendirdi.¹⁶⁶

İkrime hayatının çeşitli dönemlerinde seyahatler yaptı; Horasan, Semerkand, Nîsâbur, İsfahan, Basra, Kûfe, Mısır, Mağrib gibi yerleri dolaştı; devlet adamlarından hediye kabul etti. Bu seyahatlerin asıl sebebinin maddî sıkıntı olduğu anlaşılmakta,

¹⁶² Zehebî, *Mîzân*, V, 70; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VII, 203.

¹⁶³ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XX, 269.

¹⁶⁴ Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, I, 95.

¹⁶⁵ Zehebî, *Siyer*, V, 13.

¹⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VII, 8.

Mekke ve Medine'yi bırakıp Horasan'da ne aradığını soranlara kızlarının ihtiyacını karşılamak için yollara düştüğünü söylemesi de bunu göstermektedir.¹⁶⁷ Tâbiûn âlimlerinden Ebu'l-Esved Muhammed b. Abdirrahman'ın açıklamalarında bu seyahatlerin bir amacının da irşad olduğu görülmektedir. Ebu'l-Esved, Mısır'dan Medine'ye gelip İkrime ile karşılaştığında İkrime ona Mağriblilerin durumunu sormuş, Mağribliler'in gaflet içinde bulunduğunu öğrenince Mısır'a uğrayarak oradan Mağrib/Tunus'a geçmiş, buradaki Hâricîler kendisinden istifade etmiştir.¹⁶⁸ Mizzî'nin yer verdiği diğer bir rivâyete göre ise Sufriyye'ye ait görüşleri ilk defa Mağrib'e götüren İkrime olmuştur. Hayatının son dönemlerinde Medine yönetimi tarafından arandığı için Dâvûd b. Husayn el-Medenî'nin evinde gizlenen İkrime 105/723 yılında burada vefat etti. Ölüm tarihi 104, 106 ve 107 olarak da zikredilmiştir. İbn Hallikân, onun Kayrevân'da öldüğüne dair rivâyetin doğru olmadığını belirtmiştir. İkrime'nin vefatı, meşhur şair Küseyyir Azze'nin vefatı ile aynı güne rastlamış olup cenaze namazları aynı yerde kılınmış, halk arasında bu iki ölüm, "Bugün en büyük fakîh ile en büyük şair öldü" şeklinde ifade edilmiştir. Alî b. el-Medînî, kendilerine ulaşan bilgiye göre hiç kimsenin İkrime'nin cenazesini taşımak istemediğini, ücretle tutulan dört kişiye bu görevin yaptırıldığını zikretmiştir.¹⁶⁹ Mizzî de halkın İkrime'yi terkedip Küseyyir'in cenazesinin ardından gittiğini belirten bir rivâyete yer vermiştir.¹⁷⁰ Ancak râvisi bilinmediği için bu haberi önemsemeyen otoriteler, İkrime'nin yönetim tarafından takip edilen biri olması sebebiyle idarecilerden korkulduğu için cenazesine katılımın az olabileceğini söylemişlerdir.¹⁷¹

Katâde b. Diâme ve Sellâm b. Miskîn tefsiri en iyi bilen kişinin İkrime olduğunu söylemiş,¹⁷² Abbâs b. Mus'ab el-Mervezî de İbn Abbâs'ın talebeleri arasında tefsirde İkrime'nin en önde geldiğini belirtmiştir.¹⁷³ Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Abbâs'ın talebeleri içinde karşılaştırma amacıyla sorulan bir soruya cevap verirken İkrime hakkında aynı görüşü paylaştığını ortaya koymuş,¹⁷⁴ İkrime Basra'da bulunduğu sürece Hasan el-

¹⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, V, 27.

¹⁶⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 277-278; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 267.

¹⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 270-271.

¹⁷⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 290.

¹⁷¹ Zehebî, *Siyer*, V, 34; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 273.

¹⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 288.

¹⁷³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 270.

¹⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 9.

Basrî'nin tefsir okutmaktan ve fetva vermekten imtina ettiği bildirilmiştir.¹⁷⁵ Katâde b. Diâme o dönemde siyeri de en iyi İkrime'nin bildiğini kaydetmektedir.¹⁷⁶

Onun hadisteki yeri hususunda farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Eyyûb es-Sahtiyânî, Yahyâ b. Ma'în, Ebu'l-Hasan el-İclî, Ebû Hâtim er-Râzî ve Nesâî gibi hadis otoriteleri onun sika olduğunu söylerken Ahmed b. Hanbel hadislerinin delil olarak kullanılabileceğini belirtmiş, Buhârî de çevresinde ve arkadaşları arasında hadislerine herkesin güvendiğini söylemiştir. Buna karşılık İmam Mâlik'in İkrime'yi sika kabul etmediği ve kendisinden hadis alınmamasını istediği ileri sürülmüş, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Muhammed b. Sîrîn'in de onun için yalancı dediği nakledilmiştir. Ancak Ebû Hâtim er-Râzî'ye göre bu iki zatın İkrime'ye karşı oluşunun sebebi güvensizlik değil, onun bazı görüşlerini benimsememesidir.¹⁷⁷ Bu değerlendirmeler daha sonraki dönemlerde de hadis otoriteleri tarafından tartışılmıştır. İbn Hibbân ve İbn Adiyy, hadis imamlarının tereddüt etmeden İkrime'den rivâyette bulunduklarını, sahih hadisleri derleyen müelliflerin onun rivâyetlerini eserlerine aldıklarını belirtmiştir. Zehebî ise İkrime'nin ilimdeki kişiliğine işaret ettikten sonra onun hıfzı sebebiyle değil bazı görüşleri yüzünden eleştirildiğini, Hâricîler'in görüşlerini benimsemekle suçlandığını kaydetmiştir.¹⁷⁸

İkrime'nin güvenilirliği konusu ele alınırken ona dair kaynaklarda yer alan ve Abdullah b. Abbâs'ın oğlu Alî ile Saîd b. el-Müseyyeb'e nisbet edilen sözler üzerinde durulmuştur. Buna göre Abdullah b. Hâris, Alî b. Abdillâh b. Abbâs'ın yanına gittiğinde İkrime'yi bir kapıya bağlı halde görmüş ve, “*Siz kölelerinize böyle mi muamele edersiniz?*” diye sormuş, Alî de babası hakkında yalan söylediği için böyle cezalandırdığını ifade etmiştir.¹⁷⁹ Saîd b. Müseyyeb de kölesine nasihat ederken, “*İkrime'nin İbn Abbâs hakkında yalan konuştuğu gibi sen de benim hakkımda yalan uydurma*” diye uyarıda bulunmuştur. Bu rivâyetlerin ilkinin senedinde yer alan ve Abdullah b. Hâris'ten haberi nakleden kölesi Yezîd b. Ebî Ziyâd'ın tâbiûndan sayılmakla birlikte sağlam bir râvi olmadığı, bazı otoritelerce zayıf diye nitelendirildiği,

¹⁷⁵ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 96.

¹⁷⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 272.

¹⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 8-9.

¹⁷⁸ Zehebî, *Mîzân*, III, 93.

¹⁷⁹ İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 456; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 280.

münker sayılan rivâyetlerinin bulunduğu,¹⁸⁰ hadisleri delil olarak kullanılabilir râvilerden olmadığı¹⁸¹ dikkate alındığında Alî b. Abdillâh b. Abbâs'ın, İkrime hakkında söylediği ileri sürülen sözün onun aleyhine delil olarak kullanılamayacağı anlaşılır. Ayrıca Yezîd'in Alî'den olan bu rivâyetinin doğruluğu kabul edilse bile Alî'nin bu sözle neyi kastettiği ve İkrime'ye uyguladığı muamelede ne derece haklı olduğu da belli değildir. Saîd b. el-Müseyyeb'den nakledilen haberde, bir önceki sözün yayılması üzerine onun böyle bir beyanda bulunmuş olabileceği hatıra gelmektedir. Öte yandan İkrime'nin güçlü ilmî kişiliğinin akranı arasında hissî şekilde değerlendirildiğini, fakat yüzyüze geldiklerinde onun karşısında susmayı tercih ettiklerini gösteren örneklerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Sa'd'ın Saîd b. Cübeyr ve İkrime'den naklettiği iki ayrı rivâyete bakıldığında, bunlardan ilkinde göre Saîd b. Cübeyr çevresindekileri İkrime'den aldıkları bazı hadisler sebebiyle eleştirmiş, kendisinin yanında bunları rivâyet edemeyeceğini söylemiş, o sırada aynı meclise gelen İkrime'nin söz konusu hadisleri orada da rivâyet etmesine rağmen Saîd b. Cübeyr dahil hiç kimse ona itiraz etme cesaretini gösterememiştir. Diğer rivâyette ise aleyhinde konuşanlar için İkrime'nin, “*Bunlar arkamdan konuşup beni yalanlamaya kalkarlar, yüzüme karşı yalanlasalar ya!*” dediği belirtilmektedir.¹⁸²

1.1.4.2.6. Meymûn b. Mihrân

Hicrî 40/m. 660 yılında doğdu. Babasının İstahr'lı esirlerden biri olup daha sonra azad edilen mevâlî arasında yer aldığı ifade edilmekle birlikte kendisinin Hevâzin kabilesinin Benî Nasr b. Muâviye kolunun mevlâsı¹⁸³ ya da Ezd kabilesine mensup Ümmü Nemir isimli bir kadının azadlısı olduğu belirtilmektedir.¹⁸⁴ Zühd yönünü anlatan menkıbeler dışında hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfî ile İbnü'l-Eş'as arasında h. 82/m. 701 yılında Deyrûlcemâcîm'de meydana gelen savaşa kadar Kûfe'de yaşayan Meymûn b. Mihrân bu tarihten sonra el-Cezîre bölgesine giderek Rakka'ya yerleşti ve kumaş ticaretiyle meşgul oldu. el-Cezîre valisi Muhammed b. Mervân tarafından Harran'da beytûlmâlin başına getirildi. Ömer b. Abdilazîz

¹⁸⁰ Zehebî, *Siyer*, VI, 129-133.

¹⁸¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 230.

¹⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 288; Zehebî, *Siyer*, V, 31; Teyyar Altıkulaç, “*İkrime el-Berberî*”, DİA., TDV. Yay., İstanbul 2000, XXII, 41-42.

¹⁸³ Ezdî, Yezîd b. Muhammed, *Tarîhu'l-Mevsıl*, thk. Alî Habîbe, Kahire 1387/1967, 37.

¹⁸⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 478.

döneminde haraç tahsildarlığı ve kadılık yapmak üzere el-Cezîre bölgesine tayin edildi. Ömer b. Abdülazîz'in bu tayin sırasında verdiği talimat literatürde kadılar için davranış modeli olarak kaydedilir. Ömer b. Abdilazîz'in vefatının ardından II. Yezîd devrinde de bir süre bu görevde kaldı. Hişâm b. Abdülmelik döneminde 107/725 yılında Kıbrıs seferine çıkan Suriye ordusuna kumanda ettiği nakledilir.¹⁸⁵ Mekhûl b. Ebî Müslim, Hasan el-Basrî ve İbn Şihâb ez-Zührî ile birlikte zamanının önde gelen dört âliminden biri kabul edilen Meymûn b. Mihrân h. 117/m.735 yılında Rakka'da vefat etti.

Hadis rivâyeti konusunda sika olduğu belirtilen Meymûn b. Mihrân aralarında Ebû Hureyre, Hz. Âişe, İbn Abbâs ve İbn Ömer'in de bulunduğu sahâbîlerden genellikle ibadet ve ahlâka dair hadisler rivâyet etmiştir. Kendisinden oğlu Amr b. Meymûn, Sâlim b. Ebî'l-Muhâcir, Ca'fer b. Burkân, Haccâc b. et-Ertât, Ebû Bîşr Ca'fer b. İyâs, Humeyd et-Tavîl, A'meş, İbn Cüreyc ve Evzâî gibi âlimler rivâyette bulunmuştur. Rivâyetleri arasında devrinin itikadî-siyasî tartışmalarını yansıtan görüşler de yer almaktadır. Meymûn b. Mihrân'ın, yaşadığı dönemin sosyopolitik şartlarını iyi değerlendirerek Şîa-Emevî mücadelesinde ılımlı bir yol izlediği söylenebilir. Sahâbe devrinden intikal eden itikadî-siyasî tartışmaların ağırlıkta olduğu tâbiîn devrinde bu tartışmalardan, fitne ve karışıklıklardan uzak durmayı tavsiye etmiştir. Kader, iman-amel ilişkisi, büyük günah işleyenlerin durumu gibi kendi döneminde sıkça tartışılan konularda görüşlerini açıklayarak imanın artıp eksilebileceğini belirtmiştir. Dindarlığı ve takvâsı ile tanınan Meymûn b. Mihrân özellikle mal ile imtihan konusunda insanları uyarmış, onları yöneticilere yakınlık göstermekten ve resmî görev talep etmekten sakındırmıştır. Ayrıca helâl-haram sınırına riayet ederek nefsi terbiye etmeyi öğütlemiş, ferdin ıslahını, huzurlu ve dengeli bir toplumun tesisini öngören görüşler ortaya koymuştur. Toplumun ıslahı için öncelikle âlimlerin ve idarecilerin davranışlarını düzeltmeleri gerektiğini belirten Meymûn b. Mihrân'a göre zalim bir yöneticiye doğru yolu göstermekten daha büyük bir hayır yoktur.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Taberî, *Târih*, VII, 40.

¹⁸⁶ Halit Ünal, "*Meymûn b. Mihrân*", DİA., TDV. Yay., Ankara 2004, XXIX., 506.

1.1.4.2.7. İbn Şihâb ez-Zührî

Saîd b. Cübeyr'in talebelerinden biri de Zührî'dir. Hadis¹⁸⁷ ve fıkıh¹⁸⁸ ilimlerinde otorite, Siyer ilminde ise Medine ekolünün¹⁸⁹ kurucusu olarak tanınır. Tâbiûnun küçüklerindendir. Mekke'de doğmuştur. Kinâne kabilesi'ne mensuptur. Doğum tarihi ihtilaflıdır. Süheyl ez-Zekkâr¹⁹⁰ h. 51 yılında Medine'de doğduğunu ve sonra Hicâz ile Şam bölgeleri arasında yer alan Eyle¹⁹¹ de oturduğunu söyler. Büyük dedesi Bedir ve Uhud'da müslümanlara karşı, müşriklerin safında,¹⁹² babası Müslim b. Abdullah ise Emevîler'e karşı isyan eden Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer almıştır.¹⁹³

Zührî otuz yaşına kadar Medine'de oturmuştur. h. 80 yılında Dımeşk'e gitmiştir. Emevî halifelerinden Abdulmelik b. Mervân ve Hişâm b. Abdulmelik'ten ilgi görmüştür. Kendisinin çok cömert olduğu söylenir. Bazı zamanlar aşırı borç yükü altına girmiş, devlet, borçlarının ödenmesinde kendisine yardımcı olmuştur. Vefat tarihi doğumu gibi ihtilaflıdır. H. 124 yılında vefat ettiği kanaati hakimdir.¹⁹⁴

Zührî, siyer ilmindeki marufluğu kadar hadis ilminde de bilinen bir âlimdir. İlim tahsil etme yolunda büyük çaba sarf etmiştir. Hadis yazma konusundaki gayretleri ile ilgili birçok haber de gelmiştir. Cem döneminin önemli bir şahsiyeti olan Zührî, 2000-2100 arasında hadis rivâyet etmiştir. Hocalık yaptığı ders meclisleri, yatsı namazının sonrası başlar sabaha kadar devam ederdi. Derslerinden sonra öğrencilerinin şiir ve mesel okumalarını isterdi. Bir dua ile dersi bitirirdi. Onun hadis ile ilgili çalışmaları hakkında için Leys b. Sa'd: "*İbn Şihâb'dan daha çok toplayan, ondan daha çok ilmi olanı görmedim*", Süfyân es-Sevrî: "*Zührî, Medine halkının en âlimidir, Sünneti ondan daha iyi bilen yoktur*" ve Ömer b. Abdülazîz: "*Size İbn Şihâb'ı öneririm. Geçmiş sünneti ondan daha iyi bilen biriyle karşılaşamazsınız. O bir deryadır.*"¹⁹⁵ demişlerdir.

Hadis yazımı konusunda yoğun bir çalışma göstermiştir. Ömer b. Abdülazîz döneminde resmî tedvin çalışmasında yer almıştır. İmam Mâlik kendisini "*İlmi ilk*

¹⁸⁷ Talat Koçyiğit, "*İbn Şihâb ez-Zührî*", AÜİFD., Ankara 2000, XXI, 51.

¹⁸⁸ Harald Motzki, "*İbn-i Şihab ez-Zührî'nin Fıkıhı*", Çev. Fatma Kızıl, Hadis Tetkikleri Dergisi, Sakarya 2005 III, 200.

¹⁸⁹ Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, (Doktora Tezi), AÜSBE., Ankara 2006, 169.

¹⁹⁰ Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 169.

¹⁹¹ Akabe diye de bilinmektedir. Bu gün Ürdün sınırları içinde Kızıldeniz kıyısında bir liman şehridir.

¹⁹² Muhammed Mustafâ el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, Çev. Hulusi Yavuz, Ankara 2005, 251.

¹⁹³ Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 170.

¹⁹⁴ Zehebî, *Siyer*, III, 125.

¹⁹⁵ Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, 175.

tedvin eden kişidir” şeklinde takdim eder. Hadis ve siyer ilimlerinde rivâyet yöntemi olarak aynı kaynakları kullanır. Kendisi, her iki ilim dalı açısından da önemli bir yeri haizdir.¹⁹⁶

1.1.4.2.8. Amr b. Dînâr

Tam adı Ebû Muhammed Amr b. Dînâr el-Mekkî el-Cumahî'dir (ö. 126/744). Tâbiûn dönemi Mekke fukahâsından olup aynı zamanda muhaddis ve müctehiddir. Aslen İranlı olup h. 45/m. 665 veya h. 46/m. 666 yılında doğdu. Arap kabilelerinden Cumah'ın himayesine girmiş olmasından dolayı velâ yoluyla mevâlîdendir. Biri dışında bütün dişleri dökülmüş olduğu için el-Esrem lakabıyla anılır. Abâdile başta olmak üzere Alî b. Ebî Tâlib, Câbir b. Abdillâh, Ebû Hureyre, Berâ b. Âzib gibi önde gelen sahâbîlerden, Saîd b. el-Müseyyeb, Saîd b. Cübeyr, Tâvûs, Mucâhid, İkrime, Vehb b. Münebbih, Atâ b. Ebî Rebâh, Atâ b. Yesâr ve Sâlim b. Abdillâh gibi tâbiûn neslinin büyüklerinden hadis dinledi. Fıkıh ve hadiste temayüz etti.¹⁹⁷

Atâ b. Ebî Rebâh'tan sonra Mekke'de fetva mercii olan ve Alî b. el-Medînî'nin, hadis sahasında eser veren ilk altı kişiden biri olarak zikrettiği Amr b. Dînâr'ın sika oluşu ve rivâyetlerinin sıhhati konusunda hadis otoriteleri ittifak etmişlerdir. Süfyân b. Uyeyne ondan duyduğu bir hadisi başkasından duyacağı yirmi hadise tercih ettiğini söylerdi. Amr b. Dînâr eksik bırakılmaması şartıyla hadislerin mana ile naklini caiz görmüştür. Diğer taraftan, daha sonra değiştirebileceği endişesiyle kendi görüşlerinin yazılmasını istemezdi. Ca'fer es-Sâdık, İmam Mâlik, Şu'be, Katâde, İbn Cüreyc, İbn Ebî Nuceyh, Eyyûb es-Sahtiyânî, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Hammâd b. Seleme ve Hammâd b. Zeyd gibi büyük âlimler kendisinden rivâyette bulunmuşlardır.¹⁹⁸

Kaynaklarda, gerek fıkıh gerekse hadis konusunda akranlarının birçoğundan üstün olduğu belirtilen Amr b. Dînâr'a şîlik isnâdında bulunulmuşsa da bu isnâdın gerçekte bir ilgisi yoktur. H. 125 veya 126 yılında seksen yaşlarında iken vefat etti.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Zehebî, *Siyer*, III, 125.

¹⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 479-480.

¹⁹⁸ Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, 614-615; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 231.

¹⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 28-30; Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, 176, 184; Uzunpostalcı, Mustafa, *Amr b. Dînâr*, DİA., TDV. Yay., İstanbul 1991, III, 83.

1.1.4.2.9. A‘meş

Tam adı Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Kûfî’dir (ö. 148/765). Hadis, kıraat ve ferâiz sahalarındaki bilgisiyle tanınan tâbiûn nesline mensup âlimdir. Aslen Taberistân’lıdır. Rey yöresinde Dübâvend’de doğdu. H. 61/m. 680 yılında Kûfe’de doğduğu da rivâyet edilmiştir. Hıfzını tamamladıktan sonra öğrenimine kıraat ilmiyle başladı. Bu ilmi, Irak kıraati temsilcisi sayılan Yahyâ b. Vessâb’dan tahsil etti. Ayrıca onun zamanında Kûfe’nin en meşhur âlimleri olan Zeyd b. Vehb, İbrâhim en-Nehaî, Mücâhid b. Cebr, Ebu’l-Âliye er-Riyâhî ve Âsım b. Ebî’n-Nüceyd gibi âlimlerden ders okudu. Bunun yanında hadis ve fıkıh ilimleriyle de meşgul oldu. Bilhassa hadis ilminde şöhreti kısa zamanda her tarafa yayıldı. Rivâyette bulunduğu meşhur muhaddisler arasında Saîd b. Cübeyr, Kays b. Ebî Hâzim, Ebû Vâil Şakîk b. Seleme ve Şa‘bî zikredilebilir. Kendisinden de Ebû Hanîfe, Şu‘be, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. el-Mübârek gibi hicrî II. yüzyılın meşhur âlimleri hadis rivâyet etmişlerdir.²⁰⁰

A‘meş kıraat, hadis ve ferâiz ilimlerinde devrinin Kûfe’deki en önemli âlimi kabul edilmiştir. A‘meş’in kıraati her ne kadar meşhur yedi veya on kıraat arasında yer almamış ise de on imamın kıraatlerine diğer bazılarını da ekleyerek kaleme alınan eserlerde onun kıraatine, on kıraatten sonra öncelikle yer verilmiştir. Hadis ilminde ise hâfızlık mertebesine yükselmiş, Enes b. Mâlik ve Abdullah b. Ebî Evfâ’dan mürsel olarak rivâyet ettiği hadislerde tedlîs yapması dışında umumiyetle sika sayılmıştır. Zehebî, A‘meş’i bazı râvilerin kusurlarını örtbas etmekle, cerh ve ta‘dîl imamlarından Alî b. Medînî de vehim sahibi olmakla itham ederler.²⁰¹ Buna rağmen o, kendi döneminde Kûfe âlimleri arasında Kur’ân-ı Kerîm’i kaidelerine en uygun bir şekilde okuyan, Hz. Peygamber’in hadislerini en iyi bilen ve kendisine yöneltilen sorulara en isabetli cevaplar veren bir kişi olarak ün yapmıştır. Rivâyetleri Kütüb-i Sitte’de yer almış, dürüstlüğü ve doğru sözlülüğü sebebiyle “mushaf” diye anılmıştır.²⁰²

²⁰⁰ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VI, 342-344.

²⁰¹ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 95.

²⁰² Uğur, Mücteba, *A‘meş*, DİA., TDV. Yay., İstanbul 1991, III, 54.

1.1.4.3. Eserleri

Saîd b. Cübeyr'in "*Mushafu Saîd b. Cübeyr*" diye bir Kur'ân nüshası olduğu anlatılır.²⁰³ Bazı rivâyetlerde Saîd b. Cübeyr'in hocası İbn Abbâs gibi yazmaktan çekindiği, hatta kendisine neden bir tefsir yazmıyorsun sorusuna çok kızdığı ifade edilir.²⁰⁴ Saîd b. Cübeyr bir gün İbn Abbâs'a gelmiş, ondan işittiklerini sayfasına yazmış, sayfası dolduğunda takunyalarına, o da dolduğunda avuçlarına yazmıştır.²⁰⁵ Muâsırları, onun sürekli tefsirini düzeltmek ve gözden geçirmekle meşgul olduğunu zikretmişlerdir.²⁰⁶

Rivâyetlere göre Halife Abdülmelik b. Mervân, Saîd b. Cübeyr'den bir Kur'ân tefsiri yazmasını istemiş, o da bu alanda ilk düzenli tefsir olan eserini kaleme alarak halifeye göndermiştir. Eser daha sonra Atâ b. Dînâr tarafından rivâyet edilmiştir. Ancak Saîd b. Cübeyr'e ait hiçbir eser bizim elimizde bulunmamaktadır.

1.1.5. Siyasî Kişiliği

Saîd b. Cübeyr ilmî faaliyetlerinin yanında, devlet idaresinde de görev almıştır.²⁰⁷ Ancak onun ne zaman siyasete karışmaya başladığına dair net bir tarih belirlenememektedir. Ancak kaynaklardan çıkaracağımız sonuç Saîd b. Cübeyr'in Haccâc b. Yûsuf'un Kûfe valisi olarak atandığından itibaren siyasî rolü ortaya çıkmaktadır.

Saîd b. Cübeyr ilmî kişiliği kadar siyasî kişiliği ile de tarihte yerini almaktadır. Gerek devlet işlerinde aldığı görevler gerekse dönemin İslâma ve insanlığa sığmayan devlet görevlilerine karşı ortaya koyduğu vakarlı duruşu her nesile zalimin ve zülmün karşısında durumu örnek gösterilmektedir.

²⁰³ Sicistânî, Ebû Bekr b. Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, thk. Muhammed b. Abduh, Kâhire 1423/2002, 221.

²⁰⁴ İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 371.

²⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 257.

²⁰⁶ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, I, 227.

²⁰⁷ Zehebî, *Siyer*, IV, 326.

1.1.5.1. Devlet Görevleri

Saîd b. Cübeyr Haccâc b. Yûsuf döneminde Kûfe kâdılarından Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd ve Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî'nin yanında bir süre kâtiplik yaptı.²⁰⁸ Haccâc, onu sarayındaki ilim ve sohbet meclisine dahil etmişti.²⁰⁹ Haccâc b. Yûsuf Kûfe'ye vali olarak atanınca Saîd b. Cübeyr'e kadılık ve imamlık vazifesi vermiştir.²¹⁰ O güne kadar Emevî yönetiminde mevâlîye yani arap olmayan müslümanlara gerek kadılık gerekse imamlık gibi önemli vazifeler verilmemişti. Haccâc b. Yûsuf rivâyetlerde geçen kendi ifadesiyle Saîd b. Cübeyr'e “*Ben seni insanların tepkisine rağmen kadı olarak tayin etmedim mi?*” demiştir.²¹¹ Ancak Saîd b. Cübeyr'in kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla kadılık vazifesi çok uzun sürmemiştir. Muhtemelen Emevî taraftarlarının veya bürokratların tepkisi üzerine Haccâc b. Yûsuf, Saîd b. Cübeyr'i bu görevden alıp yerine Ebû Bürde el-Eş'arî'yi getirdi. Ebû Bürde'nin yanına Saîd b. Cübeyr'i kâtip olarak tayin etti. Saîd b. Cübeyr'in gönlünü almak için de aynı zaman da onun görüşüne başvurulmadan hiçbir hükmün karara bağlanmayacağı bir konuma getirdi.²¹²

Haccâc b. Yûsuf, Saîd b. Cübeyr'i daha çok malî işlerle görevlendirmiştir. Yine rivâyetlerde kendisine Haccâc tarafından çok miktarda mal verildiği anlatılmaktadır.²¹³ Haccâc, Saîd b. Cübeyr'e ihtiyaç sahipleri için yardım ulaştırma görevi de vermişti. Bunun için Saîd b. Cübeyr'e yüz bin dirhem verdiği anlatılır.²¹⁴ Bir süreliğine de Fırat nehrinin suladığı toprakların öşürlerini toplamakla da görevlendirilmiştir. İbn Sa'd'da geçen bir rivâyete göre, Haccâc'ın görevlilerinden olan Matar b. Nâciye, Saîd b. Cübeyr'i zekât ve sadakaları toplamak üzere Kûfe gümrüğüne tayin etmiştir.²¹⁵ Yine Haccâc, Saîd b. Cübeyr'i h. 80/m. 699 yılında ordunun malî işleri sorumlusu olarak İbnü'l-Eş'as ordusu ile birlikte, Sicistân'a göndermişti. Belâzûrî'nin rivâyet ettiğine göre Haccâc, Saîd b. Cübeyr'e bir milyon dirhem vermiş ve onu ordu işleri için

²⁰⁸ İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 372.

²⁰⁹ İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 446.

²¹⁰ Belâzûrî, *Ensâb*, VII, 364; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 466.

²¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 464.

²¹² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 464.

²¹³ İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 446.

²¹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 373; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 464. Haccâc, Sa'îd b. Cübeyr'e “Sana ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere yüz bin dirhem verdiğim halde onlarla ilgili sana hiçbir hesap sormadım (yani sana o kadar güveniyordum)” demiştir. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, II, 373.

²¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 273.

kullanmasını ve küfre girmedığı sürece kendi sözünden çıkmaması gerektiği konusunda tembihlemişti.²¹⁶

Saîd b. Cübeyr'in Haccâc'ın kendisine verdiği görevleri kabul etmesi, onun yönetimini yumuşatma düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır. Ancak Haccâc, mevâliden olduğu için insanların itirazlarına rağmen kendisine birçok ihsanda bulunup önemli vazifeler verdiği halde neden isyana katıldığını sormuş o da; *"İnsanlara zulmetmeyi bırakıp, yönetimini yumuşatmanı ummuştum, ancak öyle olmadığı için seninle savaştım"* diye cevap vermiştir.²¹⁷

Abdullah b. Zübeyr'in Emevîlere karşı ayaklanmasının Haccâc tarafından bastırılması sonucu halife Abdülmelik adına bölge halkından tekrar biat aldı. Bu sırada biatı alınanlardan biri de Saîd b. Cübeyr idi.²¹⁸ Bu bilgidен hareketle Saîd'in Abdullah b. Zübeyr'in Hicâz'daki 9 yıllık hilafeti h. 64-73 m. 683-692 esnasında Hicâz'da muhtemelen de Mekke'de yaşadığı anlaşıyor. Kaynaklardaki bilgiler ışığında Saîd'in Abdullah b. Zübeyr ayaklanmasında aktif bir rol almadığı görülmektedir. Ancak o sıralarda bile Emevî yönetiminden memnun olmadığı için Abdullah b. Zübeyr'in yönetimi altında yaşamayı tercih ettiği söylenebilir. Daha sonra Haccâc Kûfe bölgesine vali olarak atanınca burada Saîd b. Cübeyr'den ikinci kez biat almıştı. Saîd'in bu ikinci biatinden sonra Haccâc'la arası gayet iyi bir duruma geldi. Hatta bu süreçte Saîd'i sürekli yönetim işlerinde vazifelendirmiştir ve ona birçok ihsanlarda bulunmuştur.

1.1.5.2. Haccâc b. Yûsuf'a Karşı Ayaklanması

Kûfe Valisi Bîşr b. Mervân, Kûfe ordusunun başına İbnü'l-Eş'as'ı getirerek Ezrakî Hâricîleri ile mücadele etmesi için Basra valisi Hâlid b. Abdillâh b. Hâlid'in yardımına gönderdi. Başarılı bir mücadeleyle hâricîleri yenmesi üzerine, bu başarıdan sonra Rey valiliğine İbnü'l-Eş'as'ı tayin etti. Vergi ödemekten vazgeçen Kâbülistân'ın Türk hükümdarı Rutbil'in üzerine gönderilen İbn Ebî Bekre'nin yenilmesi üzerine Haccâc, Rutbil'le mücadele etmesi için Kûfe ve Basra ordugâhlarından seçtirdiği 40.000 kişiden oluşan büyük bir ordu kurdu ve başlarına da Abdurrahman b. el-Eş'as'ı komutan

²¹⁶ Belâzûrî, *Ensâb*, VII, 364; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 462.

²¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 273.

²¹⁸ Taberî, *Târîh*, VI, 490. Ayrıca Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IV, 54; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 463.

olarak atadı.²¹⁹ Orduyu en iyi şekilde techiz eden Haccâc, askerlere ücretlerinin yanı sıra kazanacakları zafer için peşinen para verdi. Bu orduya İbnü'l-Eş'as'la beraber katılan Saîd b. Cübeyr, Haccâc tarafından ordunun malî işlerinin sorumlusu olarak atanmıştı.²²⁰

Haccâc, Abdurrahman b. el-Eş'as'a başarılı olması durumunda Sicistân bölgesine vali olarak tayin etme sözü vermişti. H. 80/m. 699 yılında harekete geçen İbnü'l-Eş'as ilk başta Afganistan bölgesinin büyük bir kısmını ele geçirdi.²²¹ İbnü'l-Eş'as, bölgenin dağlık ve mevsimi kış olması nedeniyle bir müddet savaşa ara vermek istedi. Haccâc'da buna karşılık onun savaşa devam etmesini istiyordu. Üstelik Haccâc, İbnü'l-Eş'as'ı savaşa devam etmemesi durumunda görevden almakla da tehdit etti. İbnü'l-Eş'as, bunun üzerine yardımcılarını toplayarak kendileriyle istişare etti. Zaten kalpleri Emevîlere karşı olan özellikle de Kûfeliler Haccâc'a isyan bayrağı açmayı teklif ettiler. Bunun üzerine İbnü'l-Eş'as, Haccâc'ın emrine uymayıp Emevî yönetimine karşı isyan bayrağı açtı.²²² Aynı zamanda hareketini insanlar nezdinde meşru zemine çekmek için isyanına dini bir görünüm vererek mevâlîyi ve Emevî hilâfetinden memnun kalmayan muhalif grupların birçoğunu etrafında topladı. Bu yolla özellikle de iktidarın meşruiyetine inanmayan Irak âlimlerinden birçoğunun da desteğini kazanmayı başardı. Bunların başında ise ilmi yetkinliği ile insanlar üzerinde çok etkisi olan Saîd b. Cübeyr gelmektedir.²²³

Abdurrahman b. el-Eş'as önce Haccâc'ın üzerine gönderdiği birlikleri dağıtarak Irak'a doğru ilerledi. Tüster'de Haccâc'la karşılaşan İbnü'l-Eş'as'ın ordusu burada da Haccâc'ı mağlup etmeyi başardı. Basra'ya çekilip Zâviye'de karargâh kuran Haccâc, burada ilk kez İbnü'l-Eş'as'ı mağlup etti.²²⁴ Bu sırada Basra ve Kûfe'yi ele geçirmiş olan İbnü'l-Eş'as'ın, kendisine Kûfe'den ve başka yerlerden katılanların sayesinde toparlanması çok uzun sürmedi. Deyrûlcemâcim'de h. 81/m.701 yılında tekrar karşı karşıya gelen iki ordunun mücadelesi, yüz gün devam etti. Çarpışmalar sonunda, asker

²¹⁹ Taberî, *Târih*, VI, 327. Rivâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla, Haccâcın seçtiği askerler, çoğunlukla valilik yaptığı Irak bölgesinde karışıklığa yol açabileceğini düşündüğü kişilerden oluşmaktaydı. Başta birçok Kûfeli asker olmak üzere bölgesinden toplayıp uzak bir yere göndermesi, hem bölgesini güvene almış olmaya hem de potansiyel tehlike gördüğü kişilerin nazarını savaşa odaklayarak iç kargaşaların önüne geçmeye matuf olduğu söylenebilir. Bkz. İrfan Aycan, "*Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi*", DİA., TDV. Yay., İstanbul 1988, XIV, 428.

²²⁰ Belâzûrî, *Ensâb*, VII, 364; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 462.

²²¹ Taberî, *Târih*, VI, 328.

²²² İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 445; Taberî, *Târih*, VI, 334.

²²³ Halîfe, *Târih*, 287.

²²⁴ Taberî, *Târih*, VI, 368.

sayısı İbnü'l-Eş'as'ın ordusuna göre az olduğu halde Haccâc'ın galibiyetiyle sonuçlandı. Basra'da Ubeydullah b. Abdurrahman el-Abşemî'nin yardımıyla tekrar toparlanan İbnü'l-Eş'as, Düceyl ırmağı yakınlarında bir kez daha Haccâc'la karşı karşıya geldi. Burada ağır kayıplar veren İbnü'l-Eş'as, artık toparlanamayacağını anlayınca doğuya kaçarak Rutbîl'e sığındı. Rutbîl ise Haccâc'ın kendisini belli bir dönem vergiden muaf tutması karşılığında İbnü'l-Eş'as'ı ona teslim etmiş, fakat bu durumu kendine yediremeyen İbnü'l-Eş'as, yolda bir uçurumdan atlayarak hayatına son vermiştir.²²⁵

İbnü'l-Eş'as'ın bu hareketinde Saîd b. Cübeyr'e de danıştığı ve desteğini aldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. İbnü'l-Eş'as'ın ordusuna Saîd b. Cübeyr'le birlikte katılan birçok âlim vardı. Abdurrahman b. Ebî Leylâ, Hakem b. 'Uteybe, Şa'bî, Abdullah b. Şeddâd, Ebu'l- Buhterî, Câbir b. Zeyd, Müslim b. Yesâr gibi çok sayıda saygın kişi bunların arasında sayılabilir.²²⁶

Bu harekette Saîd b. Cübeyr'in nasıl bir rol aldığı konusunda kaynaklarda geniş bilgi olmamakla birlikte ilmî ve saygın kişiliği ile askerler üzerinde çok etkisi olduğu bazı rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Sa'd'da geçen bir rivâyette Saîd b. Cübeyr'in askerlere şöyle hitap ettiği anlatılır: *“O Haccâc'ın ordusuyla yaptıkları zulümden, dinden çıkmalarından, Allah'ın kullarına karşı büyüklük taslamalarından, namaza ehemmiyet vermemelerinden ve müslümanları zelil hale getirmelerinden dolayı çarpışın.”*²²⁷

Yine başka bir rivâyette askerlerden savaşma konusunda kendisine fetva soranlara, savaşmanın meşruiyetini anlatmış ve onlara cesaret vermiştir.²²⁸ Kaynakların bir çoğunda Saîd b. Cübeyr'in İbnü'l-Eş'as'a olan biatinden caymayı gururuna

²²⁵ Zehebî, *Siyer*, IV, 184; İbn Haldûn, *Târih*, III, 61.

²²⁶ Halife, *Târih*, 287; Belâzurî, *Ensâb*, VII, 363. Bir rivâyete göre Abdurrahman b. el-Eş'as'ın ordusuna Saîd b. Cübeyr'le beraber kurradan beş yüz kişi katılmıştır. Bkz. Halife, *Târih*, 287.

²²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 275; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 501.

²²⁸ Savaş esnasında askerlerden biri Saîd b. Cübeyr'e gelerek kendisinin bir köle olduğunu efendisinin ise Haccâc'ın tarafında olduğunu bu yüzden savaşmasının caiz olup olmadığını öldüğünde kendisine günah yazılıp yazılmayacağını sormuş; Saîd ise, savaşmanın caiz olduğunu hatta efendisi karşısına çıksa bile onunla savaşması gerektiği konusunda fetva vermiştir. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 273. İbnü'l-Esîr de bu rivâyetlere benzer şekilde Saîd b. Cübeyr'in askerleri cesaretlendirmek ve savaşmaya teşvik etmek bakımından roller üstlendiğini ifade eder. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 501-502.

yediremediğinden dolayı isyan hareketine katıldığı ileri sürülmektedir.²²⁹ Onun bu denli önemli bir kararı verirken yalnız İbnü'l-Eş'as'a olan biatinden caymayı gururuna yediremediğini gerekçe göstermenin yetersiz olacağı kanaatindeyiz. Bunun yanında Mekke'nin tahrib edilmesi, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmesi, Abdullah b. Zübeyr'in acı akıbeti, Emevî yönetiminin koyu Arap milliyetçiliği esasına dayanan siyaseti, mevâlîyi hor görme anlayışı, ganimetlerden Arap olmayanlara pay verilmemesi gibi toplum hayatında çok derin izler bırakan daha önemli sebepler aramak gerekir. Ayrıca hocası Abdullah b. Ömer'in vefatından önce, Haccâc fitnesine karşı savaşımadığı için büyük bir üzüntü duyduğunu kendisine söylemesi de Saîd'in bu kararında etkili olmuştur.²³⁰

Bazı rivâyetler, Saîd b. Cübeyr'in İbnü'l-Eş'as'la beraber isyana katılmasının nedenini Haccâc'ın, İbnü'l-Eş'as'la birlikte Saîd b. Cübeyr'i de ordunun malî sorumluluğundan azletmesine bağlar.²³¹ Ancak Saîd b. Cübeyr'in bu harekete katılmasının mezkûr nedenlerinin yanında özellikle Emevî iktidarının mevâlî politikasının etkili olduğu söylenilebilir. Nitekim Haccâc'ın çok kısa bir süre önce kadılığa atadığı Saîd b. Cübeyr, sırf mevâlî olduğun için böyle bir ayrımcılıkla karşı karşıya kalmış ve yeni başladığı görevine bu sebeple son verilmişti. Çünkü liyâkat noktasında daha salâhiyetli olduğu halde sırf mevâlîden olduğu için kendisinden daha aşağı kişiler ona tercih edilmişti.²³² Haccâc her ne kadar zekice durumu idare edip başka vazifelerde Saîd b. Cübeyr'i istihdam etmiş olsa da bu vazifelerin önceki görevin altında sayılması Saîd b. Cübeyr'i bu ayrımcılık konusunda tatmin edemediğini söyleyebiliriz. Saîd b. Cübeyr'i bu harekete katılmaya zorlayan en önemli nedenin bu olduğu kanaatindeyiz. Bununla beraber Haccâc'ın halka olan zulmünün önemli bir etkisi olmuştur.

²²⁹ Saîd b. Cübeyr, yakalanıp Haccâc'ın huzuruna getirildiğinde Haccâc'ın neden bana karşı isyan ettin sorusuna karşılık, gerekçe olarak İbnü'l-Eş'as'a biat ettiğini bu yüzden onunla beraber hareket ettiğini söylemiştir. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 275.

²³⁰ Mehmet Efendioğlu, "*Sa'id b. Cübeyr*", DİA., TDV. Yay., İstanbul 1988, XXXV, 553.

²³¹ İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Alî b. Muhammed, *el-Muntazam fi Tenvârihi'l-Mulûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ-Mustafa Abdulkadir 'Atâ, Beyrut 1412/1992, VI, 318.

²³² Emevîler'in mevâlî politikasını içselleştiren veya konjonktürel anlamda aşılabilir bir olgu olarak kabul edenler de vardı. Nitekim İbn Sa'd'da geçen bir rivâyete göre Deyrülcemâcîm'de bir araya gelen ulemâ Ebu'l-Buhterî'yi lider seçmek istemişler. Ancak Ebû'l-Buhterî, kendisinin mevâlîden olduğunu ifade ederek bunun mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 29

Rivâyetlere göre Saîd b. Cübeyr Haccâc'a yakalanmamak için Abdurrahman b. el-Eş'as'la beraber doğuya kaçmıştı.²³³ Bazı rivâyetlere göre de Haccâc'ın kendisine karşı ayaklananların bu tavırlarından dolayı kâfir olduklarını kabullenmeleri durumunda serbest bırakılacaklarını söylemiştir. Ancak içlerinde birçok âlimin de bulunduğu kimselerin bu teklifi reddettiği ve Haccâc tarafından öldürüldüğü anlatılır.²³⁴ Saîd b. Cübeyr'in Haccâc'dan kaçması yaklaşık on iki yıl kadar sürmüştür.²³⁵ Saîd b. Cübeyr, İbnü'l-Eş'as'ın yenilmesinden sonra iki yıl kadar İsfehân'da kaldı.²³⁶ Belâzurî'de geçen bir rivâyete göre Saîd b. Cübeyr Rey şehrinde de kalmıştır. Rivâyete göre orada Dahhâk'la görüşmüş Dahhâk kendisinden tefsirle ilgili nakillerde bulunmuştur.²³⁷ Muhtemelen orda bir müddet kalmasının sebebi İsfehân'a yakın olmasındandır. Haccâc, Saîd b. Cübeyr'in İsfehân'da olduğunu öğrenince oranın idarecilerine mektup yazıp Saîd'i kendisine göndermelerini istedi. Saîd b. Cübeyr, Haccâc'ın bu talebini duyunca oradan ayrılarak bir müddet Azerbaycan'a, oradan da Irak'ın Sünbûlân köyüne gelip bir sürede orada yaşamıştır.²³⁸ Rivâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla Saîd b. Cübeyr uygun bir ortam bulunca umre için Mekke'ye gelmiş ve orada ömrünün son on senesini geçirmiştir. Mekke'de kendi ismini gizleyerek uzun süre gizli bir şekilde kalmıştır.²³⁹ Bu sırada Hicâz valisi olan Ömer b. Abdilazîz'in muhaliflere karşı yumuşak davranması hatta muhaliflerin bir kısmını himaye etmesi sayesinde Mekke'de kalabilmiştir.²⁴⁰

1.1.5.3. Şehid Edilmesi

Ömer b. Abdilazîz Hicâz valiliği sırasında Irak valisi Haccâcî halife Velîd b. Abdilmelik'e şikâyet edip halka yaptığı baskı ve zulümleri konu alan bir mektup yazdı. Bunun üzerine Haccâc da Ömer b. Abdilazîz'in bütün Emevî düşmanlarının Hicâz'a

²³³ Taberî, *Tezkire* VI, 387; İbn Haldûn, *Târih*, III, 82.

²³⁴ İbn Haldûn, *Târih*, III, 82.

²³⁵ Mehmet Efendioğlu, “Sa’îd b. Cübeyr”, DİA., TDV. Yay., İstanbul 2000, XXXV, 553. Bazı kaynaklar Saîd b. Cübeyr'in saklanması on yıl sürdüğünü ileri sürerler. Ancak İbnü'l-Eş'as'ın tamamen yenilmesinin 81 veya 82 yılında gerçekleştiği bilgisi ile Saîd b. Cübeyr'in h. 94 veya 95 yılında yakalanıp öldürülmesi bilgilerini karşılaştırdığımızda Saîd'in saklanma süresinin en az on iki yıl olduğu ortaya çıkar. Bkz. Kahtânî, Abdurrahman b. Sa’îd b. Alî b. Vehf, *Ebrâcü’z-Züccâc fî Sîreti’l-Haccâc*, Riyad tsz., 120. Başka bir rivâyette ise Saîd'e ne kadar süredir saklanıyorsun? diye sorulduğunda buna cevaben “Ben kaçtığımda karım hamileydi. Şimdi ise karnındaki (çocukla beraber yani çocuğun doğup büyüdüğünü ima ediyor) ile yanıma geldi” der. Bkz. Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, IV, 327.

²³⁶ Ebû Nu’aym, *Târihu İsfehân*, II, 128.

²³⁷ Belâzurî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu’l-Buldân*, Beyrut 1408/1988, 312.

²³⁸ İbn Haldûn, *Târih*, III, 82.

²³⁹ İbnü’ l-Cevzî, el-Muntazam, VI, 318.

²⁴⁰ İbn Haldûn, *Târih*, III, 82.

sığındığını ve isyancıları himaye ettiğini ifade ederek Velîd'e şikâyetle bulundu. Halife Velîd b. Abdilmelik, bu konuda Haccâc'ı haklı bulup Ömer b. Abdilazîz'i Hicâz valiliğinden azletti. Ömer'in yerine de Hâlid b. Abdillâh el-Kasrî'yi tayin etti. Hâlid, yeni görevine atanır atanmaz, Mekke'ye gelip Velîd'in talimatı ve Haccâc'ın da talebi üzerine Irak'tan kaçıp Hicâz'a sığınan herkesi tehdit etmeye başladı. Arananların ya Haccâc'a teslim olmalarını veya evlerini yakacağını söyledi.²⁴¹ Bu arada Mekke yakınlarında bir köyde saklanan Saîd b. Cübeyr'e dost ve akrabaları Mekke'den kaçmasını önerdiler. Çünkü Hâlid'in onu yakalayıp Haccâc'a teslim etmelerinden korkuyorlardı. Ancak kaçmaktan ve saklanmaktan yorulduğunu söyleyen Saîd b. Cübeyr, bu konuda "*Artık ne olacaksa olsun*" diyerek durumu akışına bıraktığını söyledi. Bazı rivâyetlerde de "*Artık kaçtığım için Allah'tan utanıyorum. Allah benim hakkımda dilediğini yapsın*" diyerek kaçmayı reddettiği de anlatılır.²⁴² İbn Sa'd'daki rivâyetten de anlaşıldığı kadarıyla bu süreç içinde Saîd b. Cübeyr'in saklanmaya devam ettiği görülmektedir. Nitekim tutuklandığında "*Allah'ın bu mukaddes beldesinde biri beni ihbar etti ki, onu Allah'a havale ediyorum*" demiştir.²⁴³

Hâlid b. Abdillâh el-Kasrî, Saîd'in kaldığı yeri öğrenir öğrenmez bir grup askerini evine gönderir. Saîd'in elleri kelepçelenir ve kendisini Haccâc'a götürmeleri gerektiğini ifade ederler. Yine rivâyetlerde anlatıldığı kadarıyla Saîd'in Mekke'den ayrılmadan önce Kâbe'yi tavaf etmek istediğini söyledi. Tutuklanan diğer on kişiyle birlikte Kâbe'yi kelepçeli bir şekilde tavaf etti. Hâlid b. Abdillâh el-Kasrî, onları tavaf yaparken görünce tavaflarına mani olmuştur.²⁴⁴ Kaynaklarda geçen bilgilere göre o an yanına kızı geldi. Babasını o halde görünce ağlamaya başladı. Saîd, kızını teselli ettikten sonra "*Annene söyle buluşma yerimiz inşallah cennettir*" dedikten sonra yola koyuldu.²⁴⁵ İbnü'l-Esîr'deki rivâyete göre ise Mekke'den Kûfe'ye getirilince önce Kûfe'deki evine getirilmiş ailesi ve kızıyla Mekke'de değil, burada görüşmüştür. Ayrıca bu sırada Saîd'in Kûfe'ye getirildiğini duyan birçok Kûfeli âlim de onun yanına gelip görüşmüştür.²⁴⁶ Bazı rivâyetlerde de, Saîd b. Cübeyr'le beraber Mekke'de tutuklanan

²⁴¹ Belâzûrî, *Ensâb*, VII, 368; İbn Haldûn, *Târîh*, III, 82.

²⁴² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 327.

²⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 274.

²⁴⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 274. Belâzûrî'ye göre, bir hafta boyunca kelepçeleriyle Kâbe'yi tavaf ettiler. Bkz. Belâzûrî, *Ensâb*, VII, 365.

²⁴⁵ Belâzûrî, *Ensâb*, VII, 368.

²⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't Târîh*, IV, 54.

dört kişi daha vardı. Bunlar: Mücâhid b. Cebr, Atâ b. Ebî Rebâh, Talk b. Habîb, Amr b. Dînâr'dır. Talk Haccâc'a varmadan yolda vefat etti. Amr ve Atâ, Haccâc tarafından affedildi. Mücâhid hapsedildi ve Haccâc'ın ölümüne kadar hapiste kaldı. Saîd ise Haccâc tarafından öldürüldü.²⁴⁷

Saîd b. Cübeyr, Vâsıt şehrine getirildi ve Haccâc'ın huzuruna çıkarıldı. Rivâyetlere göre Saîd'in tutuklanması ve Haccâc'ın huzuruna çıkarılmasıyla ilgili birbirinden farklı hikâyeler anlatılmıştır. İbn Sa'd'daki rivâyetlere göre, Saîd, Haccâc'ın huzuruna getirildiğinde çok kızgın bir şekilde Saîd'e; *"Sana ikramlarda bulunmadım mı? Seni yönetimime ortak etmedim mi?"* gibi sorular sordu. Saîd hepsine *"Evet"* diye cevap verdi.²⁴⁸ Ravi *"Bu sırada biz Haccâc'ın Saîd'i affedeceğini zannettik"* der.²⁴⁹ Haccâc, o halde neden bana karşı isyan ettin? diye sorunca Saîd, *"İbnü'l-Eş'as'a ettiğim biattan dolayı vicdanen böyle yapmak zorunda kaldım"* dedi. Bunun üzerine Haccâc çok sinirlendi ve *"Allah'a verdiğin söz, bana verdiğin söz ve Emîrü'l-Müminîne verdiğin söz için değil de Allah'ın düşmanı İbnü'l-Eş'as'a verdiğin söz için kendini zorunlu hissettin öyle mi? Allah'a yemin ederim ki seni öldüreceğim"* dedi. Hemen Saîd'in boynunun vurulmasını emretti. Müslim el-A'ver aldığı emri elindeki kılıçla Saîd'in boynunu vurarak yerine getirdi.²⁵⁰

Başka rivâyetlerde ise bu diyalog şöyle gerçekleşmiştir: Saîd b. Cübeyr, Haccâc'ın huzuruna getirildiğinde, Haccâc Saîd'e: *"Ey Şakî b. Kuseyr! Ben Kûfe'ye vali olarak geldiğimde devlet vazîfelerinde Arapların dışında kimseye yer verilmediği halde seni imam tayin etmedim mi?"* Saîd; *"Evet"* dedi. Haccâc: *"Kûfe halkının tepkisine rağmen seni kadı yapmadım mı? Tepkiler artıp Arap olmadığın için hükümlerin meşru sayılmayınca seni Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ'nın yanına kendisine kesinlikle danışılmadan hüküm verilemeyeceği bir konuma getirmedi mi?"* Saîd; *"Evet"* dedi. Haccâc; *"Tamamı Arap reislerinden olduğu halde seni mevâliden olmana rağmen yol arkadaşlarımdan biri yapmadım mı?"* Saîd; *"Evet"* dedi. Haccâc; *"Seninle ilk karşılaşmamızda sana hesabını hiç sormadığım ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere yüz*

²⁴⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 462- 463; Kahtânî, *Ebrâcü'z-Züccâc*, 121. İbnü'l-Esîr'den geçen bir rivâyete göre Saîd'i tutuklayıp götüreren iki askerden biri ihtiyaç için uzaklaşınca diğeri Saîd'in kaçmasına izin verdiği halde Saîd kaçmak istememiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IV, 54; Taberî, *Târih*, VI, 488.

²⁴⁸ İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 373.

²⁴⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 463.

²⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 275-276; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 446; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IV, 328; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 464.

bin dirhem vermedim mi?” Saîd yine “Evet” dedi ve sonra “Ancak boynumda İbnü'l-Eş'as'ın biati vardı” deyince Haccâc buna çok kızdı ve “Boynunda Emirü'l- Müminîn Abdülmelik b. Mervân'ın biati ondan önce yok muydu?” dedi ve askerlerine Saîd'in boynunun vurulmasını emretti ve Saîd'i öldürttü.²⁵¹

İbn Sa'd'da geçen başka ilgi çekici bir rivâyette Hasan el-Basrî, “*Ben şu Saîd b. Cübeyr'e şaşıyorum! Kendi memleketinden uzak bir yerde Haccâc'la savaştı ve onunla savaşmayı teşvik etti. Sonra kaçıp Mekke'ye gitti. Sonra da canını muhafaza edemedi*” der.²⁵² Bu rivâyetten de anlaşıldığı üzere Saîd'in içinde bulunduğu durumu ve konumunu idare etmekte başarılı olamadığı anlaşıyor. Zira Saîd b. Cübeyr, kendi gücünü aşan bir işe kalkışmış ve herhangi bir neticede elde edememiştir. Kaynaklarda geçen bilgilerden hareketle Saîd b. Cübeyr'in bir dönem idareyi ıslah etmeye yönelik bir tavır içerisinde yer aldığını söyleyebiliriz. Bu amacını gerçekleştirmeye çalıştığı dönemde de içine sinmediği halde Emevî yönetiminin bazı devlet vazifelerini ifa etmiş, Haccâc'a yakın durmuştu. Başta bu niyetini idarenin yanında yer alarak denemeye çalışan Saîd, bunda muvaffak olamayınca karşısına çıkan ilk isyan hareketine katılmıştır.

Saîd b. Cübeyr ağırlıklı görüşe göre h. 95 yılında 49 yaşında iken Haccâc tarafından katledilerek öldürülmüştür. Rivâyetlere göre Haccâc da Saîd'i öldürdükten sonra akli dengesini ve sağlığını kaybedip on beş gün veya bir iki ay sonra ölmüştür.²⁵³ Saîd b. Cübeyr öldürüldükten sonra Vâsıt şehrine defnedilmiş, Vâsıt'taki kabri Haccâc'ın ölümünden sonra halkın ziyaretgâhı olmuş, h. 1053/m. 1643 yılında kabrinin üzerine bir türbe inşa edilmiştir. M. 1900'de buraya bir cami yapılmış, 1961'de inşasına başlanan büyük cami 1968'de tamamlanmıştır.²⁵⁴

²⁵¹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 373.

²⁵² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 276.

²⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IV, 55; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 466.

²⁵⁴ Efendioğlu, “*Saîd b. Cübeyr*”, XXXV, 553.

İKİNCİ BÖLÜM

SAİD B. CÜBEYR'İN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

2.1. HADİS TAHAMMÜLÜ VE EDÂSİ

Hadis münekkidleri tarafından sika, âlim, âbid ve zâhid bir kişi olarak tanıtılan Saîd b. Cübeyr hadis, tefsir ve fıkıh başta olmak üzere İslamî ilimlerde otorite kabul edilmiş ve “cehbezü’l-ulemâ/âlimlerin başı” diye anılmıştır.²⁵⁵

Saîd b. Cübeyr’in rivâyet ettiği hadislerin büyük bir çoğunu hocalarından semâ yoluyla tahammül etmiştir. Saîd’in talebeleri de hadisleri ondan yine aynı şekilde çoğunlukla semâ yoluyla tahammül etmişlerdir. Saîd rivâyetlerinin bir kısmında ise “an” sîgasını kullanmıştır. Saîd’in “an” sîgasını kullandığı rivâyetlerden biri şöyledir: *“An Eyyûb an Saîd b. Cübeyr an İbn Abbâs.”* An‘ane sîgası, râvînin hadis naklettiği şeyhiyle bizzat görüşüp görüşmediğini ortaya koymadığı için bazı muhaddislerce mahzurlu görülmüştür. Müslim muanan isnâdlı hadisleri muâsarât şartıyla muttasıl saymıştır. Çünkü ona göre an‘ane yoluyla rivâyet edilen hadisi kabul etmek için râvî ile şeyhinin bir araya geldikleri sabit olmasa bile muâsarât yeterlidir. Buhârî ise an‘ane ile rivâyet edilen hadislerin muttasıl olabilmesi için râvî ile şeyhinin muâsır olmasıyla birlikte en az bir kere likâlarının da sabit olmasını şart koşar.²⁵⁶

2.2. HADİSLERİNİN YAZIMINA KARŞI TUTUMU

İbn Ömer, Zeyd b. Sâbit, İbn Mes‘ûd, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Mûsâ el-Eş‘ârî ve Ebû Hureyre gibi kimi sahâbîler hadislerin yazımını hoş görmez iken, Hz. Alî ve oğlu Hasan, Hz. Ömer, İbn Abbâs, Enes b. Mâlik, İbn ‘Amr, ‘Atâ, Saîd b. Cübeyr ve Ömer b. Abdilazîz gibi sahâbe ve tabiûndan birçok kimse caiz görmüşler ve bizzat bu işin içinde olmuşlardır.²⁵⁷

²⁵⁵ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VI, 259.

²⁵⁶ İbn Hacer, Ebu’l-Fadl Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni’s-Salâh*, thk. Rebî b. Hâdî, Medîne 1984, I, 383; Suyûtî, *Tedribü’r-Râvî*, I, 69.

²⁵⁷ Suyûtî, *Tedribü’r-Râvî*, II, 5; Nihat Yatkın, *Abdullah b. Abbâs ve Hadis İlmindeki Yeri*, İstanbul 2013, 107-111.

2.3. HADİSİ LAFZEN RİVÂYETE ÖNEM VERMESİ

Saîd b. Cübeyr'in hadis rivâyetinde lafzen rivâyete önem verdiğini kaynaklardan anlıyoruz. Bir rivâyette Tâvûs; “*İbn Abbâs'ın yanındaydık, biz yazmadığımız halde, Saîd b. Cübeyr yazıyordu*” demektedir. Saîd'in; “*Çoğu kere İbn Abbâs'a gelip sahifeme yazardım. Sahifem dolduğu zaman da takunyalarımı, onlar da dolduğunda avuçlarıma yazardım*” dediği de kaynaklarda zikredilir.²⁵⁸ Diğer bir rivâyette ise Saîd b. Cübeyr'in; “*İbn Ömer ile İbn Abbâs arasında mekik dokurdum. Onlardan hadis dinler ve yazardım*” dediği rivâyet edilir.²⁵⁹ Bu durum gösteriyor ki Saîd b. Cübeyr hadisleri ezberlemekle yetinmeyip onları yazıyor ve hocasından duyduğu şekilde yazdıklarına sonradan müracaat ederek hadisleri lafzen rivayet etmeye önem göstermiştir.

2.4. SAÎD B. CÜBEYR HAKKINDAKİ TA'DİLLER

Saîd b. Cübeyr, tâbiûnun önde gelen âlimlerinden biridir. Başta hadis olmak üzere birçok alanda otorite kabul edilmiş ve âlimlerin birçoğu onun ilminden istifade etmekten kendini alamamıştır. Hadis münekkidleri tarafından sika, âlim, âbid ve zâhid bir kişi olarak tanıtılan Saîd b. Cübeyr hadis, tefsir ve fıkıh başta olmak üzere İslamî ilimlerde otorite kabul edilmiş ve “cehbezü'l-ulemâ/âlimlerin başı” olarak anılmıştır.²⁶⁰

Enes b. Mâlik, Saîd b. Cübeyr'in hocalarındandır. Zehebî'nin Siyer'in de belirttiğine göre, Enes b. Mâlik'ten rivâyette bulunan talebelerinden h. 150'ye kadar yaşamış olanları sika, h. 190'a kadar yaşamış olanları da zayıf olarak belirtmiştir.²⁶¹ Bu bilgiden hareketle Saîd b. Cübeyr'in vefatı h. 150 öncesi olduğu dikkate alındığında kendisinin sika olduğu bilgisine de ulaşmış oluruz.

İbn Hacer de, Tehzîb'inde Saîd b. Cübeyr'in sika, sebt, ve fakih olduğunu dile getirmiştir.²⁶² Hz. Âişe gibi bazı kimseleri görmediği halde onlardan hadis nakletmesinden dolayı eleştirilmişse de çoğunluk tarafından güvenilir, takva sahibi ve

²⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI. 257; Zehebî, *Siyer*, IV, 335.

²⁵⁹ Accâc, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, 305–306.

²⁶⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 259.

²⁶¹ Zehebî, *Siyer*, III, 396.

²⁶² İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 234.

sözü müslümanlar tarafından hüccet olarak kabul edilebilecek biri olarak kabul edilmiştir.²⁶³

2.5. SAİD B. CÜBEYR'İN RİVÂYETLERİNİN TAHLÎLİ

2.5.1. Rivâyetlerinin İttisâl-İnkıtâ Açısından Durumu

Hadisler, isnâddında inkıta bulunup bulunmamasına göre muttasıl ve munkatı olmak üzere ikiye ayrılır. Isnâdda inkıta olması sebebiyle zayıf olan hadisler; munkatı, mürsel, muallak, mu'dal ve müdelles olmak üzere beşe ayrılır.²⁶⁴

Saîd b. Cübeyr rivâyetlerinin büyük çoğunluğu muttasıl iken yer yer mürsel, munkatı ve muallak olan rivâyetlere de rastlanmaktadır. Saîd b. Cübeyr'in hocalarından olan rivâyetlerinde büyük çoğunlukla an sîgası, bazen de semâ'ya delalet eden haddesenî ve semi'tu, kiraata delalet eden ahberanî rivâyet sîgalarını kullandığı da görülmektedir. Buhârî ve Müslim, Saîd b. Cübeyr'in an sîgasıyla rivâyet ettiği hadisleri onun hocalarıyla muâsır olup onlarla görüştüğünü kesin bildikleri için muttasıl kabul edilerek Sahîhain'da tahrîc etmişlerdir.

Taberî tefsirinde ona isnâd edilen tefsir rivâyetleri tetkik edildiğinde, bu haberlerin kaynağı açısından merfû, mevkûf, maktû olduğu, ittisâl ve inkıtâ açısından ise bazı haberlerin mürsel olduğu görülür. Taberî'de görülen munkatı isnâdların diğer bazı kaynaklarda muttasıl olarak zikredilmesi inkıtânın giderilmesinde önemli rol oynamış ve onları muttasıl hale getirmiştir. Bu, isnâdın kopuk oluşundan değil, belki de müfessirin ifadeyi uzatmamak için isnâdı hafızetmesinden ileri gelmiş olabilir.²⁶⁵

2.5.2. Mechûl/Mübhem Râvilerden Hadis Rivâyeti

Saîd b. Cübeyr'in tarikiyle Kütüb-i Sitte'de gelen rivâyetlere bakıldığında onun zaman zaman mechûl râvilerden rivâyette bulunduğunu görmekteyiz.

Mübhem ravi, ismi, lakabı veya künyesi belirtilmeksizin racul, şeyh vb. şeklinde zikredilen ravidir. Isnâdda bir ravinin bu şekilde zikredilmesi, hiç zikredilmemesi

²⁶³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 12; Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, thk. Ebû Lübâbe Hüseyin, Riyâd 1986, III, 1075.

²⁶⁴ İtr, Nuruddîn, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1997, 367.

²⁶⁵ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, I, 148.

gibidir.²⁶⁶ Senedinde meçhûl ravi bulunan hadis başka bir tarikten rivâyet edilmediği sürece ve meçhûl olan ravinin ismi verilmedikçe rivâyet zayıf olarak kalır. Bir hadisin sahih olup olmadığını tesbit etmek için isnâdındaki her ravinin sika olup olmadığını tesbit etmek gerekir ki bu ancak ravinin meçhul/mübhem olmamasıyla mümkün olur. Mübhem ravinin sika olup olunmadığı anlaşılmadığı için hadis munkatı olarak kalır. İşte Saîd b. Cübeyr'in mübhem/meçhûl ravilerden yaptığı rivâyetler Kütüb-i Sitte içerisinde Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin Sünen'lerinde az sayıda olsa bile tahrîc edilmişlerdir.

“Ahberanâ Kuteybe b. Saîd an Melik an Muhammed b. Münkedir an Saîd b. Cübeyr an Raculin.”²⁶⁷

“Haddesenâ Ka'nebî an Melik an Muhammed b. Münkedir an Saîd b. Cübeyr an Raculin.”²⁶⁸

Saîd b. Cübeyr rivâyetlerinin çok az bir kısmında meçhûl ravilerden hadis rivâyet etmiştir. Bu meçhul râviler sahâbî veya tabiûndan bir kimse olabilir.

2.5.3. Rivâyetlerinin Müntehasına Göre Durumu

Kütüb-i Sitte bazında yaptığımız incelemede Saîd b. Cübeyr'den gelen rivâyetlerin genellikle merfû olduğu görülmüştür.

Saîd b. Cübeyr'in Buhârî'nin Sahîh'indeki rivâyetlerinin 116'sı merfû, 23'ü mevkuf hadistir.

Saîd b. Cübeyr'in Müslîm'in Sahîh'indeki rivâyetlerinin 34'ü merfû, 5'i ise mevkûf hadistir.

Saîd b. Cübeyr'in Ebû Dâvûd'un Sünen'indeki rivâyetlerinin 66'sı merfû, 9'u mevkuf, 2'si ise maktû hadistir.

Saîd b. Cübeyr'in Tirmizî'nin Sünen'indeki rivâyetlerinin 64'ü merfû, 4'ü ise mevkûf hadistir.

Saîd b. Cübeyr'in Nesâî'nin Sünen'indeki rivâyetlerinin 82'si merfû, 12'si mevkûf, 3'ü ise maktû hadistir.

²⁶⁶ Aydın, *Hadis ıslahatları*, 190.

²⁶⁷ Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl*, 257.

²⁶⁸ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Thk. İzzet Ubeyd ed-De'âsî-Alî es-Seyyid, Dâru'l-Hadîs, Beyrut 1389/1970, *Salât*, 34.

Saîd b. Cübeyr'in İbn Mâce'nin Sünen'indeki rivâyetlerinin 45'i merfû, 5'i ise mevkûf hadistir.

Görüldüğü üzere Saîd b. Cübeyr'den gelen rivâyetlerin büyük bir kısmı merfû hadis olup bunların büyük çoğunluğu da İbn Abbâs'tan rivâyet edilmiştir.

2.5.4. En Sahîh İsnâdları

Hadis usûlünde isnâdlar sahîh ve zayıf diye sınıflandırılmışlardır. Esahhu'l-esânîd ve evhe'l-esânîd hadislerin isnâdlarının kuvvet ve za'f durumuna göre yapılan bir sınıflamanın adıdır. En sika ravilerin kendisinde yer aldığı isnâdlara “esahhu'l-esânîd”, en zayıf ravilerin kendilerinde yer aldığı isnâdlara ise “evhe'l-esânîd” denmiştir.²⁶⁹

Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbâs ve İbn Ömer'den rivâyet edilen hadislerin en sâhîh isnâda sahip olanlarından bazıları şunlardır:

Mûsâ b. İsmâîl – Ebû Avâne – Ebû Bişr – Saîd b. Cübeyr – İbn Abbâs

Alî b. Abdillâh – Süfyân – Amr b. Dînâr – Saîd b. Cübeyr – İbn Abbâs

Ebû Nu'mân – Ebû Avâne – Ebû Bişr – Saîd b. Cübeyr – İbn Abbâs

Amr b. Alî – Yahyâ – Abdilmelik – Saîd b. Cübeyr – İbn Ömer

2.6. SAÎD B. CÜBEYR'İN KÜTÜB-İ SİTTE'DE TAHRÎC EDİLEN RİVÂYETLERİNİN KONULARINA GÖRE DAĞILIMI

2.6.1. Kütüb-i Sitte'deki Genel Dağılımı

Saîd b. Cübeyr tarafından rivâyet edilen hadislerden Kütüb-i Sitte'de tahrîc edilenlerin sayısı, mükerrerlerle birlikte 562, mükerrerler hariç 429'dur. Bu rivâyetlerin konularına göre tasnifi şu şekildedir:

Tefsîrû'l-Kur'ân'la ilgili olan hadislerin sayısı 70'tir.

Hac ile ilgili olan hadislerin sayısı 53'tür.

Talâk/boşanma ile ilgili olan hadislerin sayısı 30'dur.

²⁶⁹ Raşit Küçük, “İsnad”, DİA., TDV. Yay., İstanbul 2001, XXIII, 158.

Cenâiz/cenazeler ile ilgili olan hadislerin sayısı 25'dir.

Salât/namaz ile ilgili olan hadislerin sayısı 24'tür.

Eşribe/içme âdâbı ile ilgili olan hadislerin sayısı 18'dir.

2.6.2. Buhârî'nin Sahîh'indeki Dağılımı

Buhârî'nin Sâhih'inde Saîd b. Cübeyr tarikiyle toplam 151 hadis tahrîc edilmiştir. Bu hadislerin;

44 tanesi Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân'da tahrîc edilmiştir.

9 tanesi Kitâbu'l-Enbiyâ'da tahrîc edilmiştir.

6 tanesi Kitâbu'l-Cenâiz'de tahrîc edilmiştir.

6 tanesi Kitâbu'l-Meğazî'de tahrîc edilmiştir.

6 tanesi Kitâbu't-Talâk'ta tahrîc edilmiştir.

6 tanesi Kitâbu'r-Rikâk'ta tahrîc edilmiştir.

6 tanesi Kitâbu't-Tevhîd'de tahrîc edilmiştir.

5 tanesi Kitâbu'l-Menâkıb'da tahrîc edilmiştir.

5 tanesi Kitâbu Cezâi's-Sayd'da tahrîc edilmiştir.

4 tanesi Kitâbu'l-Îdeyn'de tahrîc edilmiştir.

4 tanesi Kitâbu'l-Hac'da tahrîc edilmiştir.

4 tanesi Kitâbu Fedâili'l-Kur'ân'da tahrîc edilmiştir.

3 tanesi Kitâbu'l-Ezân'da tahrîc edilmiştir.

3 tanesi Kitâbu's-Savm'da tahrîc edilmiştir.

3 tanesi Kitâbu Menâkıbı'l-Ensâr'da tahrîc edilmiştir.

3 tanesi Kitâbu't-Tıb'da tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu'l-İlim'de tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu'n-Nikâh'ta tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu'l-Vesâyâ'da tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu Bedi'l-Halk'da tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu'z-Zebâih ve's-Sayd'da tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu'l-Libâs'da tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu'l-Î'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sünne'de tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nüzûr'da tahrîc edilmiştir.

Kitâbu Bed'i'l-Vahy, Kitâbu'z-Zekât, Kitâbu'ş-Şehâdât, Kitâbu'l-Humus, Kitâbu'l-Et'ime, Kitâbu'l-İsti'zân, Kitâbu'l-Kader, Kitâbu'l-Ferâiz, Kitâbu'l-Büyû, Kitâbu'l-İcârât, Kitâbu'l-Keffâret, Kitâbu'l-Hibe, Kitâbu'l-Musâkât, Kitâbu'ş-Şurût, Kitâbu'l-Cihâd ve's-Siyer, Kitâbu'l-Cizye, Kitâbu'l-Edeb, Kitâbu'l-Fiten konularında ise birer ve ikişer olmak üzere toplam 42 hadis tahrîc edilmiştir.

2.6.3. Müslim'in Sahîh'indeki Dağılımı

Müslim'in Sâhîh'inde Saîd b. Cübeyr tarikiyle toplam 87 hadis tahrîc edilmiştir. Bu hadislerin;

18 tanesi Kitâbu'l-Hac'da tahrîc edilmiştir.

9 tanesi Kitâbu's-Sıyâm'da tahrîc edilmiştir.

9 tanesi Kitâbu'l-Îmân'da tahrîc edilmiştir.

8 tanesi Kitâbu't-Talâk'da tahrîc edilmiştir.

6 tanesi Kitâbu Salâti'l-Müsâfirîn'de tahrîc edilmiştir.

5 tanesi Kitâbu's-Salât'da tahrîc edilmiştir.

5 tanesi Kitâbu's-Sayd ve'z-Zebâih'te tahrîc edilmiştir.

5 tanesi Kitâbu'l-Eşribe'de tahrîc edilmiştir.

3 tanesi Kitâbu'l-Fedâil'de tahrîc edilmiştir.

3 tanesi Kitâbu Salâti'l-Münafikîn'de tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu'l-Cumua'da tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu'l-Vasıyye'de tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu'l-Hudûd'da tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu'l-Kader'de tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu'l-Cennet'te tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu't-Tefsîr'de tahrîc edilmiştir.

Kitâbu Salâti'l-Îdeyn, Kitâbu Salâti'l-İstiskâ, Kitâbu'l-Hac, Kitâbu'l-Îmârât, Kitâbu'z-Zühd ve'r-Rikak konularında ise birer ve ikişer olmak üzere toplam 20 hadis tahrîc edilmiştir.

2.6.4. Tirmizî'nin Sünen'indeki Dağılımı

Tirmizî'nin Sünen'inde Saîd b. Cübeyr tarikiyle toplam 70 hadis tahrîc edilmiştir. Bu hadislerin;

26 tanesi Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân'da tahrîc edilmiştir.

9 tanesi Kitâbu'l-Hac'da tahrîc edilmiştir.

5 tanesi Kitâbu's-Salât'da tahrîc edilmiştir.

4 tanesi Kitâbu'l-Menâkıb'da tahrîc edilmiştir.

3 tanesi Kitâbu's-Savm'da tahrîc edilmiştir.

3 tanesi Kitâbu's-Sıfati'l-Kıyâme'de tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu'l-Büyû'de tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu't-Tıbb'da tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu'l-Kırâat'ta tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu'l-Cenâiz'de tahrîc edilmiştir.

Kitâbu't-Tahâret, Kitâbu'l-Vitr, Kitâbu'l-Cumua, Kitâbu'l-Îdeyn, Kitâbu't-Talâk, Kitâbu'l-Hudûd, Kitâbu's-Sayd, Kitâbu'l-Cihâd, Kitâbu'l-Et'ime, Kitâbu'l-Îmân, Kitâbu'd-Deavât konularında ise birer ve ikişer olmak üzere toplam 22 hadis tahrîc edilmiştir.

2.6.5. Ebû Dâvûd'un Sünen'indeki Dağılımı

Ebû Dâvûd'un Sünen'inde Saîd b. Cübeyr tarikiyle toplam 84 hadis tahrîc edilmiştir. Bu hadislerin;

- 10 tanesi Kitâbu's-Salât'da tahrîc edilmiştir.
- 7 tanesi Kitâbu Menâsiki'l-Hac'da edilmiştir.
- 7 tanesi Kitâbu'l-Cenâiz'de tahrîc edilmiştir.
- 6 tanesi Kitâbu't-Tatavvu'da edilmiştir.
- 5 tanesi Kitâbu't-Talâk'da tahrîc edilmiştir.
- 5 tanesi Kitâbu's-Savm'da tahrîc edilmiştir.
- 5 tanesi Kitâbu's-Sünnet'te tahrîc edilmiştir.
- 4 tanesi Kitâbu'l-Hudûd'da tahrîc edilmiştir.
- 3 tanesi Kitâbu't-Tahâret'te tahrîc edilmiştir.
- 3 tanesi Kitâbu'l-Cihâd'da tahrîc edilmiştir.
- 3 tanesi Kitâbu'l-Et'ime'de tahrîc edilmiştir.
- 3 tanesi Kitâbu'l-Hudûd'da tahrîc edilmiştir.
- 3 tanesi Kitâbu'l-Fiten'de tahrîc edilmiştir.
- 2 tanesi Kitâbu Salâti's-Sefer'de tahrîc edilmiştir.
- 2 tanesi Kitâbu'l-Harâc'ta tahrîc edilmiştir.
- 2 tanesi Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nüzûr'da tahrîc edilmiştir.
- 2 tanesi Kitâbu't-Tereccül'de tahrîc edilmiştir.
- 2 tanesi Kitâbu'l-Itk'ta tahrîc edilmiştir.
- 2 tanesi Kitâbu'l-Eşribe'de tahrîc edilmiştir.

Kitâbu Şehri Ramazân, Kitâbu'l-Vitr, Kitâbu'l-Ferâiz, Kitâbu'l-Vesâyâ, Kitâbu'd-Dahâyâ, Kitâbu'l-Büyû, Kitâbu'l-İlim, Kitâbu'n-Nevm, Kitâbu'l-Akdiye, Kitâbu'l-Libâs konularında ise birer ve ikişer olmak üzere toplam 29 hadis tahrîc edilmiştir.

2.6.6. Nesâî'nin Sünen'indeki Dağılımı

Nesâî'nin Sünen'inde Saîd b. Cübeyr tarikiyle toplam 121 hadis tahrîc edilmiştir. Bu hadislerin,

22 tanesi Kitâbu Menâsiki'l-Hac'da tahrîc edilmiştir.

11 tanesi Kitâbu'l-Eşribe'de tahrîc edilmiştir.

9 tanesi Kitâbu'l-İftitâh'ta tahrîc edilmiştir.

8 tanesi Kitâbu'l-Büyû'da tahrîc edilmiştir.

7 tanesi Kitâbu Kıyami'l-Leyl'de tahrîc edilmiştir.

7 tanesi Kitâbu'l-Cenâiz'de tahrîc edilmiştir.

7 tanesi Kitâbu't-Talâk'da tahrîc edilmiştir.

6 tanesi Kitâbu's-Sayd ve'z-Zebâih'te tahrîc edilmiştir.

5 tanesi Kitâbu Tahrîmi'd-Dem'de tahrîc edilmiştir.

4 tanesi Kitâbu's-Salât'da tahrîc edilmiştir.

4 tanesi Kitâbu'd-Dahâyâ'da tahrîc edilmiştir.

4 tanesi Kitâbu'l-Kasame'de tahrîc edilmiştir,

4 tanesi Kitâbu'z-Zînet'te tahrîc edilmiştir.

3 tanesi Kitâbu'l-Mevâkî'ta tahrîc edilmiştir.

3 tanesi Kitâbu'l-Ezân'da tahrîc edilmiştir.

3 tanesi Kitâbu't-Tatbîk'te tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu'l-Vesâyâ'da tahrîc edilmiştir.

Kitâbu't-Teyemmüm, Kitâbu'l-İmâmet, Kitâbu'l-Cumua, Kitâbu Salâti'l-Îdeyn, Kitâbu's-Sıyâm, Kitâbu'l-Cihâd, Kitâbu'n-Nikâh, Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nüzûr, Kitâbu'l-Muzâraât, Kitâbu'l-Bey'at, Kitâbu'l-Fer' ve'l-'Atîre, Kitâbu Âdâbi'l-Kudât konularında ise birer ve ikişer olmak üzere toplam 29 hadis tahrîc edilmiştir.

2.6.7. İbn Mâce'nin Sünen'indeki Dağılımı

İbn Mâce'nin Sünen'inde Saîd b. Cübeyr tarikiyle toplam 84 hadis tahrîc edilmiştir. Bu hadislerin;

7 tanesi Kitâbu İkâmeti's-Salât'da tahrîc edilmiştir.

7 tanesi Kitâbu'l-Menâsik'de tahrîc edilmiştir.

5 tanesi Kitâbu's-Sıyâm'da tahrîc edilmiştir.

4 tanesi Kitâbu't-Tahâret'te tahrîc edilmiştir.

3 tanesi Kitâbu'l-Cenâiz'de tahrîc edilmiştir.

3 tanesi Kitâbu't-Talâk'ta tahrîc edilmiştir.

3 tanesi Kitâbu'l-Keffâret'te tahrîc edilmiştir.

3 tanesi Kitâbu't-Tıb'ta tahrîc edilmiştir.

2 tanesi Kitâbu't-Ticâret'te tahrîc edilmiştir.

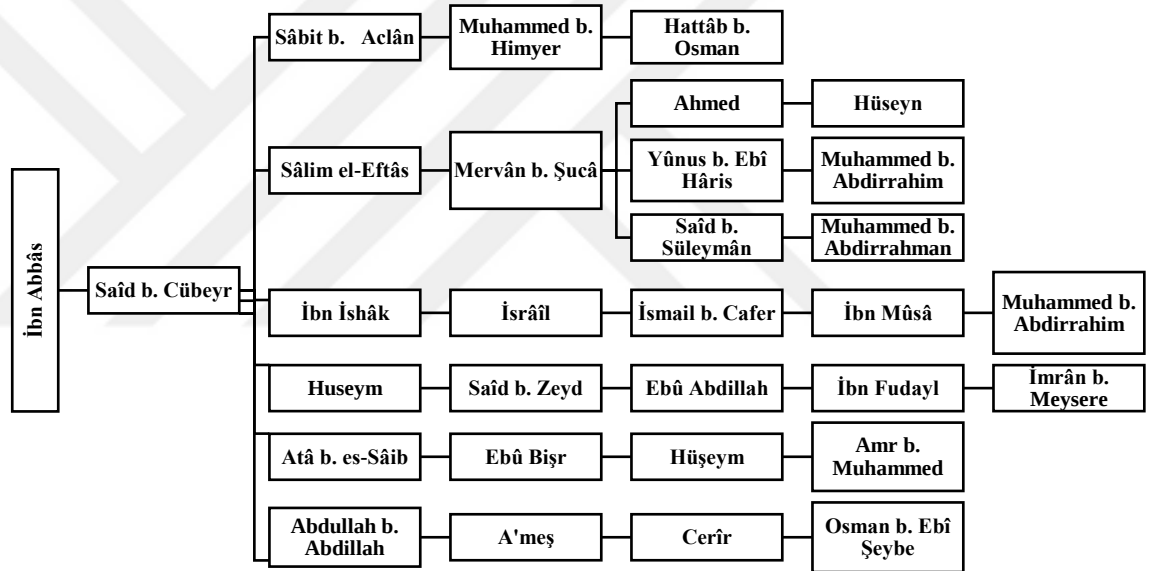
2 tanesi Kitâbu's-Sayd'da tahrîc edilmiştir.

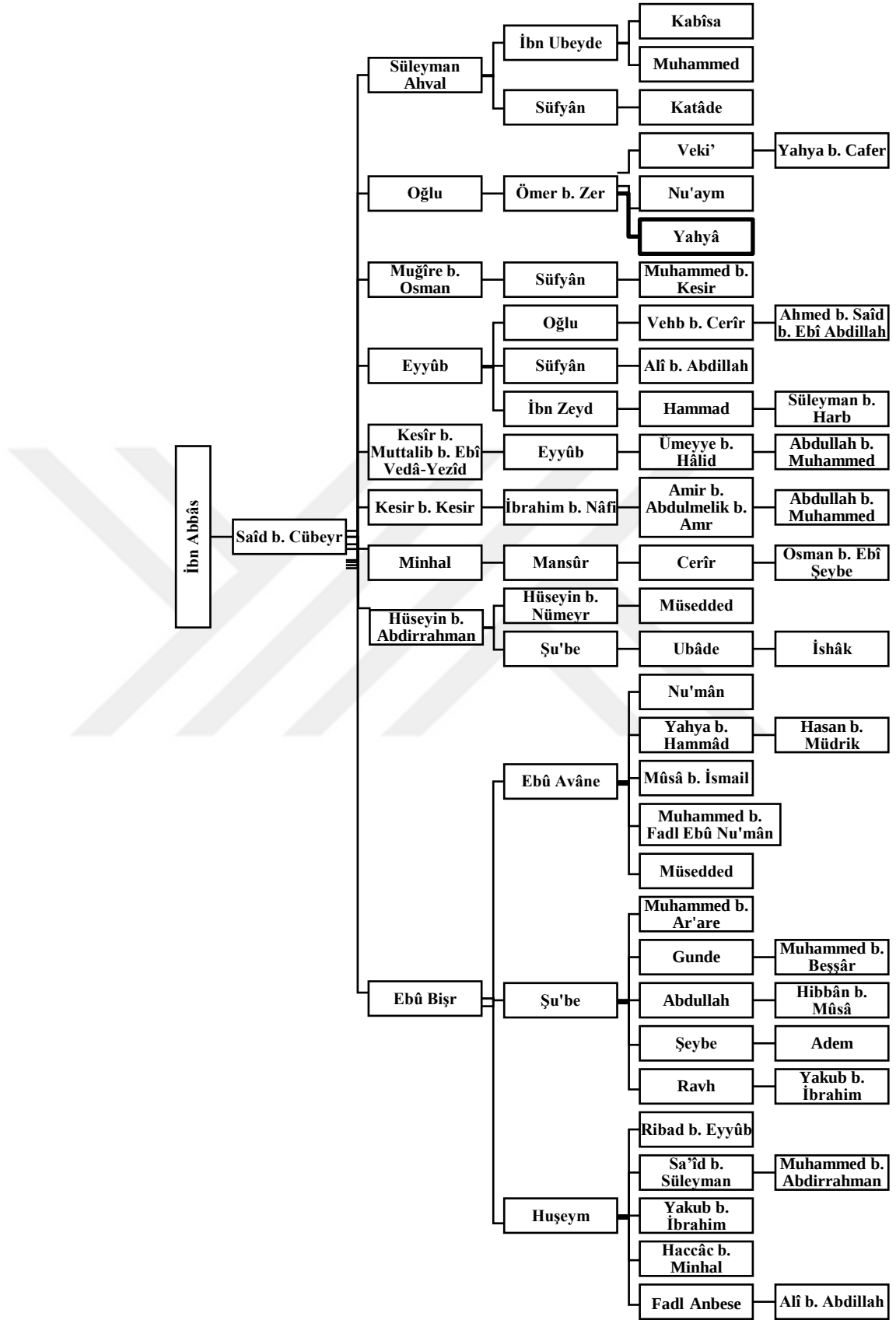
Kitâbu'l-Îmân, Kitâbu'l-Mesâcid, Kitâbu'n-Nikâh, Kitâbu'l-Hudûd, Kitâbu'l-Et'ime, Kitâbu'l-Libâs, Kitâbu'd-Duâ, Kitâbu'z-Zühd, Kitâbu Ta'bîri'r-Rü'yâ konularında ise birer ve ikişer olmak üzere toplam 19 hadis tahrîc edilmiştir.

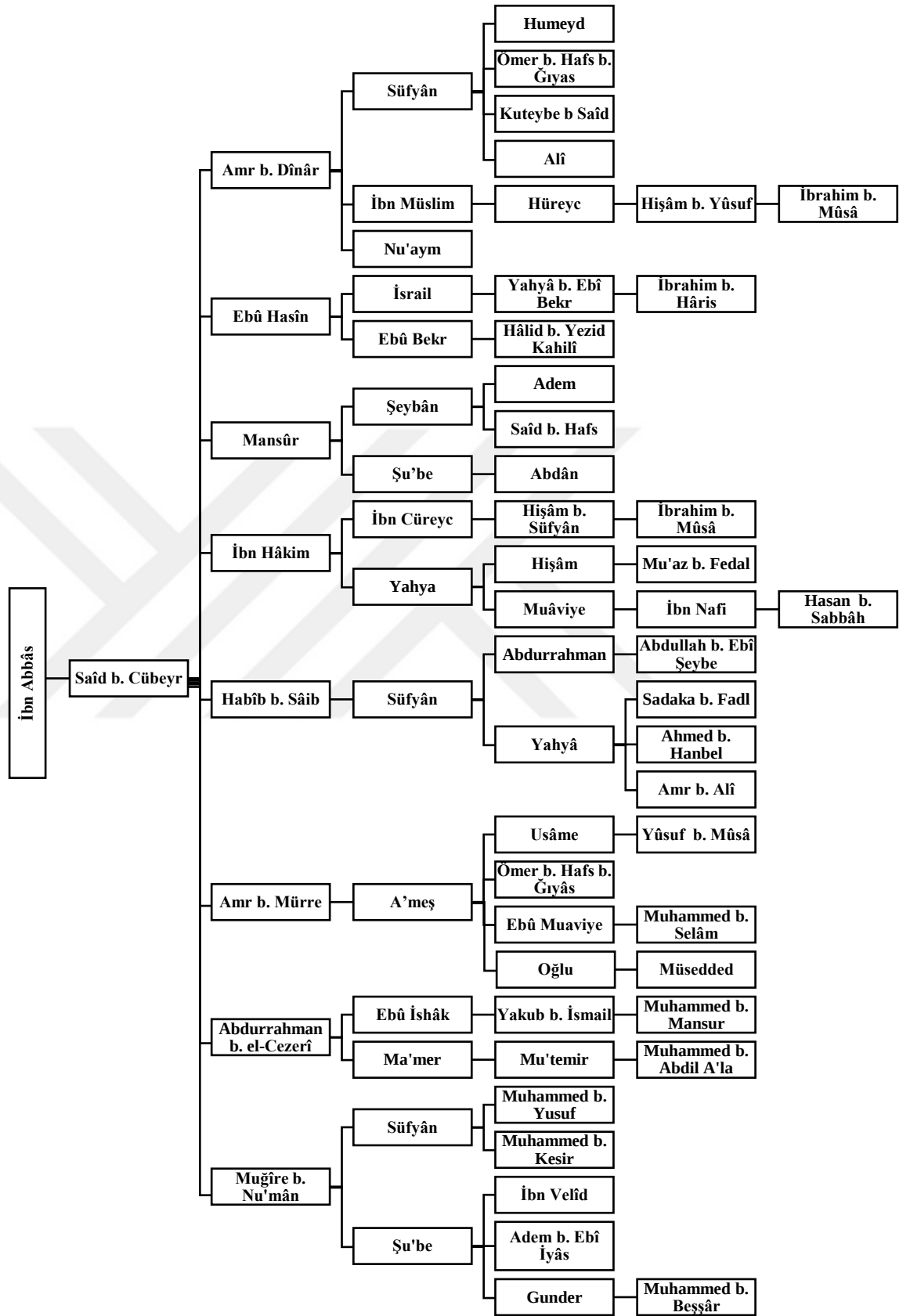
2.7. SAİD B. CÜBEYR'İN KÜTÜB-İ SİTTE'DE TAHRÎC EDİLEN RİVÂYETLERİNİN İSNÂD ŞEMALARI

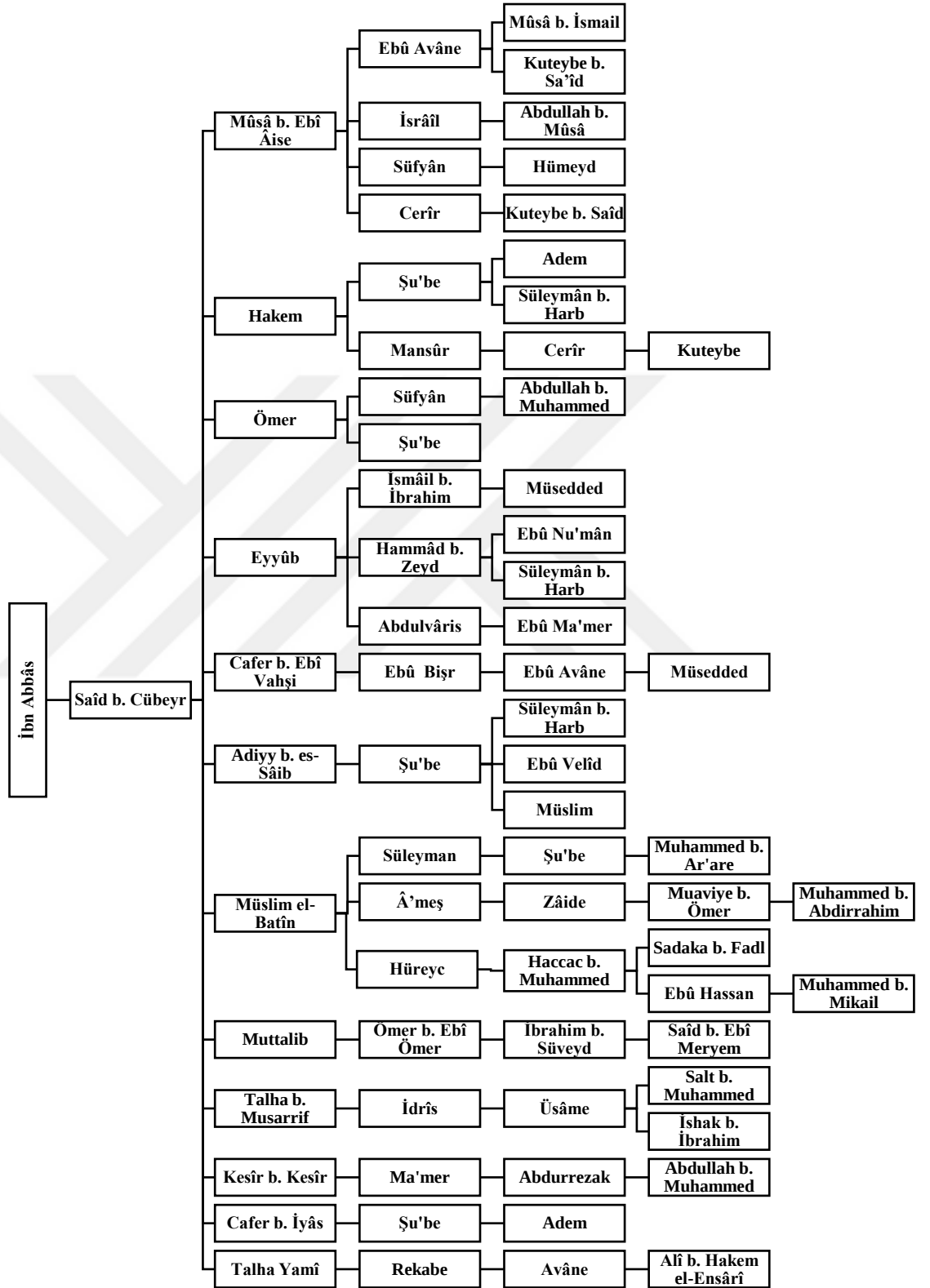
2.7.1. Saîd b. Cübeyr'in İbn Abbâs'tan Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları

2.7.1.1. Sahîhu'l-Buhârî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları

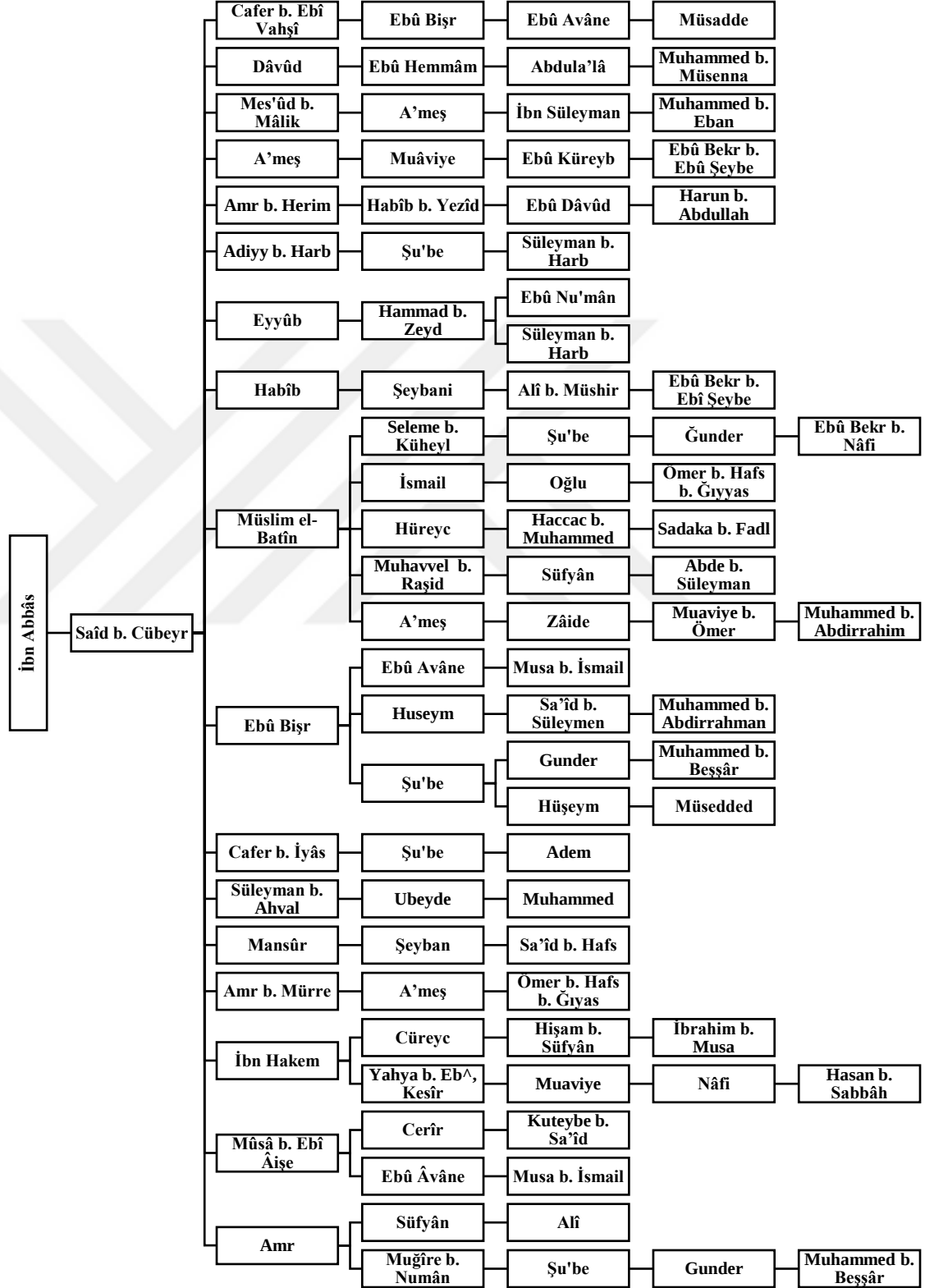

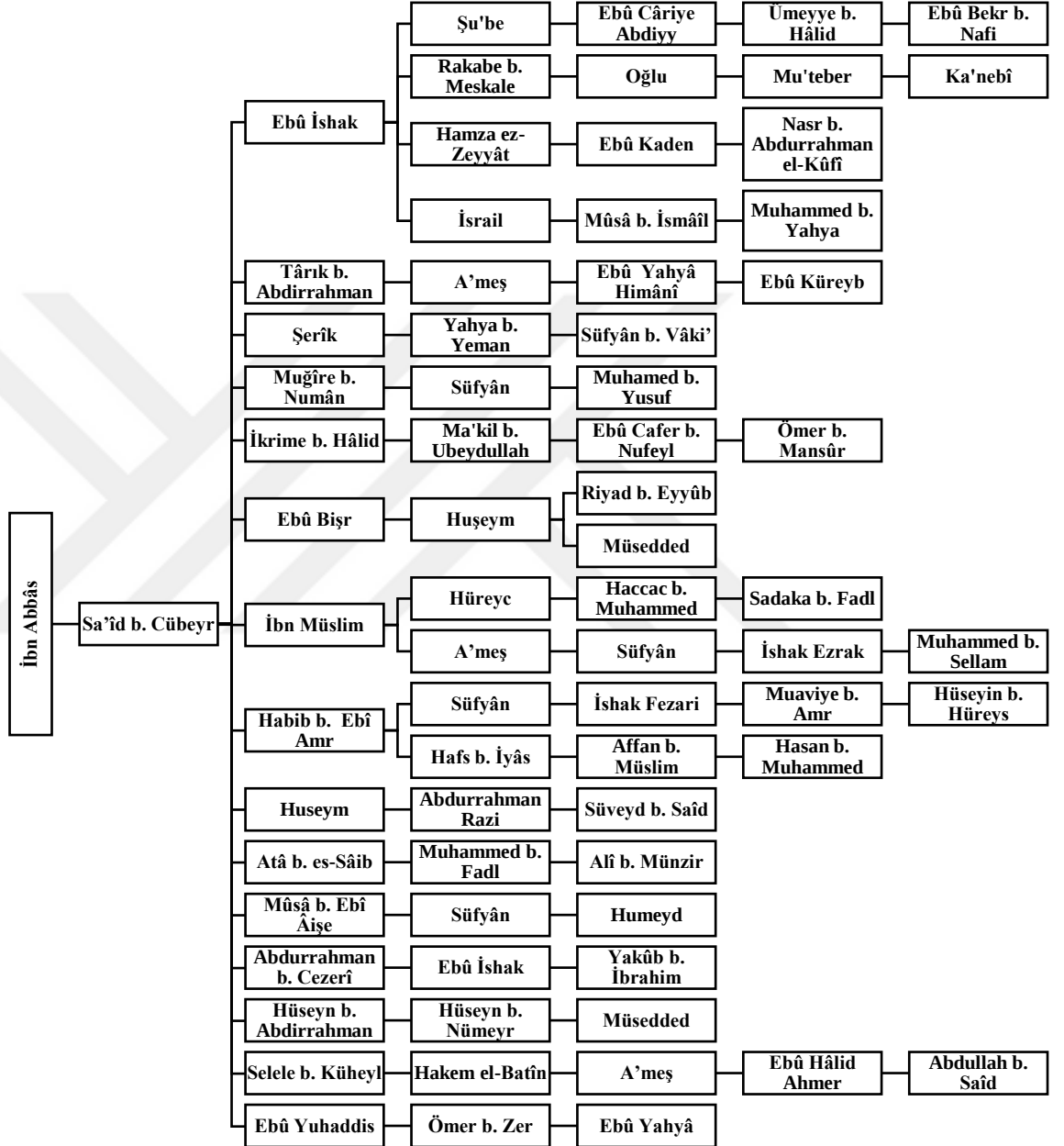

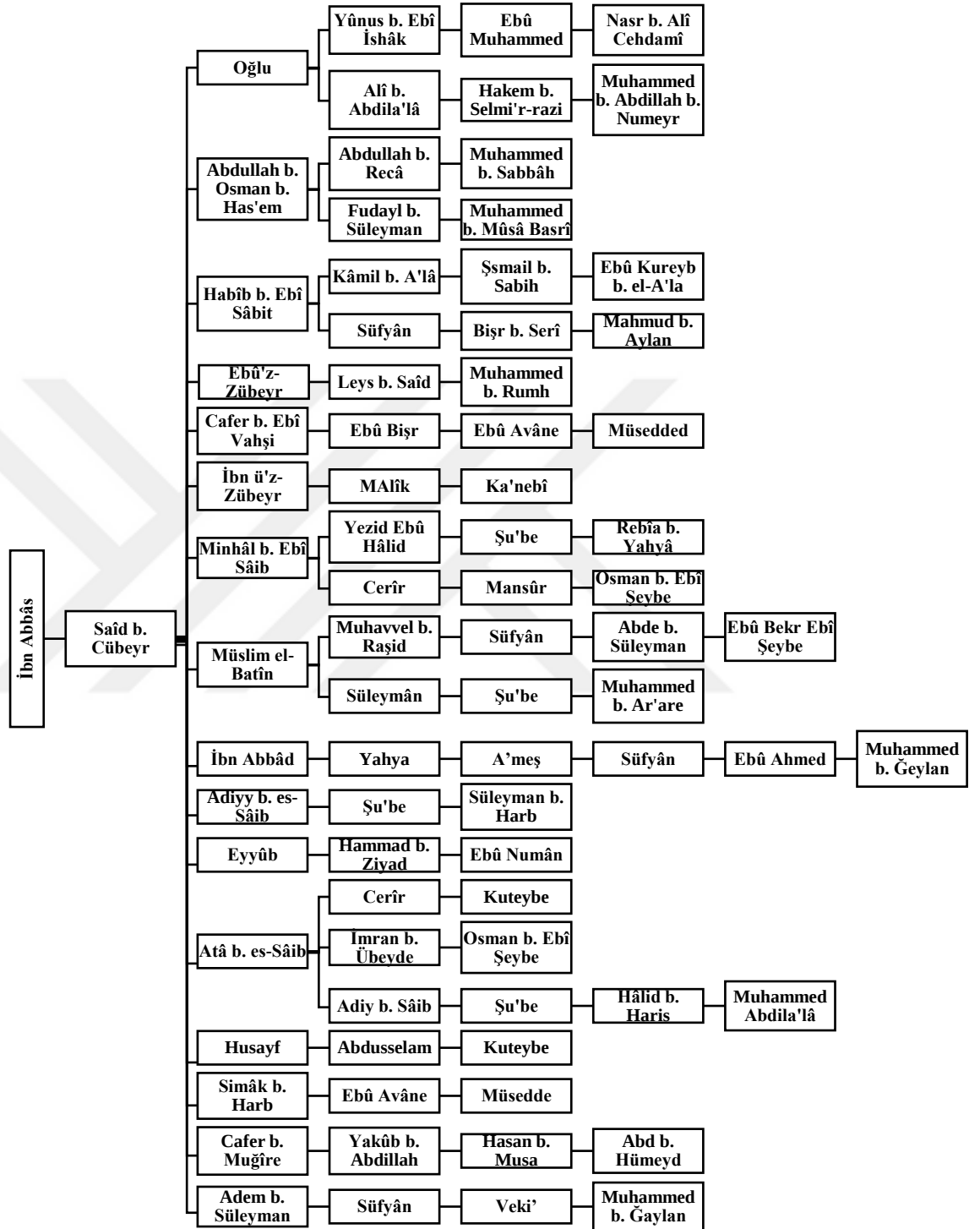

2.7.1.2. Sahîhu Müslim'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması

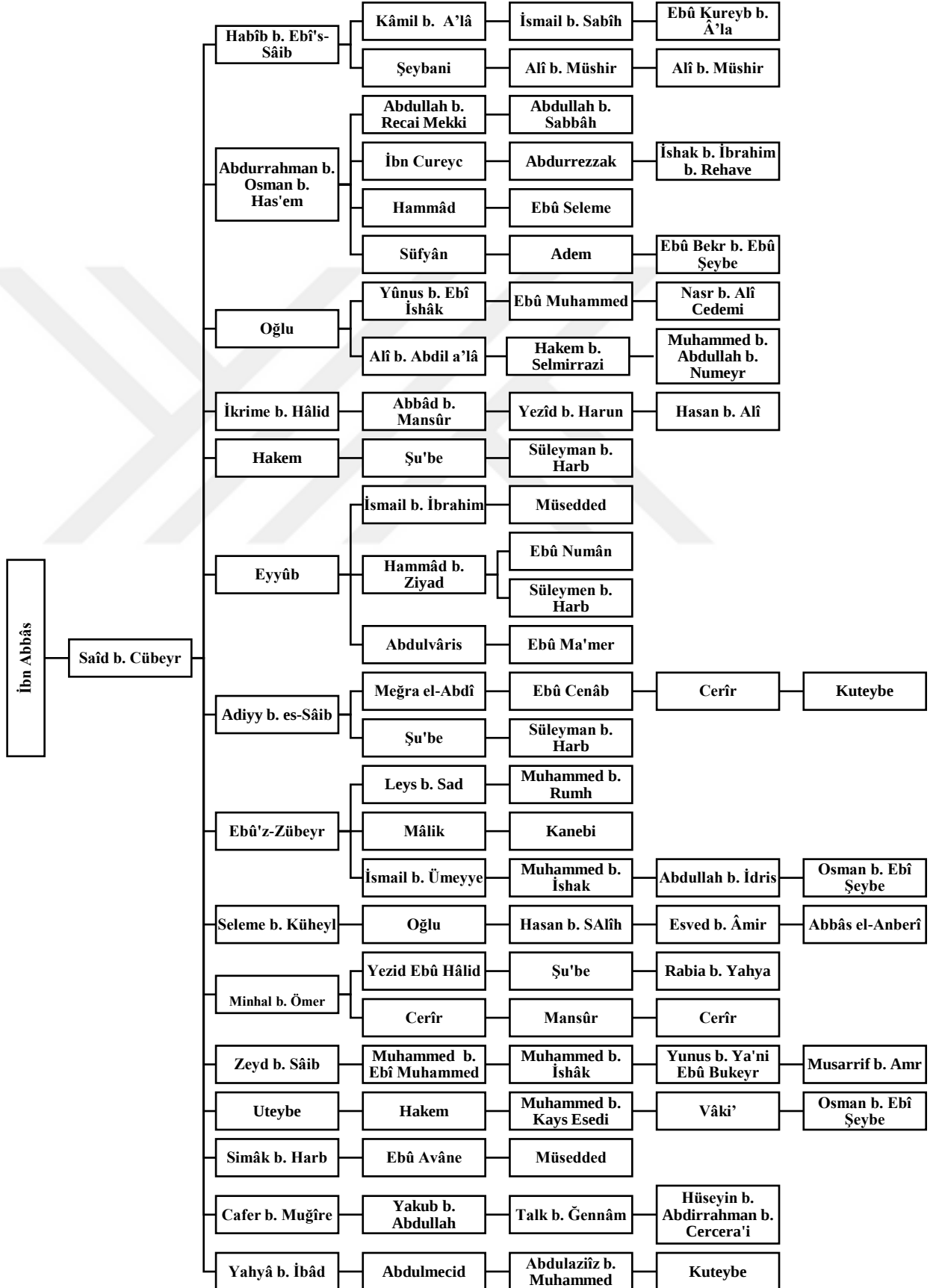

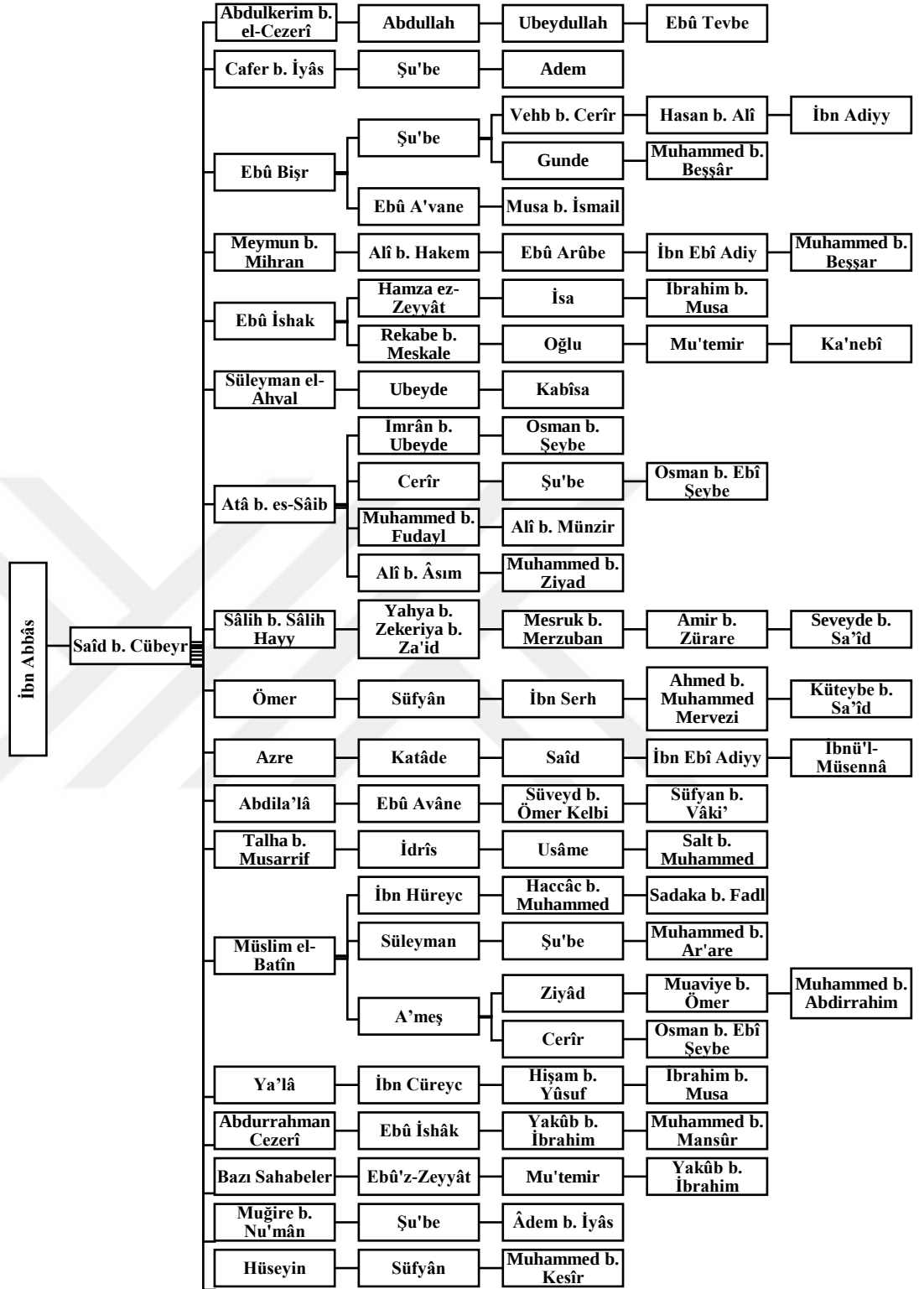
2.7.1.3. Sünenü't-Tirmizî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları

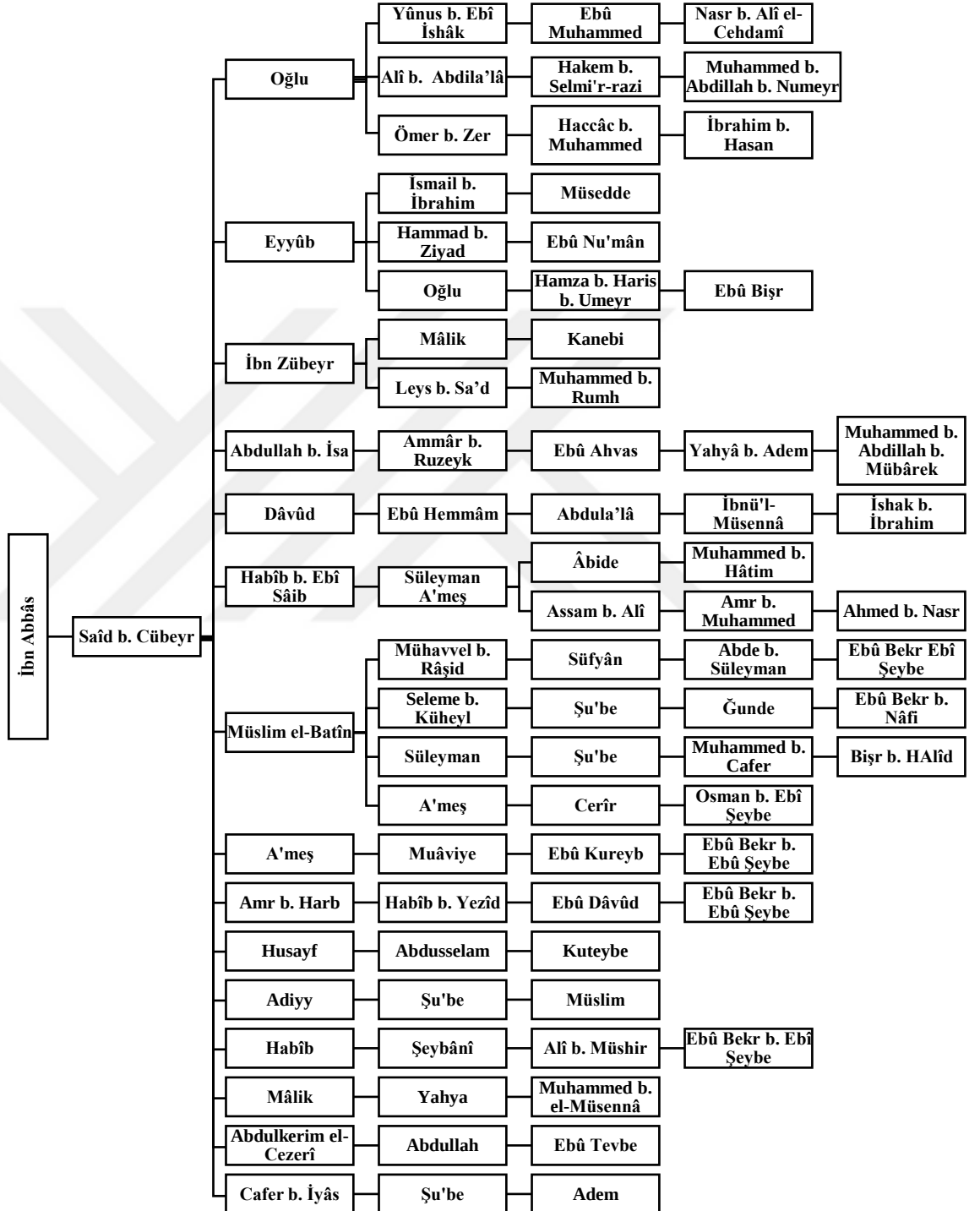

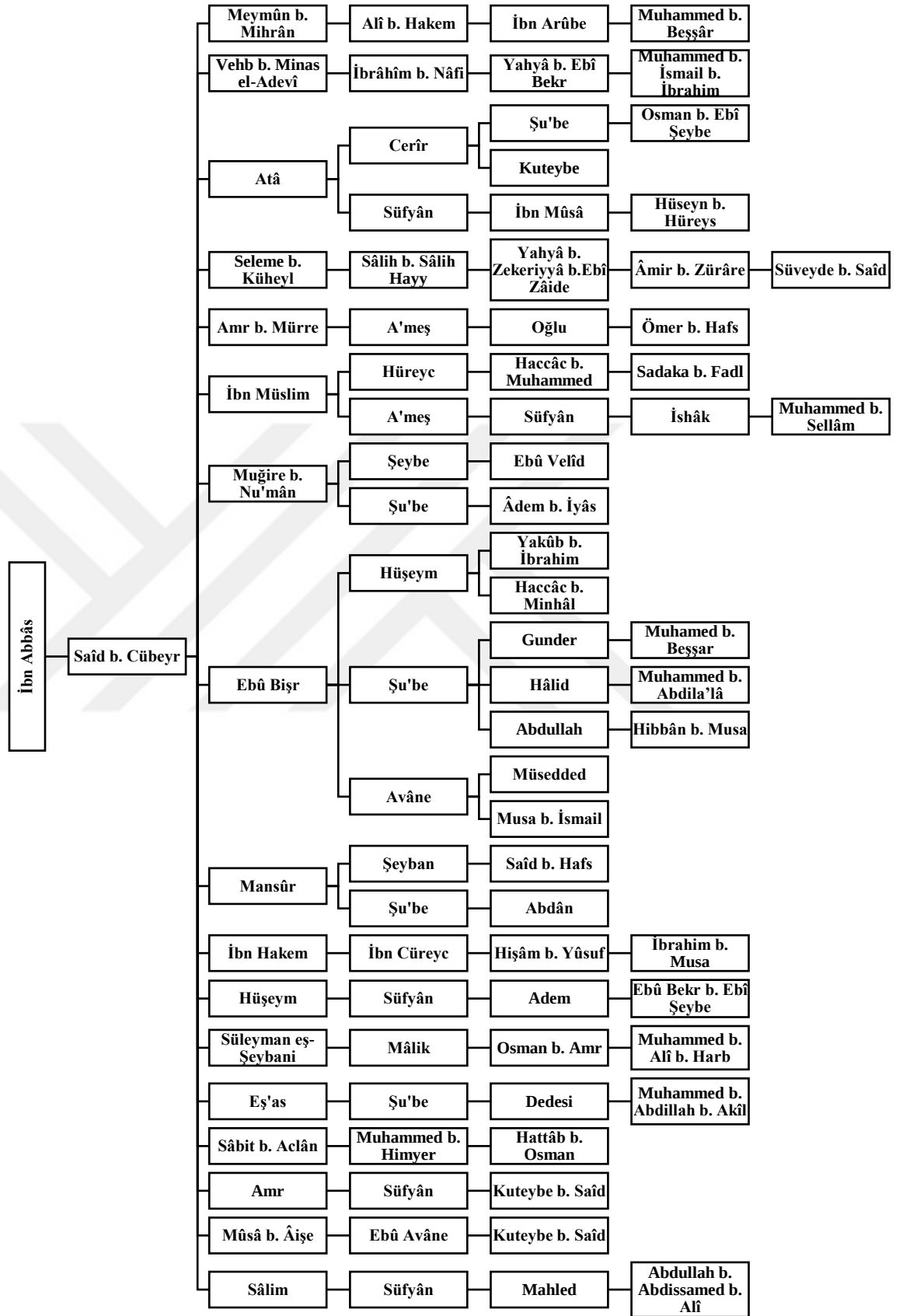
2.7.1.4. Sünenü Ebî Dâvûd'daki Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları

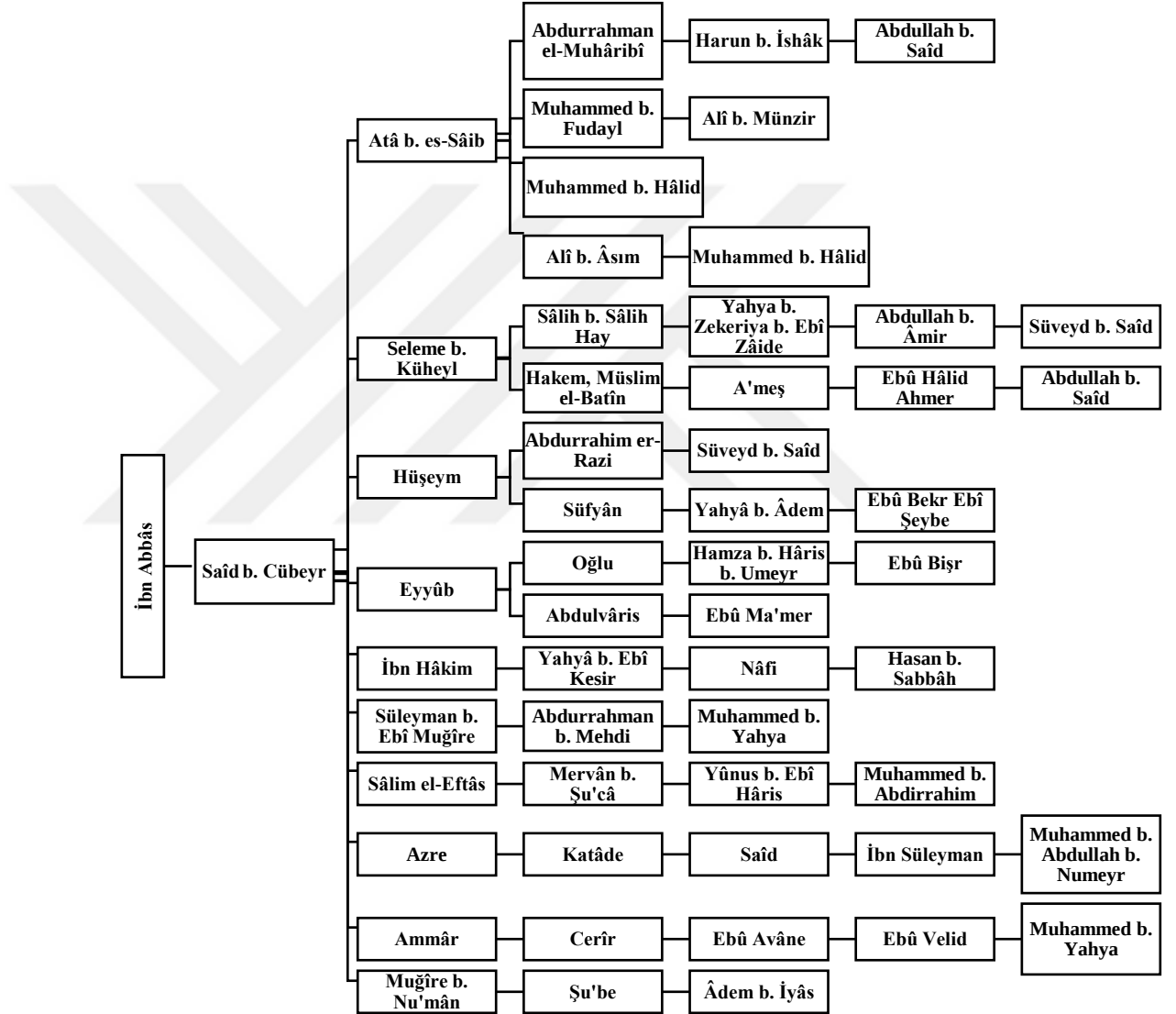

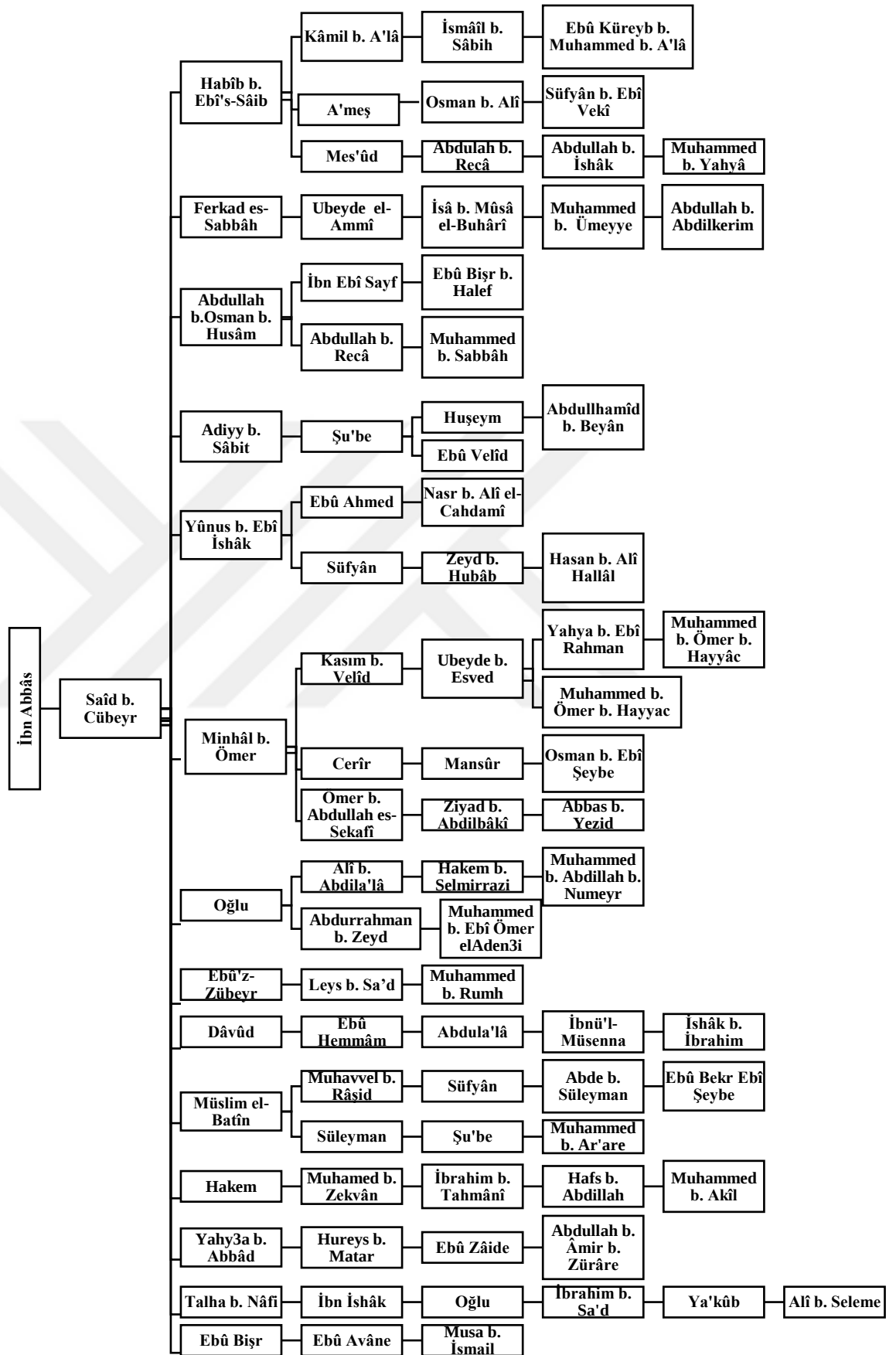
2.7.1.5. Sünenü'n-Nesâî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları

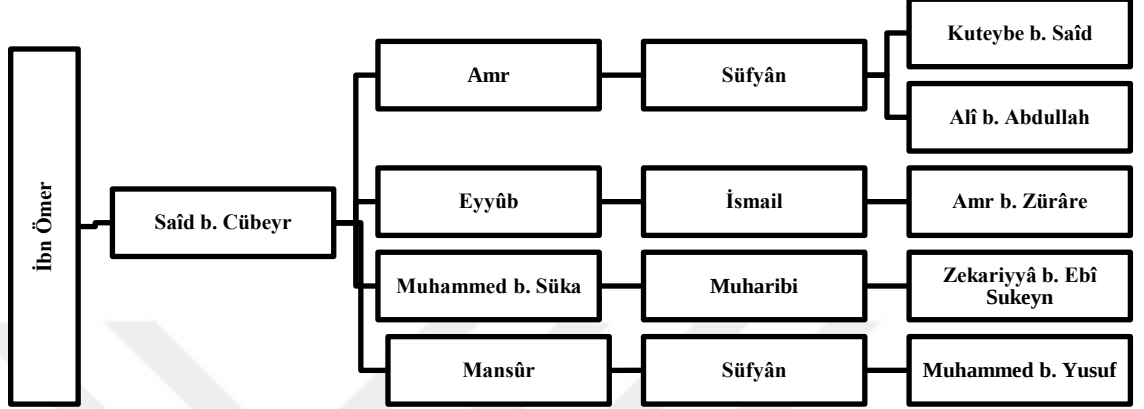
2.7.1.6. Sünenü İbn Mâce'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması

2.7.2. Saîd b. Cübeyr'in İbn Ömer'den Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları

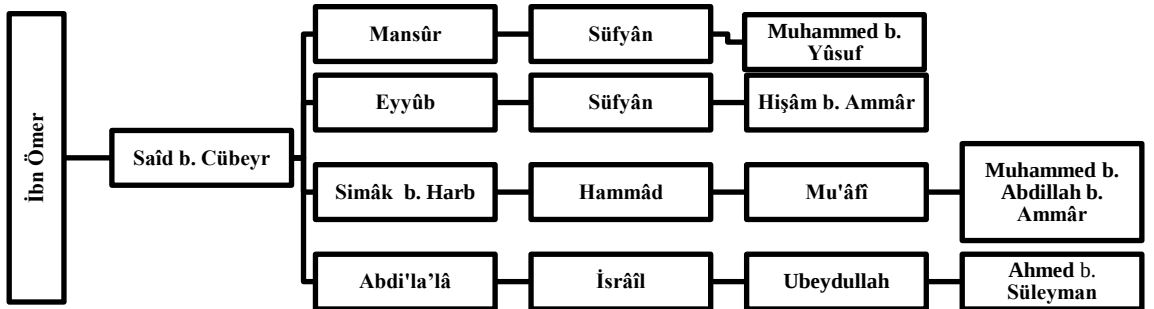
2.7.2.1. Sahîhu'l-Buhârî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması

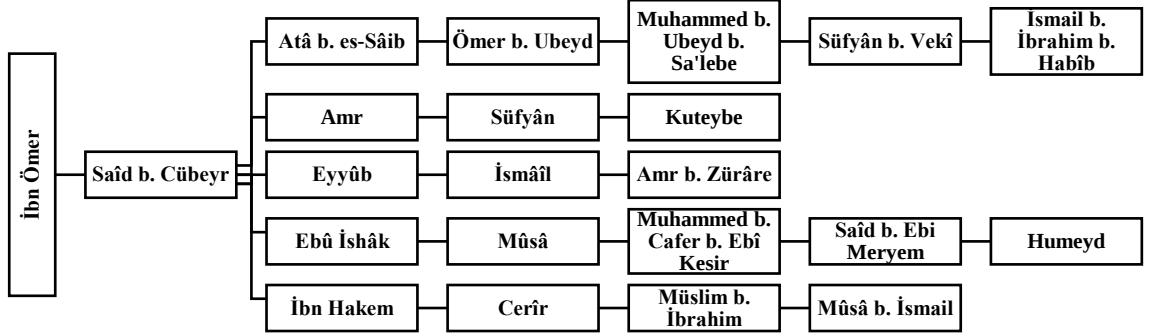
2.7.2.2. Sahîhu Müslim'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması

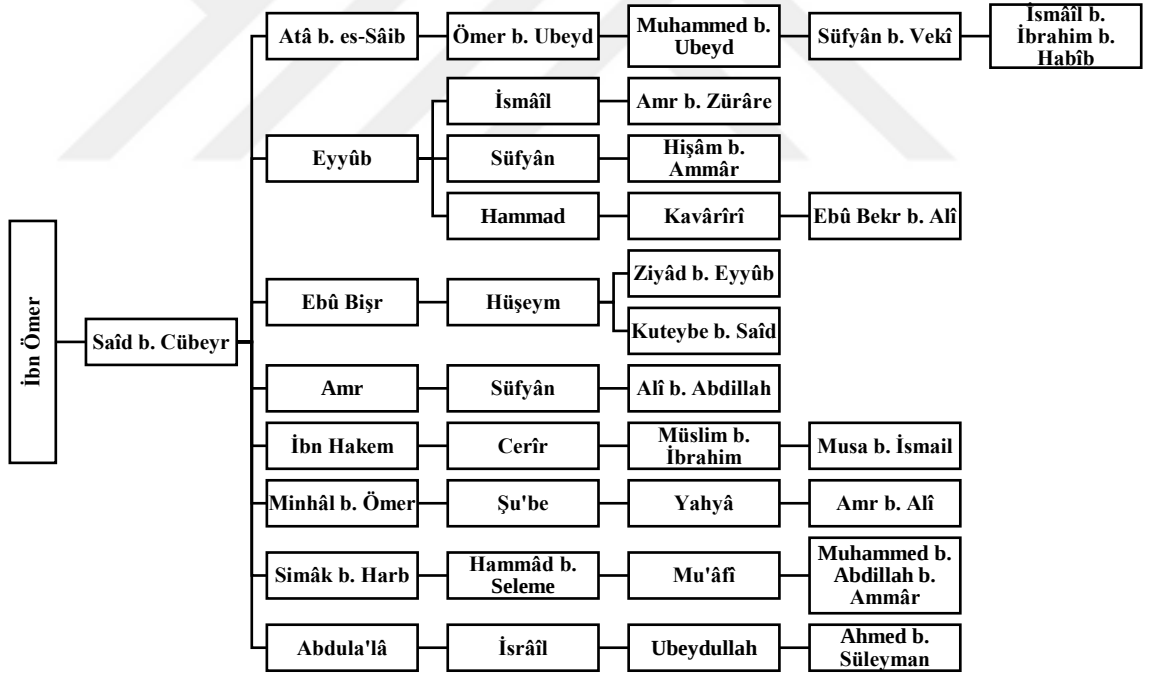
2.7.2.3. Sünenü't-Tirmizî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması

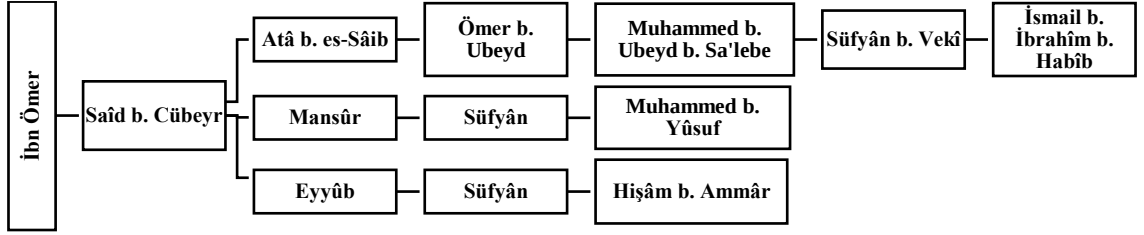
2.7.2.4. Sünenü Ebî Dâvûd'daki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması

2.7.2.5. Sünenü'n-Nesâî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması

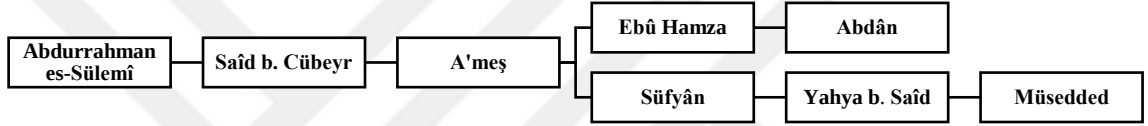

2.7.2.6. Sünenü İbn Mâce'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması

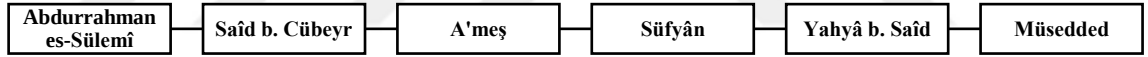

2.7.3. Saîd b. Cübeyr'in Abdurrahman es-Sülemî'den Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları

2.7.3.1. Sahîhu'l-Buhârî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması

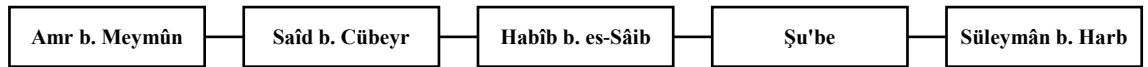

2.7.3.2. Sahîhu Müslim'deki Rivâyetlerinin Şeması

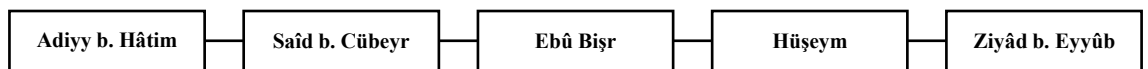
2.7.4. Saîd b. Cübeyr'in Amr b. Meymûn'dan Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları

2.7.4.1. Sahîhu'l-Buhârî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması

2.7.5. Saîd b. Cübeyr'in Adıyy b. Hâtım'den Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları

2.7.5.1. Sünenü't-Tirmizî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması

2.7.5.2. Sünenü'n-Nesâî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması

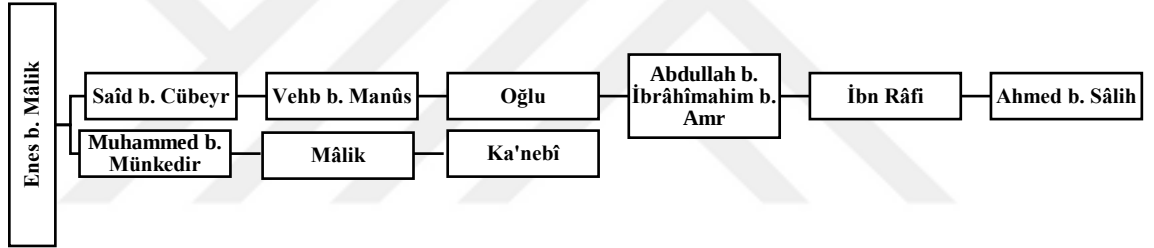
2.7.6. Saïd b. Cübeyr'in Ebû Saïd el-Hudrî'den Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları

2.7.6.1. Sünenü't-Tirmizî'deki Rivâyetlerinin Şeması

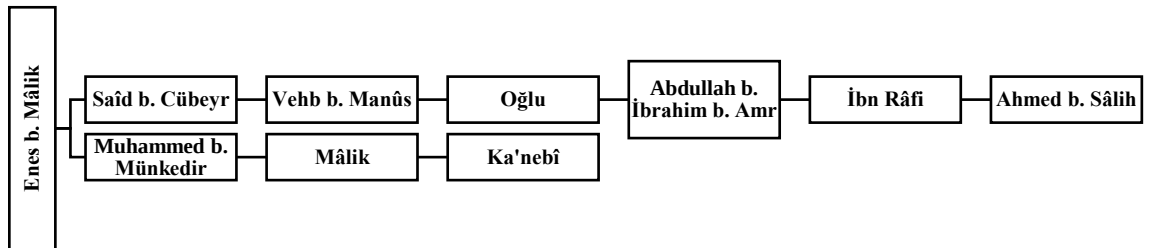

2.7.7. Saïd b. Cübeyr'in Enes b. Mâlik'ten Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları

2.7.7.1. Sünenü Ebî Dâvûd'daki Rivâyetlerinin Şeması

2.7.7.2. Sünenü'n-Nesâî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması

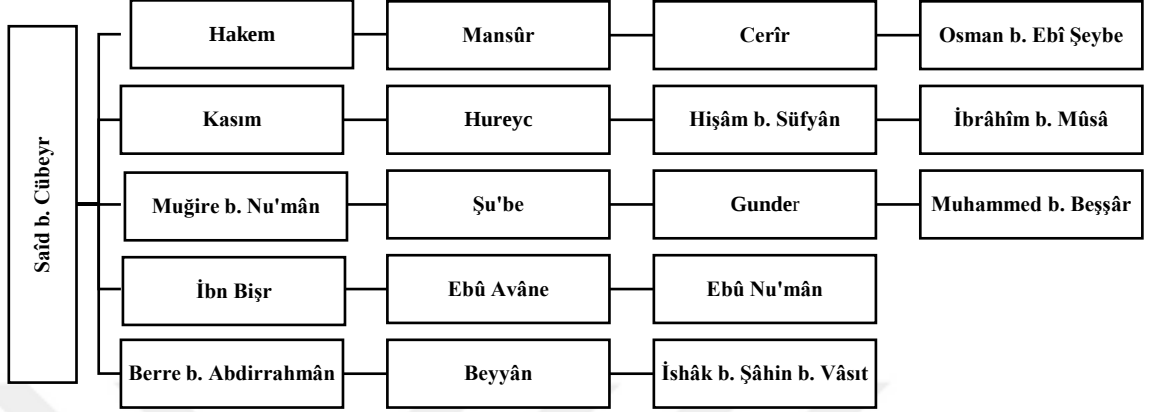
2.7.8. Saïd b. Cübeyr'in Alî b. Ebî Tâlib'den Rivâyetlerinin İsnâd Şemaları

2.7.8.1. Sünenü'n-Nesâî'deki Rivâyetlerinin İsnâd Şeması

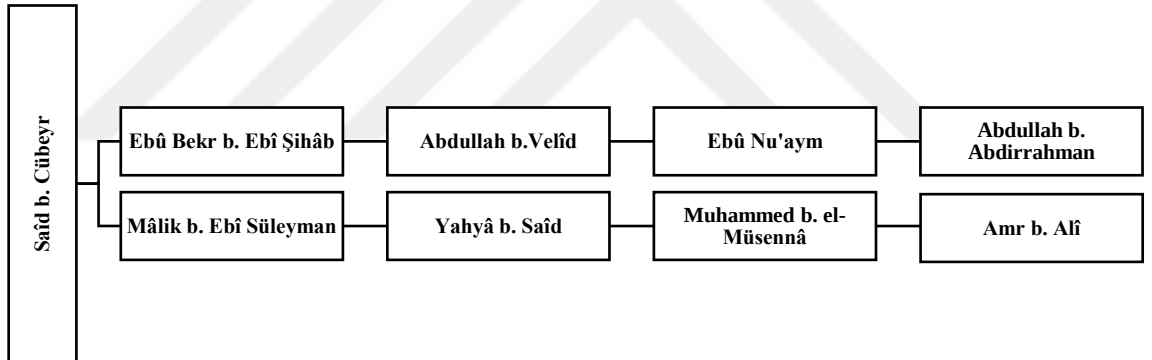

2.7.9. Saïd b. Cübeyr'den Rivâyet Edilen Maktû Hadislerin İsnâd Şemaları

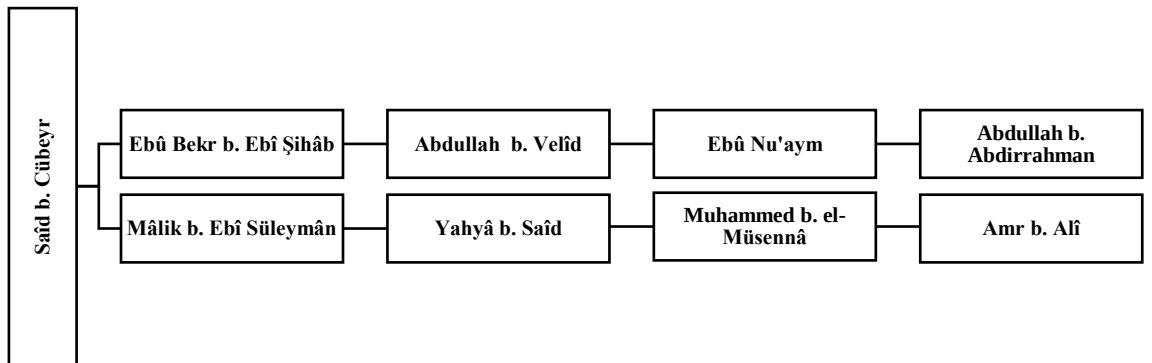
2.7.9.1. Sahîhu'l-Buhârî'de Rivâyet Edilenlerin İsnâd Şeması

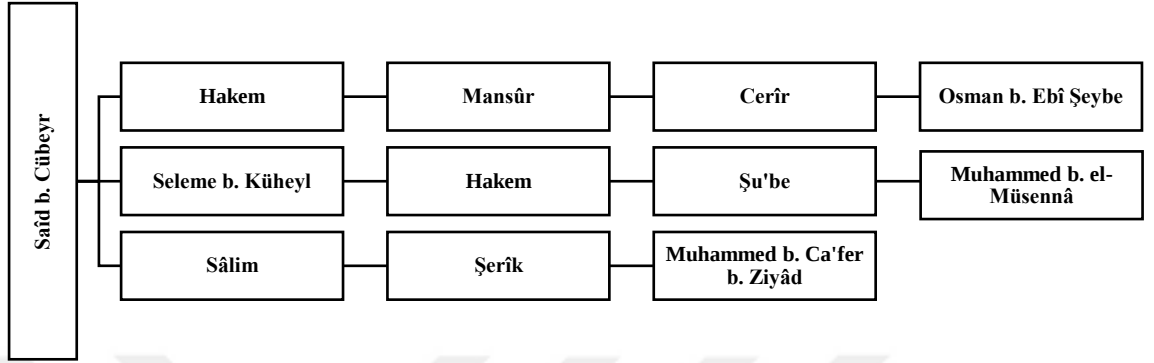
2.7.9.2. Sahîhu Müslim'de Rivâyet Edilenlerin İsnâd Şeması

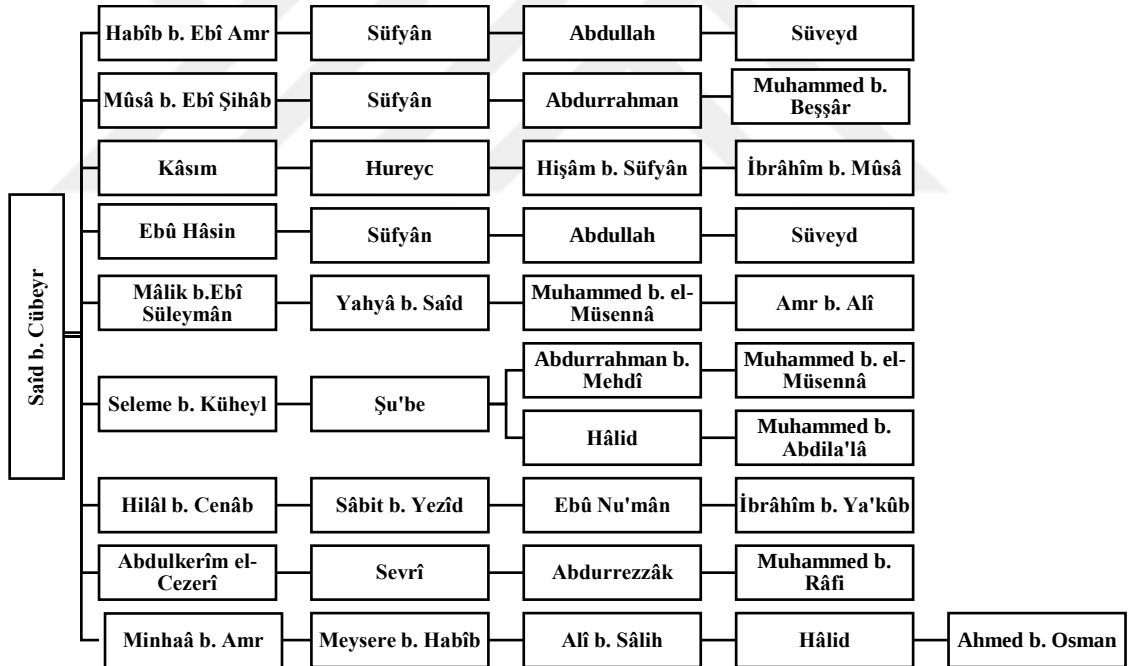
2.7.9.3. Sünenü't-Tirmizî'de Rivâyet Edilenlerin İsnâd Şeması

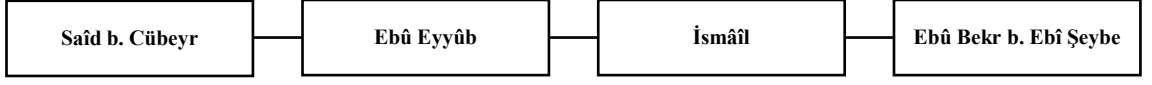
2.7.9.4. Sünenü Ebî Dâvûd'da Rivâyet Edilenlerin İsnâd Şeması

2.7.9.5. Sünenü'n-Nesâî'de Rivâyet Edilenlerin İsnâd Şeması

2.7.9.6. Sünenü İbn Mâce'de Rivâyet Edilenlerin İsnâd Şeması

SONUÇ

İslam dininin birinci kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. İkinci kaynağı ise hadis/sünnettir. Bu sebeple hadisler daha Hz. Peygamber döneminden itibaren önemi ortaya çıkmış, her nesilde de bu önemi giderek artmıştır. Hadisler Hz. Peygamber zamanında bazı sahâbîler tarafından yazılmaya çalışılmışsa da genel olarak şifahî yolla bir sonraki nesle aktarılmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra da sahâbe hadislerin rivâyetleri konusunda ihtiyatlı davranmıştır. Başta Hz. Ömer olmak üzere Hz. Alî dönemine kadar hadislerin uydurma haberlerden ayrılması, korunması, delil olarak kullanılması ve Rivâyetlerinde farklı şekillerde önlemler alınmaya çalışılmıştır.

Tabiûn döneminde hadislerin önemi giderek artmış rihle dediğimiz ilim yolculukları yani hadisleri toplamak için yolculuklar yapılmıştır. Yine aynı şekilde gerek hadislerin tedvin edilmesi ve gerek tasnif edilmesi bu dönemin hadis ilmi için altın çağı oluşturduğunu söyleyebiliriz. Tabiûn dönemi önemli ilk hadis kaynaklarının da yazıldığı bir dönemdir.

Hadis ilmiyle ilgili önemli çalışmalardan biri de hadis ilmine önemli katkıları olan muhaddisler hakkında yapılan çalışmalardır. Bu çalışmalarda muhaddislerin hayatları ve ilmiyle ilgili araştırmalar yapılarak hadis ilmine katkıları incelenmiştir. Bizde bu çalışmamızda tabiûn neslinin önemli âlimlerinden bir olan Saîd b. Cübeyr'in hayatı ve hadisçiliği hakkında bilgi vermeye çalıştık. Saîd b. Cübeyr tefsir, kırâat, hadis, fıkıh başta olmak üzere İslam ilimlerinde önemli kişilerin başında gelir.

Saîd b. Cübeyr Mekke'de doğmuş ve yirmili yaşlarında da Kûfe'ye taşınmıştır. İlim tahsilinde devrin önemli âlimlerinden başta ibn Abbâs ve İbn Ömer gibi âlimlerin ders halkalarına katılmıştır. İlmî öğrenimini tamamladıktan sonra Kûfe'ye yerleşmiş ve hadis ilme önemli katkıları olacak olan talebelerini yetiştirmiştir.

Saîd b. Cübeyr ilmî faaliyetleri kadar kendi döneminin siyasî faaliyetlerinde aldığı rol de tarihteki önemli olayların başında gelir. Özellikle Haccâc b. Yûsuf'un İslam dini ile bağdaşmayan davranışları sebebiyle onun yönetimine karşı vakarlı duruşu günümüzde bile önemi korumaktadır.

Saîd b. Cübeyr keskin zekâlı, iyi kalpli, iyiliğe düşkün, haramdan kaçınan, çok mütevazî, ibadete düşkün, üstün ahlaklı ve gizlice sadaka veren bir tabî'dir. Kendisine

çokça ibadet ettiği için “ibadet edenlerin süsü” denilmiştir. Saîd b. Cübeyr başta tefsir, kırâat, fıkıh, hadis olmak üzere İslam ilimlerinde görüşlerine başvurulmuş bir tâbiî olmuştur.

Saîd b. Cübeyr hadislerin günümüze gelmesinde önemli rol oynamış bir şahsiyettir. Şöyleki Saîd b. Cübeyr’in rivâyetleri başta Kütüb-i Sitte olmak üzere hadis kaynaklarında tahrîc edilmiştir. Kütüb-i Sitte’de Saîd b. Cübeyr’in 562 rivâyeti tahrîc edilmiştir. Saîd b. Cübeyr’in en çok hadis rivâyet ettiği hocası İbn Abbâs’tır. İbn Ömer ise İbn Abbâs’tan sonra ise ikinci sırada yer almaktadır. Saîd b. Cübeyr’in rivâyet ettiği hadisler genellikle sahih kabul edilmiştir. Dönemin önemli âlimleri Saîd b. Cübeyr’in sika yani güvenilir bir kişi olduğunu beyan etmişlerdir.

Sonuç olarak Saîd b. Cübeyr, ilmî ve dinî yönüyle temayüz etmiş, cesareti ve vakarlı duruşuyla ön plana çıkmış bir muhaddistir. Saîd b. Cübeyr hicrî 95 yılında 49 yaşında iken Haccâc tarafından katledilerek öldürülmüştür.

KAYNAKÇA

- Accâc, Muhammed el-Hatîb, *Usûlü'l-Hadîs Ulûmuhû ve Mustalahuh*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1989.
- _____, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, Mektebetü Vehbe, Beyrut 1988.
- Altıkulaç, Teyyar, *“İkrime el-Berberî”*, DİA., TDV. Yay., İstanbul 2000.
- Akbulut, Ahmet, *Sahâbe Dönemi İktidar Kavgası*, Pozitif Matbaacılık Yay., Ankara 2001.
- Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yay., İstanbul 1987.
- Aşikkutlu, Emin, *Hadiste Rical Tenkidi*, İstanbul 1995.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV. Yay., İstanbul 2009.
- Aycan, İrfan, *“Muâviye b. Ebî Süfyan”*, DİA., TDV Yay., İstanbul 2005.
- el-A‘zamî, Muhammed Mustafa, *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*, Çev. Hulûsi Yavuz, İz Yay., İstanbul 1993.
- el-Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef, *et-Ta‘dîl ve't-Tecrîh*, thk. Ebû Lübâbe Hüseyin, Riyâd 1986.
- Başaran, Selman-Sönmez, Mehmet Ali, *Hadîs Usûlü ve Tarihi*, Emin Yay., Bursa 2010.
- Bayraktar, İbrahim, *Hadîs Kaynakları Üzerine Araştırmalar*, Ekev Yay., Erzurum 2001.
- _____, *Târîh Boyunca Sünnet ve Müdafaaası*, Şelale Yay., İstanbul 1997.
- Behçet Efendi-Behlül Kadı, *Muhammedoğulları Tarihinde Teşrih ve Muhakeme*, Çev., Cafer Bendiderya-Abbas Akyüz, Kevser Yay., İstanbul 2003.
- el-Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ, *Kitâbu Cümelin min Ensâbi'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- Bernard, Lewis, *Ortadoğu*, Çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yay., Ankara 2006.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm, *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. es-Seyyid Hâşim en-Nedevî, Beyrut 1994.
- _____, *et-Târîhu'l-Kebîr*, Haydârâbâd tsz.

_____, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsiru'n-Nâsır, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut 1422/2001.

Büyükkara, Mehmet Ali, *İmâmet Mücadelesi ve Haşimoğulları*, Rağbet Yay., İstanbul 1999.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay., Ankara 2010.

Çakan, İ. Lütfi - Eroğlu, Muhammed, “*Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib*”, DİA., TDV. Yay., İstanbul 1988.

_____, “*Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib*”, DİA. TDV. Yay., İstanbul 1988.

ed-Dârimî, Abdullah b. Abdîrrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, trc. Abdullah Aydınli, İstanbul 1994.

ed-Dîneverî, Ahmed b. Dâvûd, *el-Ahbâru't-Tivâl*, Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabî, Kahire 1960.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Thk. İzzet Ubeyd ed-De'âsî-Alî es-Seyyid, Dâru'l-Hadîs, Beyrut 1389/1970.

Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk b. Mûsâ b. Mihrân el-İsfehânî, *Târîhu İsfehân*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan, Beyrut 1410/1990.

_____, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.

Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *Difâun ani's-Sünne ve Reddu Şübehi'l-Müşteşrikîn ve'l-Küttâbi'l-Muâsırîn*, Mektebetü's-Sünne, Kâhire 1989.

Ebû Zehv, Muhammed, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1959.

Ebû Zür'a, Abdurrahman b. Amr b. Abdillâh b. Safvân ed-Dımaşkî, *Târîhu Ebî Zür'a*, thk. Halîl Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.

Efendioğlu, Mehmet, “*Saîd b. Cübeyr*”, DİA., TDV. Yay., XXXV, İstanbul 2008 .

el-Fîrûzâbâdî, Mecdûddîn Muhammed b. Yâkûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Muhammed Naîm, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998.

Geçit, Mehmet Salih, “*İslâm Dünyasında Din-Siyaset İlişkisinin Târîhçesine Genel Bir Bakış*”, Universal Journal of Theology, 1 (1), Ağrı 2016.

Halîfe, İbn Hayyât el-Uşûrî, *Kitâbu't-Tabakât*, Beyrut 1993.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm'a Giriş*, TDV. Yay., Ankara 2010.

Hasan, İbrahim Hasan-Hasan Alî İbrâhîm, *en-Nüzûmu'l-İslâmiyye*, Mektebetu'n-Nehda, Kahire 2006.

el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, thk. Mahmûd et-Tahhân, Riyâd tsz.

_____, *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ', Beyrut 1997.

Hatiboğlu, Mehmet Said, *İslâmi Tenkid Zihniyeti ve Hadîs Tenkidinin Doğuşu*, Otto Yay., Ankara 2015.

_____, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Avrasya Yay. Ankara 2004.

Itr, Nuruddîn, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1997.

İbn A'sem, Ahmed el-Kûfî, *Kitâbu'l-Fütûh*, Haydarâbâd 1398/1968.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed el-Kurtubî, *el-İstîâb fî Marifeti'l-Ashâb*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1992.

_____, *Muhtasaru Câmiî Beyânî'l-İlm ve Fadlih*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyrî, Riyâd 1994.

İbn Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, *el-Ikdü'l-Ferîd*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtîm Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir et-Temîmî er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, Beyrut 1952.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstadter, Beyrut tsz.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rebî b. Hâdî, Medîne 1984.

_____, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2014.

_____, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk: Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Suriye 1986.

_____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Matbaatu Daireti'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, Beyrut 1908.

İbn Haldûn, Abdurrahman, *Târîhu İbn Haldûn*, Beyrut 1408/1988.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut 1900.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtîm et-Temîmî el-Büstî, *es-Sikât*, thk. es-Seyyid Şerefüddîn Ahmed, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1975.

_____, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, thk. M. Falayeshemir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1959.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fadl İsmâîl b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Alî Şîrî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî 1988.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed b. Abdillâh b. Müslim, *el-Me'ârif*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire 1992.

_____, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvînî, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul tsz.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Muhtasaru Târîhi Dimaşk*, thk. Ruhîyet en-Nuhâs ve diğerkleri, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1984.

İbn Mencûyeh, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-İsfehânî, *Ricâlu Sahîhi Müslim*, Beyrut 1995.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut 1418/1997.

İbn Tağrîberdî, Cemâluddîn Ebû'l-Mehâsin Yûsuf (874/1469), *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, Mısır tsz.

- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Alî b. Muhammed, el-*Muntazam fî Tevârihi'l-Mulûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ-Mustafa Abdulkadir 'Atâ, Beyrut 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Târih*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmirî, Dâru'l-Kitâbi'l Arabî, Beyrut 1997.
- _____, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2014.
- İbnü'l-Kayserânî, Muhammed b. Tâhir, *Tezkiretu'l-Huffâz*, thk. Humeydî Abdulmecîd İsmâîl es-Selefî, Riyâd 1415.
- İkbal, J. Cavit,, “İslâm'da Devlet Kavramı”, İslâmî Siyâset Teorisi ve Sorunlar, Ekin Yay., İstanbul 1997.
- Kahtânî, Abdurrahman b. Sa'îd b. Alî b. Vehf, *Ebrâcü'z-Züccâc fî Sîreti'l-Haccâc*, Riyad tsz.
- Kandemir, Mehmet Yaşar, “Abdullah b. Ömer b. Hattab”, DİA., TDV. Yay., İstanbul 1988.
- Karataş, Mustafa, *Hadîs Rivâyet Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014.
- Kesler, M. Fatih, *Mekke Tefsir Ekolü*, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- Koçyiğit, Talat, *İbn Şihâb ez-Zührî*, AÜİFD., Ankara 2000.
- _____, *Hadîs Tarihi*, AÜİF. Yay., Ankara 1988.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Abdulalîm el-Berdûnî, Kâhire 1372.
- Kutlu, Sönmez, *Ehl-i Sünnet Siyâset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması*, e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi, Bahar 2008.
- Küçük, Raşit, “İsnad”, DİA., TDV. Yay., İstanbul 2001.
- el-Mizzî, Cemâlüddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980.
- Motzkı, Harald, “İbn-i Şihab ez-Zührî'nin Fıkhi”, Çev. Fatma Kızıl, Hadis Tetkikleri Dergisi, Sakarya 2005.

- Muhammed Mustafâ el-A‘zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, Çev. Hulusi Yavuz, Ankara 2005.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdulmun‘im, Beyrut 2001.
- Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, (Doktora Tezi), AÜSBE., Ankara 2006.
- Polat, Selahattin, *Hadîs Araştırmaları*, İnsan Yay., (5. Baskı), İstanbul 2014.
- Râmehurmuzî, el-Hasan b. Abdillâh, *el-Muhaddisü’l-fâsıl beyne’r-Râvî ve’l-Vâî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut 1404/1984.
- Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Haşîmî İlişkileri (İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar)*, TDV. Yay., Ankara 1997.
- Sıbt İbnü’l-Cevzî, Şemsüddîn Ebu’l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdullahi’l-Ma‘rûf, *Mir’âtu’z-Zamân fî Tevârîhi’l- A‘yân*, thk. Muhammed Berekât, Kâmil Muhammed el-Hirât vd., Dimeşk 1434/2013.
- Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, DİB. Yay., Ankara 1973.
- _____, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, Çev. M. Yaşar Kandemir, DİB. Yay., Ankara 1973.
- es-Suyûtî, Celâlüddîn Ebû’l-Fadl Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedrîbü’r-Râvî fî Şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe, Medîne tsz.
- _____, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Müessesetü’r-Risâle, Kahire 2010.
- _____, *Tedrîbü’r-Râvî fî Şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, Beyrut 1995.
- _____, *Tabakâtu’l Huffâz*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1403.
- et-Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu’t-Taberî*, Beyrut 1387/1967.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mısır 1975.
- Uçar, Şakir, *Tarih Felsefesi Açısından İslâm’da Mülk ve Hilâfet*, İz Yay., İstanbul 1996.

- Umerî, Ekrem Ziya, *Hadîs Tarihi*, Çev. İsmâîl Kaya, Esra Yay., Konya 1990.
- Uğur, Mücteba, *A'meş*, DİA., TDV. Yay., İstanbul 1991.
- Uzunpostalcı, Mustafa, *Amr b. Dînâr*, DİA., TDV. Yay., İstanbul 1991.
- Ünal, Halit, *Meymûn b. Mihrân*, DİA., TDV. Yay., Ankara 2004.
- Vekî', Muhammed b. Halef b. Hayyân, *Ahbâru'l-Kudât*, thk., Abdülazîz Mustafa el-Merâğî, Beyrut 1366/1947.
- Yatkın, Nihat, *Abdullah b. Abbâs ve Hadis İlmindeki Yeri*, İstanbul 2013.
- Yiğit, İsmail, "*Emevîler*", DİA, TDV. Yay., İstanbul 2001.
- Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi*, İFAV. Yay., İstanbul 2011.
- Zebidî, Zeynüddîn Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasârı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Çev. Ahmed Naim, DİB. Yay, Ankara 1980.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Tezhîbu Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Ğuneym Abbâs Ğuneym, Beyrut 2004.
- _____, *el-Kâşif*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1992.
- _____, *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk: Alî Muhammed Muavvez-Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- _____, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.
- _____, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmirî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1993.
- _____, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- ez-Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Hamdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut 2005.
- ez-Ziriklî, Hayrüddîn, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim Li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arab ve'l-Musta'rebîn ve'l-Müsteşrikîn*, Kâhire 1959.

EKLER

EK 1. SAİD B. CÜBEYR'İN KÜTÜB-İ SİTTE'DEKİ RİVÂYETLERİ

1. SAİD B. CÜBEYR'İN İBN ABBÂS'TAN RİVÂYETLERİ

1- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ قَالَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَبِي عَائِشَةَ قَالَ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى {لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ} [القيامة: 16] قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَالِجُ مِنَ التَّنْزِيلِ شِدَّةً وَكَانَ مِمَّا يُحَرِّكُ شَفَتَيْهِ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَأَنَا أُحَرِّكُهُمَا لَكُمْ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَرِّكُهُمَا وَقَالَ سَعِيدٌ: أَنَا أُحَرِّكُهُمَا كَمَا رَأَيْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يُحَرِّكُهُمَا فَحَرَّكَ شَفَتَيْهِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ [القيامة: 17] قَالَ جَمْعُهُ لَكَ فِي صَدْرِكَ وَتَقْرَأَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ [القيامة: 18] قَالَ: فَاسْتَمِعْ لَهُ وَأَنْصِتْ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ [القيامة: 19] ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا أَنْ تَقْرَأَهُ فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ ذَلِكَ إِذَا أَتَاهُ جِبْرِيلُ اسْتَمَعَ فَإِذَا انْطَلَقَ جِبْرِيلُ قَرَأَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا قَرَأَهُ .²⁷⁰

2- حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أُمَيَّةَ قَالَ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ مُوسَى الْبُخَارِيُّ عَنْ عُبَيْدَةَ الْعَمِّيِّ عَنْ فَرْقَدِ السَّبَخِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِي الْمُعْتَكِفِ هُوَ يَعْكُفُ الذُّنُوبَ وَيُجْرِي لَهُ مِنَ الْحَسَنَاتِ كَعَامِلِ الْحَسَنَاتِ كُلِّهَا.²⁷¹

3- حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَتَّامُ بْنُ عَلِيٍّ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بِاللَّيْلِ رَكَعَتَيْنِ رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ يَنْصَرِفُ فَيَسْتَاكُ .²⁷²

4- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ إِنَّمَا صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرُّكَعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ لِأَنَّهُ أَتَاهُ مَالٌ فَشَغَلَهُ عَنِ الرُّكَعَتَيْنِ بَعْدَ الظُّهْرِ فَصَلَّاهُمَا بَعْدَ الْعَصْرِ ثُمَّ لَمْ يَعُدْ لَهُمَا .²⁷³

²⁷⁰ Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsiri'n-Nâsir, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut 1422/2001, *Bed'ü'l-Vahy*, 8; Müslim, *Salât*, 330.

²⁷¹ İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvînî, *Sünenü ibn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul tsz, *Sıyâm*, 567.

²⁷² İbn Mâce, *Tahâret*, 106, *İkâmetü's-Salât*, 418.

²⁷³ Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mısır 1975, *Salât*, 345.

5- حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَكَمُ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ

ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ بَتُّ فِي بَيْتِ خَالَتِي مَيْمُونَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَهَا فِي لَيْلَتِهَا فَصَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعِشَاءَ ثُمَّ جَاءَ إِلَى مَنْزِلِهِ فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ ثُمَّ نَامَ ثُمَّ قَامَ ثُمَّ قَالَ نَامَ الْغُلِيمُ أَوْ كَلِمَةً تُشَبِّهُهَا ثُمَّ قَامَ فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ فَصَلَّى خَمْسَ رَكَعَاتٍ ثُمَّ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ نَامَ حَتَّى سَمِعْتُ غَطِيطَهُ أَوْ خَطِيطَهُ ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ .²⁷⁴

6- حَدَّثَنَا أَبُو بَشِيرٍ بَكْرُ بْنُ خَلْفٍ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي الضَّيْفِ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ

بْنُ عُثْمَانَ بْنِ خُثَيْمٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ انْتَسَبَ إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ أَوْ تَوَلَّى غَيْرَ مَوَالِيهِ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ .²⁷⁵

7- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَّانٍ الْوَاسِطِيُّ قَالَ أَنْبَأَنَا هُشَيْمٌ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ عَدِيِّ بْنِ

ثَابِتٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ سَمِعَ النِّدَاءَ فَلَمْ يَأْتِهِ فَلَا صَلَاةَ لَهُ إِلَّا مِنْ عُذْرٍ .²⁷⁶

8- حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ صَبِيحٍ عَنْ كَامِلِ

أَبِي الْعَلَاءِ قَالَ سَمِعْتُ حَبِيبَ بْنَ أَبِي ثَابِتٍ يُحَدِّثُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ فِي صَلَاةِ اللَّيْلِ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي وَاجْبُرْنِي وَارْزُقْنِي وَارْزُقْنِي .²⁷⁷

9- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ قَالَ أَنْبَأَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ الْمَكِّيُّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ

عُثْمَانَ بْنِ خُثَيْمٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْرُ ثِيَابِكُمُ الْبَيَاضُ فَكَفَّنُوا فِيهَا مَوْتَاكُمْ وَالْبَسُوها .²⁷⁸

10- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو قَالَ أَخْبَرَنِي

سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنَّ نَوْفًا الْبِكَالِيَّ يَزْعُمُ أَنَّ مُوسَى لَيْسَ بِمُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنَّمَا هُوَ مُوسَى آخَرُ؟ فَقَالَ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ حَدَّثَنَا أَبِيُّ بْنُ كَعْبٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ مُوسَى النَّبِيُّ خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَسُئِلَ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ؟ فَقَالَ أَنَا أَعْلَمُ

²⁷⁴ Buharî, *İlim*, 34.

²⁷⁵ İbn Mâce, *Hudûd*, 870.

²⁷⁶ İbn Mâce, *Mesâcid*, 260.

²⁷⁷ Ebû Dâvûd, *Salât*, 224; Tirmizî, *Salât*, 76; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 290.

²⁷⁸ Ebû Dâvûd, *Libâs*, 51; Tirmizî, *Cenâiz*, 310; İbn Mâce, *Cenâiz*, 473, *Libâs*, 118.

فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يَرِدَّ الْعِلْمَ إِلَيْهِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنْ عَبْدًا مِنْ عِبَادِي بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ. قَالَ يَا رَبِّ وَكَيْفَ بِهِ؟ فَقِيلَ لَهُ اأَحْمِلْ حُوتًا فِي مِكْتَلٍ فَإِذَا فَقَدْتَهُ فَهُوَ ثُمَّ فَاَنْطَلَقَ وَانْطَلَقَ يَفْتَاهُ يُوْشَعَ بْنِ نُونٍ وَحَمَلًا حُوتًا فِي مِكْتَلٍ حَتَّى كَانَا عِنْدَ الصَّخْرَةِ وَضَعَا رُءُوسَهُمَا وَنَامَا فَانْسَلَّ الْحُوتُ مِنَ الْمِكْتَلِ فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا وَكَانَ لِمُوسَى وَفَتَاهُ عَجَبًا فَانْطَلَقَا بَقِيَّةَ لَيْلَتِهِمَا وَيَوْمَهُمَا فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ أَتَيْنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى مَسًّا مِنَ النَّصَبِ حَتَّى جَاوَزَ الْمَكَانَ الَّذِي أَمْرِيهِ فَقَالَ لَهُ فَتَاهُ أَرَأَيْتَ إِذْ أُوتِينَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنَسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ قَالَ مُوسَى ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا فَلَمَّا انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ إِذَا رَجُلٌ مُسَجًى بِثُوبٍ أَوْ قَالَ تَسَجًى بِثُوبِهِ فَسَلَّمَ مُوسَى فَقَالَ الْخَضِرُ وَأَنْتَى بِأَرْضِكَ السَّلَامُ؟ فَقَالَ أَنَا مُوسَى فَقَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ؟ قَالَ نَعَمْ قَالَ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رَسَدًا قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا يَا مُوسَى إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عِلْمِيهِ لَا تَعْلَمُهُ أَنْتَ وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ عِلْمُكَ لَا أَعْلَمُهُ قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ لَيْسَ لَهُمَا سَفِينَةٌ فَمَرَّتْ بِهِمَا سَفِينَةٌ، فَكَلَّمُوهُمَا أَنْ يَحْمِلُوهُمَا، فَعَرَفَ الْخَضِرُ فَحَمَلُوهُمَا بِغَيْرِ نَوْلٍ فَجَاءَ عُصْفُورٌ فَوَقَعَ عَلَى حَرْبِ السَّفِينَةِ، فَنَقَرَ نَقْرَةً أَوْ نَقَرَتَيْنِ فِي الْبَحْرِ فَقَالَ الْخَضِرُ يَا مُوسَى مَا نَقَصَ عِلْمِي وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا كَنَقَرَةِ هَذَا الْعُصْفُورِ فِي الْبَحْرِ، فَعَمَدَ الْخَضِرُ إِلَى لَوْحٍ مِنَ الْوُحُوحِ السَّفِينَةِ فَنَزَعَهُ فَقَالَ مُوسَى قَوْمٌ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَحَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا؟ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا؟ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُزْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا فَكَانَتْ الْأُولَى مِنْ مُوسَى نَسِيَانًا فَانْطَلَقَا، فَإِذَا غُلَامٌ يَلْعَبُ مَعَ الْغُلَمَانِ، فَآخَذَ الْخَضِرُ بِرَأْسِهِ مِنْ أَعْلَاهُ فَأَقْتَلَعَ رَأْسَهُ بِيَدِهِ فَقَالَ مُوسَى: أَقْتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ؟ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا؟ قَالَ ابْنُ عُبَيْدَةَ وَهَذَا أَوْكَدُ فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلُهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقُضَ فَاقَامَهُ قَالَ الْخَضِرُ بِيَدِهِ فَاقَامَهُ فَقَالَ لَهُ مُوسَى لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْحَمُ اللَّهُ مُوسَى لَوَدِدْنَا لَوْ صَبَرَ حَتَّى يُقْصَ عَلَيْنَا مِنْ أَمْرِهِمَا .²⁷⁹

11- حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَهْضَمِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ قَالَ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ

أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُؤْتَرُ بِسَبْحِ اسْمِ رَبِّكَ الْأَعْلَى وَقُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ وَقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ

²⁷⁹ Buhârî, İlim, 35; Müslim, Fedâil, 185.

بُنْ مَنْصُورٍ أَبُو بَكْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا شَبَابَةُ قَالَ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ .²⁸⁰

12- حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْخَلَّالُ قَالَ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْحَمُنَا اللَّهُ وَأَخَا عَادٍ .²⁸¹

13- حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ أَخْبَرَنَا عَبَّادُ بْنُ مَنْصُورٍ عَنْ عِكْرِمَةَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَأَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَوَضَّأُ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ كُلَّهُ ثَلَاثًا ثَلَاثًا قَالَ وَمَسَحَ بِرَأْسِهِ وَأَذُنَيْهِ مَسْحَةً وَاحِدَةً .²⁸²

14- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ هَيَّاجٍ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَرْحَبِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عُيَيْدَةُ بْنُ الْأَسْوَدِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنِ الْمُنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ثَلَاثَةٌ لَا تَرْفَعُ صَلَاتَهُمْ فَوْقَ رُءُوسِهِمْ شَبْرًا رَجُلٌ أَمْ قَوْمًا وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ وَامْرَأَةٌ بَاتَتْ وَزَوْجُهَا عَلَيْهَا سَاخِطٌ وَأَخْوَانٍ مُتَصَارِمَانِ .²⁸³

15- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْحَكَمِ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ بَتُّ فِي بَيْتِي خَالَتِي مَيْمُونَةَ فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعِشَاءَ ثُمَّ جَاءَ فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ ثُمَّ نَامَ ثُمَّ قَامَ فَجَنَّتْ فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ فَصَلَّى خَمْسَ رَكَعَاتٍ ثُمَّ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ نَامَ حَتَّى سَمِعْتُ غَطِيطَهُ أَوْ قَالَ: خَطِيطَهُ ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ .²⁸⁴

16- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ بَتُّ عِنْدَ خَالَتِي فَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ فَقُمْتُ أَصَلَّى مَعَهُ فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ فَأَخَذَ بِرَأْسِي فَأَقَامَنِي عَنْ يَمِينِهِ .²⁸⁵

17- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زِيَادٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَاصِمٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ بِقَتْلِ أَحَدٍ أَنْ يُنَزَعَ عَنْهُمْ الْحَدِيدُ وَالْجُلُودُ وَأَنْ يُدْفَنُوا فِي ثِيَابِهِمْ بِدِمَائِهِمْ .²⁸⁶

²⁸⁰ Ebû Dâvûd, *Salât*, 233; Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdulmun'im, Beyrut 2001, *Kıyâmu'l-Leyl*, 236; Tirmizî, *Vitr*, 325; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 370;

²⁸¹ İbn Mâce, *Duâ*, 126.

²⁸² Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 32.

²⁸³ İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 311.

²⁸⁴ Buhârî, *Ezân*, 141; Ebû Dâvûd, *Tatavvu'*, 45.

²⁸⁵ Buhârî, *Ezân*, 141; Ebû Dâvûd, *Salât*, 166; Nesâî, *İmâmet*, 87.

18- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ ثُمَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا حَكَّامُ بْنُ سَلَمٍ الرَّازِيُّ قَالَ سَمِعْتُ عَلِيَّ بْنَ عَبْدِ الْأَعْلَى يَذْكُرُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** عَنْ **ابْنِ عَبَّاسٍ** قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللَّحْدُ لَنَا وَالشَّقُّ لِعِغْرِنَا .²⁸⁷

19- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشْرٍ هُوَ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي وَحْشِيَّةٍ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** عَنْ **عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ** رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ انْطَلَقَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي طَائِفَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ عَامِدِينَ إِلَى سُوقٍ عُكَاطٍ، وَقَدْ حِيلَ بَيْنَ الشَّيَاطِينِ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ وَأُرْسِلَتْ عَلَيْهِمُ الشُّهُبُ فَرَجَعَتِ الشَّيَاطِينُ إِلَى قَوْمِهِمْ، فَقَالُوا مَا لَكُمْ؟ فَقَالُوا حِيلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ وَأُرْسِلَتْ عَلَيْنَا الشُّهُبُ قَالُوا مَا حَالُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ إِلَّا شَيْءٌ حَدَّثَ فَاضْرِبُوا مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا فَانْظُرُوا مَا هَذَا الَّذِي حَالَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ فَأَنْصَرَفَ أُولَئِكَ الَّذِينَ تَوَجَّهُوا نَحْوَ تِهَامَةٍ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ بِنَخْلَةٍ عَامِدِينَ إِلَى سُوقٍ عُكَاطٍ، وَهُوَ يُصَلِّي بِأَصْحَابِهِ صَلَاةَ الْفَجْرِ فَلَمَّا سَمِعُوا الْقُرْآنَ اسْتَمَعُوا لَهُ، فَقَالُوا هَذَا وَاللَّهِ الَّذِي حَالَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ فَهَذَا الَّذِي حَالَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ يَا قَوْمَنَا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا، يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ، فَأَمَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا [الجن: 2] فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ أُوْحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ [الجن: 1] وَإِنَّمَا أُوْحِيَ إِلَيْهِ قَوْلُ الْجِنِّ .²⁸⁸

20- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ أَبِي جَنَابٍ عَنْ مَعْرَاءَ الْعَبْدِيِّ عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** عَنْ **ابْنِ عَبَّاسٍ** قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ سَمِعَ الْمُنَادِيَ فَلَمْ يَمْنَعْهُ مِنْ اتِّبَاعِهِ عُذْرٌ قَالُوا وَمَا الْعُذْرُ؟ قَالَ خَوْفٌ أَوْ مَرَضٌ لَمْ تُقْبَلْ مِنْهُ الصَّلَاةُ الَّتِي صَلَّى . قَالَ أَبُو دَاوُدَ رَوَى عَنْ مَعْرَاءَ أَبُو إِسْحَاقَ .²⁸⁹

21- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رُمْحٍ قَالَ أَنْبَأَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِي الرَّبِيعِ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** وَطَاوُسٍ عَنْ **ابْنِ عَبَّاسٍ** قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَلِّمُنَا التَّشَهُدَ كَمَا يُعَلِّمُنَا السُّورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ فَكَانَ يَقُولُ النَّحِيَّاتُ الْمُبَارَكَاتُ الصَّلَوَاتُ الطَّيِّبَاتُ لِلَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ .²⁹⁰

²⁸⁶ Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, 195; İbn Mâce, *Cenâiz*, 485.

²⁸⁷ Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, 213; Nesâî, *Cenâiz*, 80; Tirmizî, *Cenâiz*, 354; İbn Mâce, *Cenâiz*, 496.

²⁸⁸ Buhârî, *Ezân*, 154. Müslim, *Salât*, 331; Tirmizî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 426.

²⁸⁹ Ebû Dâvûd, *Salât*, 151.

²⁹⁰ Ebû Dâvûd, *Salât*, 256; Nesâî, *Tatbîk*, 242; Tirmizî, *Salât*, 83; İbn Mâce, *İkâmetü 's-Salât*, 291.

22- أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُبَارَكِ الْمُخَرَّمِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْأَخْوَصِ عَنْ عَمَارِ بْنِ رُزَيْقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عِيسَى عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ** قَالَ بَيْنَمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدَهُ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِذْ سَمِعَ نَقِيضًا فَوْقَهُ فَرَفَعَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَصَرَهُ إِلَى السَّمَاءِ فَقَالَ هَذَا بَابٌ قَدْ فُتِحَ مِنَ السَّمَاءِ مَا فُتِحَ قَطُّ قَالَ فَنَزَلَ مِنْهُ مَلَكٌ فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَبَشِّرْ بِثَوْرَيْنِ أُوتِيَتْهُمَا لَمْ يُؤْتِيَهُمَا نَبِيٌّ قَبْلَكَ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَخَوَاتِيمَ سُورَةِ الْبَقَرَةِ لَمْ تَقْرَأْ حَرْفًا مِنْهُمَا إِلَّا أُعْطِيَتْهُ. ²⁹¹

23- حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ عَنْ مَالِكٍ عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ الْمَكِّيِّ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ** قَالَ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ جَمِيعًا وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ جَمِيعًا فِي غَيْرِ خَوْفٍ وَلَا سَفَرٍ قَالَ قَالَ مَالِكٌ أَرَى ذَلِكَ كَانَ فِي مَطَرٍ قَالَ أَبُو دَاوُدَ وَرَوَاهُ حَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ نَحْوَهُ عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ وَرَوَاهُ ثَوْرَةُ بْنُ خَالِدٍ عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ قَالَ فِي سَفَرَةٍ سَافَرْنَاهَا إِلَى تَبُوكَ. ²⁹²

24- حَدَّثَنَا عَبَّاسُ الْعَنْبَرِيُّ حَدَّثَنَا أُسُودُ بْنُ عَامِرٍ حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ** عَنْ عُمَرَ أَنَّهُ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي مَشْرِئَةٍ لَهُ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَيْدُخُلْ عُمَرُ. ²⁹³

25- وَحَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ وَمُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى كِلَاهُمَا عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى قَالَ ابْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنِي عَبْدُ الْأَعْلَى وَهُوَ أَبُو هَمَامٍ حَدَّثَنَا دَاوُدُ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ** أَنَّ ضِمَادًا قَدِيمَ مَكَّةَ وَكَانَ مِنْ أَزْدِ شَنْوَةَ، وَكَانَ يَرْقِي مِنْ هَذِهِ الرِّيحِ فَسَمِعَ سُفَهَاءَ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ يَقُولُونَ إِنَّ مُحَمَّدًا مَجْنُونٌ، فَقَالَ لَوْ أَنِّي رَأَيْتُ هَذَا الرَّجُلَ لَعَلَّ اللَّهَ يَشْفِيهِ عَلَى يَدَيَّ قَالَ فَلَقِيَهُ، فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنِّي أَرْقِي مِنْ هَذِهِ الرِّيحِ وَإِنَّ اللَّهَ يَشْفِي عَلَى يَدَيَّ مَنْ شَاءَ فَهَلْ لَكَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَنُسْتَعِينُهُ مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ أَمَا بَعْدُ قَالَ فَقَالَ أَعِدْ عَلَيَّ كَلِمَاتِكَ هَؤُلَاءِ فَأَعَادَهُنَّ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ قَالَ فَقَالَ لَقَدْ سَمِعْتُ قَوْلَ الْكَهَنَةِ وَقَوْلَ السَّحَرَةِ وَقَوْلَ الشُّعْرَاءِ فَمَا سَمِعْتُ مِثْلَ كَلِمَاتِكَ هَؤُلَاءِ وَلَقَدْ بَلَغُنَّ نَاعُوسَ الْبَحْرِ قَالَ فَقَالَ هَاتِ يَدَكَ أَبَايَعَكَ عَلَى الْإِسْلَامِ قَالَ فَبَايَعَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَى قَوْمِكَ قَالَ وَعَلَى قَوْمِي

²⁹¹ Nesâî, *Ifitâh*, 138.

²⁹² Ebû Dâvûd, *Salât's-Sefer*, 6; Nesâî, *Mevâk* 290; Tirmizî, *Salât*, 354.

²⁹³ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 351.

قَالَ فَبَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَرِيَّةً فَمَرُّوا بِقَوْمِهِ فَقَالَ صَاحِبُ السَّرِيَّةِ لِلْجَيْشِ هَلْ أَصَبْتُمْ مِنْ هَؤُلَاءِ شَيْئًا فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ أَصَبْتُ مِنْهُمْ مِطْهَرَةً فَقَالَ رُدُّوْهَا فَإِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ ضِمَادٌ .²⁹⁴

26- أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ حَدَّثَنَا عبيدة قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ الْأَعْمَشُ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ رَجُلًا مَذَّاءً فَأَمَرْتُ رَجُلًا فَسَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ فِيهِ الْوُضُوءُ .²⁹⁵

27- حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا يَزِيدُ أَبُو خَالِدٍ عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ عَادَ مَرِيضًا لَمْ يَخْضُرْ أَجَلُهُ فَقَالَ عِنْدَهُ سَبْعَ مَرَارٍ أَسْأَلُ اللَّهَ الْعَظِيمَ رَبَّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ أَنْ يَشْفِيكَ إِلَّا عَافَاهُ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ الْمَرَضِ .²⁹⁶

28- حَدَّثَنَا مُصَرِّفُ بْنُ عَمْرٍو الْأَيَامِيُّ حَدَّثَنَا يُونُسُ يَعْنِي ابْنَ بُكَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ وَعِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ لَمَّا أَصَابَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُرَيْشًا يَوْمَ بَدْرٍ وَقَدِمَ الْمَدِينَةَ جَمَعَ الْيَهُودَ فِي سُوْقِ بَنِي قَيْنِقَاعَ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ يَهُودَ، أَسْلِمُوا قَبْلَ أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قُرَيْشًا قَالُوا يَا مُحَمَّدُ، لَا يَغْرَتُكَ مِنْ نَفْسِكَ أَنْكَ قَتَلْتَ نَفَرًا مِنْ قُرَيْشٍ كَانُوا أَغْمَارًا لَا يَعْرِفُونَ الْقِتَالَ إِنَّكَ لَوْ قَاتَلْتَنَا لَعَرَفْتَ أَنَّا نَحْنُ النَّاسُ وَأَنْكَ لَمْ تَلَقْ مِثْلَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي ذَلِكَ {قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ} [آل عمران: 12] قَرَأَ مُصَرِّفٌ إِلَى قَوْلِهِ {فَتَنَّهُ تَقَاتُلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} [آل عمران: 13] بِبَدْرِ {وَأُخْرَى كَافِرَةٌ} [آل عمران: 13] .²⁹⁷

29- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ الْجِنُّ يَصْنَعُونَ إِلَى السَّمَاءِ يَسْتَمِعُونَ الْوَحْيَ، فَإِذَا سَمِعُوا الْكَلِمَةَ زَادُوا فِيهَا تِسْعًا فَأَمَّا الْكَلِمَةُ فَتَكُونُ حَقًّا وَأَمَّا مَا زَادُوهُ فَيَكُونُ بَاطِلًا فَلَمَّا بُعِثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُنِعُوا مَقَاعِدَهُمْ فَذَكَرُوا ذَلِكَ لِإِبْلِيسَ وَلَمْ تَكُنِ النَّجُومُ يُرْمَى بِهَا قَبْلَ ذَلِكَ، فَقَالَ لَهُمْ إِبْلِيسُ مَا هَذَا إِلَّا مِنْ أَمْرِ قَدْ حَدَثَ فِي الْأَرْضِ فَبَعَثَ جُنُودَهُ فَوَجَدُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمًا يُصَلِّي بَيْنَ جَبَلَيْنِ أَرَاهُ

²⁹⁴ Muslim, Cumua, 593; Nesâî, Nikâh, 89 |İbn Mâce, Nikâh, 610.

²⁹⁵ Nesâî, Teyemmüm, 214.

²⁹⁶ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 187; Tirmizî, Tıb, 410.

²⁹⁷ Ebû Dâvûd, Harâc, 154.

قَالَ بِمَكَّةَ فَلَقَّوهُ فَأَخْبَرُوهُ فَقَالَ هَذَا الْحَدِيثُ الَّذِي حَدَّثَ فِي الْأَرْضِ . هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.²⁹⁸

30- حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مُخَوَّلِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ مُسْلِمِ الْبَطِينِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقْرَأُ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَلَمْ تَنْزِيلُ السَّجْدَةِ وَهَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينَ مِنَ الدَّهْرِ وَأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقْرَأُ فِي صَلَاةِ الْجُمُعَةِ سُورَةَ الْجُمُعَةِ وَالْمُنَافِقِينَ.²⁹⁹

31- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غَيْلَانَ وَعَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ الْمَعْنَى وَاحِدٌ قَالَا حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ يَحْيَى قَالَ عَبْدُ هُوَ ابْنُ عَبَّادٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ مَرِضَ أَبُو طَالِبٍ فَجَاءَتْهُ فُرَيْشٌ وَجَاءَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدَ أَبِي طَالِبٍ مَجْلِسُ رَجُلٍ فَقَامَ أَبُو جَهْلٍ كَيْ يَمْنَعَهُ قَالَ وَشَكَوَهُ إِلَى أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ يَا ابْنَ أَخِي مَا تُرِيدُ مِنْ قَوْمِكَ؟ قَالَ إِنِّي أُرِيدُ مِنْهُمْ كَلِمَةً وَاحِدَةً تَدِينُ لَهُمْ بِهَا الْعَرَبُ وَتُؤَدِّي إِلَيْهِمُ الْعَجْمُ الْجَزِيَّةَ قَالَ كَلِمَةً وَاحِدَةً؟ قَالَ كَلِمَةً وَاحِدَةً قَالَ يَا عَمَّ يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَقَالُوا إِلَهًا وَاحِدًا مَا سَمِعْنَا بِهِذَا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ قَالَ فَتَنَزَّلَ فِيهِمُ الْقُرْآنُ وَالْقُرْآنُ ذِي الذِّكْرِ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ إِلَى قَوْلِهِ مَا سَمِعْنَا بِهِذَا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ. هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ حَدَّثَنَا بُنْدَارٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ الْأَعْمَشِ نَحْوُ هَذَا الْحَدِيثِ وَقَالَ يَحْيَى بْنُ عُمَارَةَ.³⁰⁰

32- وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ وَأَبُو كُرَيْبٍ قَالَا حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ ح وَحَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنُ أَبَانَ الْجُعْفِيُّ حَدَّثَنَا عَبْدَةُ يَعْنِي ابْنَ سُلَيْمَانَ كِلَاهُمَا عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ مَسْعُودِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِثْلِهِ.³⁰¹

33- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَقِيلٍ بْنُ خُوَيْلِدٍ قَالَ حَدَّثَنِي حَفْصُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ ذَكْوَانَ عَنْ يَعْلَى بْنِ حَكِيمٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ

²⁹⁸ Tirmizî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 427.

²⁹⁹ Müslim, *Cumua*, 599; Ebû Dâvûd, *Salât*, 282; Nesâî, *İftitâh*, 159, *Cumua*, 111; Tirmizî, *Cumua*, 398 |

İbn Mâce, *İkâmetü 's-Salât*, 269ظ

³⁰⁰ Tirmizî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 365.

³⁰¹ Müslim, *Salâtu 'l-İstiskâ*, 617.

عَبَّاسٍ قَالَ عَدَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الشَّعْبِ فَبَالَ حَتَّى آتَى آوِي لَهُ مِنْ فَكٍّ وَرَكْبِهِ حِينَ بَالَ .³⁰²

34- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى الْبَصْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْفُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ خُثَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا **سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ وَأَبُو الطَّفَيْلِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ** قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِمَكَّةَ مَا أَطْيَبَكَ مِنْ بَلَدٍ وَأَحَبَّكَ إِلَيَّ وَلَوْلَا أَنْ قَوْمِي أَخْرَجُونِي مِنْكَ مَا سَكَنْتُ غَيْرَكَ هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ .³⁰³

35- وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ وَأَبُو كُرَيْبٍ قَالَا حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ** رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَهْدَى الصَّعْبُ بْنُ جَنَازَةَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِمَارَ وَحْشٍ وَهُوَ مُحْرِمٌ فَزَدَهُ عَلَيْهِ وَقَالَ لَوْلَا أَنَا مُحْرِمُونَ لَقَبَلْنَاهُ مِنْكَ .³⁰⁴

36- حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ يَزِيدَ عَنْ عَمْرِو بْنِ هَرَمٍ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ وَعِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ** رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ ضَبَاعَةَ أَرَادَتْ الْحَجَّ فَأَمَرَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَشْتَرِطَ فَفَعَلَتْ ذَلِكَ عَنْ أَمْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ .³⁰⁵

37- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَامِرٍ بْنُ زُرَّارَةَ عَنِ ابْنِ أَبِي زَائِدَةَ عَنْ حُرَيْثِ بْنِ أَبِي مَطَرٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبَّادٍ أَبِي هُبَيْرَةَ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ** قَالَ كَانَ نَوْمُهُ ذَلِكَ وَهُوَ جَالِسٌ يَعْنِي النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ .³⁰⁶

38- أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ نَصْرِ قَالَ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَتَّامُ بْنُ عَلِيٍّ قَالَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ** قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي رُكْعَتَيِ الْفَجْرِ إِذَا سَمِعَ الْأَذَانَ وَيُخَفِّفُهُمَا . قَالَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ هَذَا حَدِيثٌ مُنْكَرٌ .³⁰⁷

39- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ** أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى يَوْمَ الْفِطْرِ رُكْعَتَيْنِ لَمْ يُصَلِّ قَبْلَهَا

³⁰² Ibn Mâce, *Tahâret*, 123.

³⁰³ Tirmizî, *Menâkıb*, 723.

³⁰⁴ Muslim, *Hac*, 851; Nesâî, *Menâsikü'l-Hac*, 184, 185.

³⁰⁵ Muslim, *Hac*, 868; Ibn Mâce, *Menâsik*, 962.

³⁰⁶ Ibn Mâce, *Tahâret*, 161.

³⁰⁷ Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl*, 256.

وَلَا بَعْدَهَا ثُمَّ أَتَى النِّسَاءَ وَمَعَهُ بِلَالٌ فَأَمَرَهُنَّ بِالصَّدَقَةِ فَجَعَلْنَ يُلْقِينَ ثَلَاثِي الْمَرْأَةِ خُرْصَهَا
وَسِخَابَهَا .³⁰⁸

40- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ قَيْسٍ الْأَسَدِيُّ عَنْ
الْحَكَمِ بْنِ عُنَيْبَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ بَثُّ عِنْدَ خَالَتِي مَيْمُونَةٌ فَجَاءَ رَسُولُ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَمَا أَمْسَى فَقَالَ أَصَلَّى الْعُلَامُ؟ قَالُوا نَعَمْ، فَاضْطَجَعَ حَتَّى إِذَا
مَضَى مِنَ اللَّيْلِ مَا شَاءَ اللَّهُ قَامَ فَتَوَضَّأَ ثُمَّ صَلَّى سَبْعًا - أَوْ خَمْسًا أَوْ ثَرَّ بِهِنَّ لَمْ يُسَلِّمْ إِلَّا
فِي آخِرِهِنَّ .³⁰⁹

41- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَزْرَةَ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ مُسْلِمِ الْبَطِينِ عَنْ
سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ مَا الْعَمَلُ فِي أَيَّامٍ
أَفْضَلَ مِنْهَا فِي هَذِهِ؟ قَالُوا وَلَا الْجِهَادُ؟ قَالَ وَلَا الْجِهَادُ إِلَّا رَجُلٌ خَرَجَ يُخَاطِرُ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ
فَلَمْ يَرْجِعْ بِشَيْءٍ .³¹⁰

42- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنِي عَدِيُّ بْنُ ثَابِتٍ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ
بْنَ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ يَوْمَ الْفِطْرِ فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ لَمْ
يُصَلِّ قَبْلَهَا وَلَا بَعْدَهَا وَمَعَهُ بِلَالٌ .³¹¹

43- حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ
عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ قَالَ بَيْنَمَا رَجُلٌ وَقَفَ بِعَرَفٍ إِذْ وَقَعَ عَنْ رَاغِلَتِهِ فَوَقَصَتْهُ أَوْ قَالَ
فَأَوْقَصَتْهُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اغْسِلُوهُ بِمَاءٍ وَسِدْرٍ وَكَفَّنُوهُ فِي ثَوْبَيْنِ وَلَا تُحْنَطُوهُ وَلَا
تُخَمَّرُوا رَأْسَهُ فَإِنَّهُ يُبْعَثُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلَبَّيًّا .³¹²

44- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ
عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَزَلَ الْحَجَرُ الْأَسْوَدُ مِنَ الْجَنَّةِ وَهُوَ
أَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ اللَّبَنِ فَسَوَّدَتْهُ خَطَايَا بَنِي آدَمَ وَفِي الْبَابِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو وَأَبِي هُرَيْرَةَ
حَدِيثُ ابْنِ عَبَّاسٍ حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ .³¹³

³⁰⁸ Buhârî, *Îdeyn*, 19, *Libâs*, 158; Müslim, *Salâtu'l-Îdeyn*, 606; Ebû Dâvûd, *Salât*, 301; Tirmizî, *Îdeyn*, 417.

³⁰⁹ Ebû Dâvûd, *Tatavvu'*, 45.

³¹⁰ Buhârî, *Îdeyn*, 20; Ebû Dâvûd, *Savm*, 325; Tirmizî, *Savm*, 121, İbn Mâce, *Sıyâm*, 550.

³¹¹ Buhârî, *Îdeyn*, 24; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 410.

³¹² Buhârî, *Cenâiz*, 75, 76, *Cezâu's-Sayd*, 17; Müslim, *Hac*, 865, Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, 219; Tirmizî, *Hac*, 277; Nesâî, *Menâsikü'l-Hac*, 144, 145, 195, 197, *Cenâiz*, 39.

³¹³ Tirmizî, *Hac*, 217; Nesâî, *Menâsikü'l-Hac*, 226.

45- أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ عَنْ خُصَيْفٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهْلًا فِي دُبْرِ الصَّلَاةِ .³¹⁴

46- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَلَمَةَ النَّيْسَابُورِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ ابْنِ إِسْحَاقَ قَالَ ذَكَرَ طَلْحَةُ بْنُ نَافِعٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ تَزَوَّجَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ امْرَأَةً مِنْ بَلْعَجَانَ فَدَخَلَ بِهَا فَبَاتَ عِنْدَهَا، فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ مَا وَجَدْتُهَا عَذْرَاءَ فَرَفَعَ شَأْنَهَا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَدَعَا الْجَارِيَةَ فَسَأَلَهَا فَقَالَتْ بَلَى قَدْ كُنْتُ عَذْرَاءَ فَأَمَرَبَهُمَا فَتَلَاعَنَا وَأَعْطَاهَا الْمَهْرَ .³¹⁵

47- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَيْسَرَةَ قَالَ سَمِعْتُ طَاوُسًا عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِهِ إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى [الشورى: 23] فَقَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قُرْبَى آلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَجِلْتَ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ بَطْنٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَّا كَانَ لَهُ فِيهِمْ قَرَابَةٌ فَقَالَ إِلَّا أَنْ تَصِلُوا مَا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ مِنَ الْقَرَابَةِ .³¹⁶

48- حَدَّثَنِي حِبَّانُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَوْلَادِ الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ اللَّهُ إِذْ خَلَقَهُمْ أَعْلَمَ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ .³¹⁷

49- حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَبُو لَهَبٍ عَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَبًّا لَكَ سَائِرَ الْيَوْمِ فَتَزَلَّتْ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ .³¹⁸

50- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِمَاعِزِ بْنِ مَالِكٍ: أَحَقُّ مَا بَلَغَنِي عَنْكَ؟ قَالَ وَمَا بَلَغَكَ عَنِّي؟ قَالَ بَلَغَنِي عَنْكَ أَنَّكَ وَقَعْتَ عَلَى جَارِيَةِ بَنِي فُلَانٍ؟ قَالَ نَعَمْ فَشَهِدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ فَأَمَرَ بِهِ فَرُجِمَ .³¹⁹

³¹⁴ Tirmizî, *Hac*, 173; Nesâî, *Menâsikü 'l-Hac*, 162.

³¹⁵ İbn Mâce, *Talâk*, 669.

³¹⁶ Buhârî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 129; Tirmizî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 377.

³¹⁷ Buhârî, *Cenâiz*, 100; Nesâî, *Cenâiz*, 58.

³¹⁸ Buhârî, *Cenâiz*, 104.

³¹⁹ Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 147; Tirmizî, *Hudûd*, 35.

51- حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا عَدِيٌّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ عِيدٍ فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ لَمْ يُصَلِّ قَبْلُ وَلَا بَعْدُ ثُمَّ مَالَ عَلَى النَّسَاءِ وَمَعَهُ بِلَالٌ فَوَعَّظَهُنَّ وَأَمَرَهُنَّ أَنْ يَتَصَدَّقْنَ فَجَعَلَتِ الْمَرْأَةُ تُلْقِي الْقُلْبَ وَالْخُرْصَ .³²⁰

52- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ هُوَ ابْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ فَقَالَ الْمُشْرِكُونَ إِنَّهُ يَفْدُمُ عَلَيْكُمْ وَقَدْ وَهَنَهُمْ حُمَى يَثْرِبَ فَأَمَرَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَزْمُلُوا الْأَشْوَاطَ الثَّلَاثَةَ وَأَنْ يَمْشُوا مَا بَيْنَ الرُّكْنَيْنِ وَلَمْ يَمْنَعُهُ أَنْ يَأْمُرَهُمْ أَنْ يَزْمُلُوا الْأَشْوَاطَ كُلَّهَا إِلَّا الْإِبْقَاءَ عَلَيْهِمْ .³²¹

53- أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى قَالَ حَدَّثَنَا خَالِدٌ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَجُلًا مُحْرِمًا صُرِعَ عَنْ نَاقَتِهِ فَأَوْقَصَ ذُكْرَ أَنَّهُ قَدْ مَاتَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اغْسِلُوهُ بِمَاءٍ وَسِدْرٍ وَكَفِّنُوهُ فِي ثَوْبَيْنِ ثُمَّ قَالَ عَلَى إِيْرِهِ خَارِجًا رَأْسُهُ قَالَ وَلَا تَمْسُوهُ طَيِّبًا فَإِنَّهُ يُبْعَثُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلَبِّيًّا قَالَ شُعْبَةُ فَسَأَلْتُهُ بَعْدَ عَشْرِ سِنِينَ فَجَاءَ بِالْحَدِيثِ كَمَا كَانَ يَحْيِيءُ بِهِ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ وَلَا تُحْمَرُوا وَجْهَهُ وَرَأْسَهُ .³²²

54- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سُوَيْدٍ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ أَبِي عَمْرٍو مَوْلَى الْمُطَّلِبِ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ مَوْلَى وَالِئَةَ الْكُوفِيِّ حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ دَفَعَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ عَرَفَةَ فَسَمِعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَأَاهُ زَجْرًا شَدِيدًا وَضَرْبًا وَصَوْتًا لَلَّيْلٍ فَأَشَارَ بِسَوْطِهِ إِلَيْهِمْ وَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ عَلَيْكُمْ بِالسَّكِينَةِ فَإِنَّ الْبِرَّ لَيْسَ بِالْإِضَاعِ أَوْضَعُوا أَسْرِعُوا خِلَاكُمْ [التوبة: 47] مِنَ التَّخَلُّلِ بَيْنَكُمْ {وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا [الكهف: 33] بَيْنَهُمَا .³²³

55- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ رَاهَوِيَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ أَخْبَرَنِي ابْنُ خُنَيْمٍ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ وَمُجَاهِدًا يُحَدِّثَانِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي الْبَكْرِ يُؤْخَذُ عَلَى اللُّوْطِيَّةِ قَالَ يُرْجَمُ قَالَ أَبُو دَاوُدَ حَدِيثُ عَاصِمٍ يُضَعَّفُ حَدِيثُ عَمْرٍو بْنِ أَبِي عَمْرٍو .³²⁴

³²⁰ Buhârî, Zekât, 113; Nesâî, Salâtu 'l- Îdeyn, 193.

³²¹ Buhârî, Hac, 150; Müslim, Hac, 923; Ebû Dâvûd, Menâsik, 178.

³²² Nesâî, Menâsikü ' l-Hac, 196.

³²³ Buhârî, Hac, 164.

³²⁴ Ebû Dâvûd, Hudûd, 159.

56- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرٍ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ رَجُلٌ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زُرْتُ قَبْلَ أَنْ أُرْمِيَ قَالَ لَا حَرَجَ . قَالَ حَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَدْبَحَ قَالَ لَا حَرَجَ قَالَ دَبَحْتُ قَبْلَ أَنْ أُرْمِيَ قَالَ لَا حَرَجَ . وَقَالَ عَبْدُ الرَّحِيمِ الرَّازِيُّ عَنْ ابْنِ خُنَيْمٍ أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ الْقَاسِمُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنِي ابْنُ خُنَيْمٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ عَقَّانُ أَرَاهُ عَنْ وَهَيْبٍ حَدَّثَنَا ابْنُ خُنَيْمٍ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** عَنْ **ابْنِ عَبَّاسٍ** رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ حَمَادٌ عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ وَعَبَادِ بْنِ مَنْصُورٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ .³²⁵

57- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنِ الْحَكَمِ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** عَنِ **ابْنِ عَبَّاسٍ** رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ وَقَصَتْ بَرَجُلٍ مُحْرِمٍ نَاقَتُهُ فَقَتَلَتْهُ فَأَتَى بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ اغْسِلُوهُ وَكَفِّنُوهُ وَلَا تَعْطُوا رَأْسَهُ وَلَا تُقَرِّبُوهُ طَيْبًا فَإِنَّهُ يُبْعَثُ يَهُلُ .³²⁶

58- حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجَرَجَرَانِيُّ حَدَّثَنَا طَلْقُ بْنُ غَنَامٍ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي الْمُغْبِرَةِ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** عَنِ **ابْنِ عَبَّاسٍ** قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُطِيلُ الْقِرَاءَةَ فِي الرَّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْمَغْرِبِ حَتَّى يَتَفَرَّقَ أَهْلُ الْمَسْجِدِ قَالَ أَبُو دَاوُدَ رَوَاهُ نَصْرُ الْمَجْدَرُ عَنْ يَعْقُوبَ الْقُمِّيِّ وَأَسَنَدُهُ مِثْلُهُ . قَالَ أَبُو دَاوُدَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى بْنُ الطَّبَّاعِ حَدَّثَنَا نَصْرُ الْمَجْدَرُ عَنْ يَعْقُوبَ مِثْلُهُ .³²⁷

59- وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ عَنْ حَبِيبٍ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** عَنِ **ابْنِ عَبَّاسٍ** قَالَ نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُخْلَطَ النَّمْرُ وَالزَّبِيبُ جَمِيعًا وَأَنْ يُخْلَطَ الْبُسْرُ وَالنَّمْرُ جَمِيعًا وَكَتَبَ إِلَى أَهْلِ جُرَشَ يَنْهَاهُمْ عَنْ خَلِيطِ التَّمْرِ وَالزَّبِيبِ .³²⁸

60- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ ح وَحَدَّثَنِي أَبُو بَكْرٍ بْنُ نَافِعٍ وَاللَّفْظُ لَهُ حَدَّثَنَا عُذْرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ عَنْ مُسْلِمِ الْبَطِينِ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** عَنِ **ابْنِ عَبَّاسٍ** قَالَ كَانَتْ الْمَرْأَةُ تَطُوفُ بِالْبَيْتِ وَهِيَ غُرْيَانَةٌ فَتَقُولُ مَنْ يُعِيرُنِي تَطَوُّافًا؟

³²⁵ Buhârî, Hac, 173.

³²⁶ Buhârî, Cezâu 's-Sayd, 15.

³²⁷ Ebû Dâvûd, Tattavvu', 31.

³²⁸ Müslim, Eşribe, 157; Nesâî, Eşribe, 289, 291.

تَجْعَلُهُ عَلَى فَرْجِهَا وَتَقُولُ [البحر الرجز] الْيَوْمَ يَبْدُو بَعْضُهُ أَوْ كُلُّهُ فَمَا بَدَا مِنْهُ فَلَا أُحِلُّهُ
فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ [الأعراف: 31].³²⁹

61- حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ عَنْ حَبِيبٍ
عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الدُّبَاءِ
وَالْحَنْتَمِ وَالْمُرْقَاتِ وَالنَّقِيرِ.³³⁰

62- حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ بْنُ غِيَاثٍ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ سُمَيْعٍ عَنْ
مُسْلِمِ الْبَطِينِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ
سَمِعَ سَمَعَ اللَّهُ بِهِ وَمَنْ رَأَى رَأَى اللَّهَ بِهِ.³³¹

63- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ عَبْدِ الْمَجِيدِ عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبَادٍ
عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ حَدَّثَهُ فِي هَذِهِ الْقِصَّةِ قَالَ فَقَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ رَكَعَتَيْنِ
حَتَّى صَلَّى ثَمَانِي رَكَعَاتٍ ثُمَّ أَوْتَرَ بِخَمْسٍ وَلَمْ يَجْلِسَ بَيْنَهُنَّ.³³²

64- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ
عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ امْرَأَةً مِنْ جُهَيْنَةَ جَاءَتْ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
فَقَالَتْ إِنَّ أُمِّي نَذَرَتْ أَنْ تَحُجَّ فَلَمْ تَحُجَّ حَتَّى مَاتَتْ أَفَأَحُجُّ عَنْهَا؟ قَالَ نَعَمْ حُجِّي عَنْهَا أَرَأَيْتِ
لَوْ كَانَ عَلَى أُمِّكَ دَيْنٌ أَكُنْتَ قَاضِيَةً؟ اقْضُوا اللَّهَ فَاللَّهُ أَحَقُّ بِالْوَفَاءِ.³³³

65- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عُمَرَ الْعَدَنِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ زَيْدٍ الْعَمِّيُّ عَنْ
أَبِيهِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ أَدْرَكَ
رَمَضَانَ بِمَكَّةَ فَصَامَهُ وَقَامَ مِنْهُ مَا تَنَبَّرَ لَهُ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ مِائَةَ أَلْفِ شَهْرِ رَمَضَانَ فِيمَا سِوَاهَا
وَكَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِكُلِّ يَوْمٍ عِتْقَ رَقَبَةٍ وَكُلَّ لَيْلَةٍ عِتْقَ رَقَبَةٍ وَكُلَّ يَوْمٍ حُمْلَانَ فَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
وَفِي كُلِّ يَوْمٍ حَسَنَةً وَفِي كُلِّ لَيْلَةٍ حَسَنَةً.³³⁴

66- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرِو حَدَّثَنَا زَائِدَةُ عَنِ الْأَعْمَشِ
عَنْ مُسْلِمِ الْبَطِينِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى
النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أُمِّي مَاتَتْ وَعَلَيْهَا صَوْمُ شَهْرِ أَفَأَقْضِيهِ

³²⁹ Muslim, *Tefsîr*, 2320; Nesâî, *Menâsikü 'l-Hac*, 233.

³³⁰ Muslim, *Eşribe*, 1579, 1580, 1581; Ebû Dâvûd, *Eşribe*, 330; Nesâî, *Eşribe*, 289, 290, 308.

³³¹ Muslim, *Zühd ve'r-Rikâk*, 2289.

³³² Ebû Dâvûd, *Tatavvu'*, 45.

³³³ Buhârî, *Cezâu's-Sayd*, 18.

³³⁴ İbn Mâce, *Menâsik*, 104.

عَنْهَا؟ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَدَيْنُ اللَّهِ أَحَقُّ أَنْ يُقْضَى قَالَ سُلَيْمَانُ فَقَالَ الْحَكَمُ وَسَلَّمَةٌ وَنَحْنُ جَمِيعًا جُلُوسٌ حِينَ حَدَّثَ مُسْلِمٌ بِهَذَا الْحَدِيثِ قَالَا سَمِعْنَا مُجَاهِدًا يَذْكُرُ هَذَا عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ وَيَذْكُرُ عَنْ أَبِي خَالِدٍ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ الْحَكَمِ وَمُسْلِمِ الْبَطِينِ وَسَلَّمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ وَعَطَاءٍ وَمُجَاهِدٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَتِ امْرَأَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ أُخْتِي مَاتَتْ وَقَالَ يَحْيَى وَأَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَتِ امْرَأَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ أُمِّي مَاتَتْ، وَقَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي أَنَيْسَةَ عَنِ الْحَكَمِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَتِ امْرَأَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ أُمِّي مَاتَتْ وَعَلَيْهَا صَوْمٌ نَذْرٌ وَقَالَ أَبُو حَرِيرٍ حَدَّثَنَا عِكْرِمَةُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَتِ امْرَأَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَاتَتْ أُمِّي وَعَلَيْهَا صَوْمٌ خَمْسَةَ عَشَرَ يَوْمًا .³³⁵

67- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** **عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ** رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ مَا صَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَهْرًا كَامِلًا قَطُّ غَيْرَ رَمَضَانَ وَيَصُومُ حَتَّى يَقُولَ الْقَائِلُ لَا وَاللَّهِ لَا يُفْطِرُ وَيُفْطِرُ حَتَّى يَقُولَ الْقَائِلُ لَا وَاللَّهِ لَا يَصُومُ .³³⁶

68- حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ بْنُ جُبَيْرٍ عَنْ **أَبِيهِ** **عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ** رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ فَرَأَى الْيَهُودَ تَصُومُ يَوْمَ عَاشُورَاءَ فَقَالَ مَا هَذَا؟ قَالُوا هَذَا يَوْمٌ صَالِحٌ هَذَا يَوْمٌ نَجَّى اللَّهُ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ عَدُوِّهِمْ، فَصَامَهُ مُوسَى قَالَ فَأَنَا أَحَقُّ بِمُوسَى مِنْكُمْ فَصَامَهُ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ .³³⁷

69- حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ إِدْرِيسَ عَنْ طَلْحَةَ بْنِ مُصَرِّفٍ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** **عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ** رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِي [النساء: 33] قَالَ وَرَثَتَهُ وَالَّذِينَ عَاقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ قَالَ كَانَ الْمُهَاجِرُونَ لَمَّا قَدِمُوا الْمَدِينَةَ يَرِثُ الْمُهَاجِرُ الْأَنْصَارِيَّ دُونَ ذَوِي رَحِمِهِ لِلْأُخُوَّةِ الَّتِي أَحَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَهُمْ فَلَمَّا نَزَلَتْ وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِي [النساء: 33] نَسَخَتْ ثُمَّ قَالَ وَالَّذِينَ عَاقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ إِلَّا النَّصْرَ وَالرِّفَادَةَ وَالنَّصِيحَةَ وَقَدْ ذَهَبَ الْمِيرَاثُ وَيُوصِي لَهُ .³³⁸

³³⁵ Buhârî, *Savm*, 35; Müslim, *Siyâm*, 804; Ebû Dâvûd, *Eymân ve 'n-Nüzûr*, 237.

³³⁶ Buhârî, *Savm*, 39; Müslim, *Siyâm*, 811; Ebû Dâvûd, *Savm*, 323; Nesâî, *Siyâm*, 199; İbn Mâce, *Siyâm*, 546.

³³⁷ Buhârî, *Savm*, 44; Ebû Dâvûd, *Savm*, 326; İbn Mâce, *Siyâm*, 55.

³³⁸ Buhârî, *Kefâlet*, 95.

70- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْوَاسِطِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ رُحِّصَ لِلْكَبِيرِ الصَّائِمِ فِي الْمُبَاشَرَةِ وَكَرِهَ لِلشَّابِّ. ³³⁹

71- أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَلِيٍّ قَالَ حَدَّثَنَا الْقَوَارِيرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ قَالَ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ نَبِيذُ الْبُسْرِ بَحْتٌ لَا يَحِلُّ. ³⁴⁰

72- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أُمَيَّةَ عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا أُصِيبَ إِخْوَانُكُمْ بِأُحُدٍ جَعَلَ اللَّهُ أَرْوَاحَهُمْ فِي جَوْفِ طَيْرٍ خُضِرَ تَرْدُ أَنْهَارِ الْجَنَّةِ تَأْكُلُ مِنْ ثِمَارِهَا وَتَأْوِي إِلَى قَنَادِيلٍ مِنْ ذَهَبٍ مُعَلَّقَةٍ فِي ظِلِّ الْعَرْشِ فَلَمَّا وَجَدُوا طَيْبَ مَأْكَلِهِمْ وَمَشْرَبِهِمْ وَقَالُوا مَنْ يُبَلِّغُ إِخْوَانَنَا عَنَّا أَنَّا أَحْيَاءُ فِي الْجَنَّةِ نُزِرَ لَنَا يَرْهَدُوا فِي الْجِهَادِ، وَلَا يَنْكُلُوا عِنْدَ الْحَرْبِ فَقَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ أَنَا أُبَلِّغُهُمْ عَنْكُمْ قَالَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ [آل عمران: 169] إِلَى آخِرِ الْآيَةِ. ³⁴¹

73- حَدَّثَنَا أَبُو تَوْبَةَ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ الْجَزَرِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَكُونُ قَوْمٌ يَخْضِبُونَ فِي آخِرِ الزَّمَانِ بِالسَّوَادِ، كَحَوَاصِلِ الْحَمَامِ لَا يَرِيحُونَ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ. ³⁴²

74- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ عَنْ أَيُّوبَ وَكَثِيرِ بْنِ كَثِيرٍ يَزِيدُ أَحَدُهُمَا عَلَى الْآخِرِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْحَمُ اللَّهُ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ لَوْ تَرَكَتْ زَمْرَ أَوْ قَالَ لَوْ لَمْ تَغْرِفْ مِنَ الْمَاءِ لَكَانَتْ عَيْنًا مَعِينًا وَأَقْبَلَ جُزْهُمُ فَقَالُوا أَتَأْذِنِينَ أَنْ نَنْزِلَ عِنْدَكَ؟ قَالَتْ نَعَمْ وَلَا حَقَّ لَكُمْ فِي الْمَاءِ قَالُوا نَعَمْ. ³⁴³

75- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ وَهَارُونُ بْنُ إِسْحَاقَ قَالَا حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ الْمُحَارِبِيُّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ

³³⁹ Ibn Mâce, *Siyâm*, 539.

³⁴⁰ Nesâî, *Eşribe*, 322.

³⁴¹ Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 15.

³⁴² Ebû Dâvûd, *Tereccül*, 87; Nesâî, *Zînet*, 138.

³⁴³ Buhârî, *Musâkât*, 112.

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اللَّهُ سُبْحَانَهُ الْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي وَالْعَظَمَةُ إِزَارِي فَمَنْ نَارَعَنِي وَاحِدًا مِنْهُمَا أَلْفَيْتُهُ فِي النَّارِ .³⁴⁴

76- حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ إِيَّاسٍ قَالَ سَمِعْتُ **سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ**

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَهَدَتْ أُمُّ حُفَيْدٍ خَالَهَ ابْنُ عَبَّاسٍ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقِطًا وَسَمْنًا وَأَضْبًا فَأَكَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْأَقِطِ وَالسَّمْنِ وَتَرَكَ الضَّبَّ تَقْدَرًا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَأَكَلَ عَلَى مَائِدَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَوْ كَانَ حَرَامًا مَا أَكَلَ عَلَى مَائِدَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ .³⁴⁵

77- حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُوسَى قَالَ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ

اللَّهِ الْأَشْعَرِيُّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي الْمُغِيرَةِ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** **عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ** قَالَ جَاءَ عُمَرُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلَكْتُ قَالَ وَمَا أَهْلَكَ؟ قَالَ حَوْلْتُ رَحْلِي اللَّيْلَةَ قَالَ فَلَمْ يَرِدْ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا قَالَ فَأُوجِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذِهِ الْآيَةُ {نَسَاوُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} [البقرة: 223] أَقْبِلْ وَأَدْبِرْ وَاتَّقِ الدُّبُرَ وَالْحَيْضَةَ هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ وَيَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَشْعَرِيُّ هُوَ يَعْقُوبُ الْقُمِّيُّ .³⁴⁶

78- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ أَخْبَرَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ شُجَاعٍ

عَنْ سَالِمِ الْأَفْطَسِ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** قَالَ سَأَلَنِي يَهُودِيٌّ مِنْ أَهْلِ الْحِيرَةِ أَيُّ الْأَجْلِينَ قَضَى مُوسَى قُلْتُ لَا أَذْرِي حَتَّى أَقْدَمَ عَلَى حَبْرِ الْعَرَبِ فَأَسْأَلُهُ فَقَدِمْتُ **فَسَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ** فَقَالَ قَضَى أَكْثَرَهُمَا وَأَطْيَبَهُمَا إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَالَ فَعَلَ .³⁴⁷

79- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ الْمُقَدَّمِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَشْعَثُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ يَعْنِي

السَّجِسْتَانِيَّ ح وَحَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ وَهَذَا لَفْظُهُ ح وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ قَالَ حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي بَشْرِ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** **عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ** قَالَ كَانَتْ الْمَرْأَةُ تَكُونُ مِقْلَاتًا فَتَجْعَلُ عَلَى نَفْسِهَا إِنْ عَاشَ لَهَا وَلَدٌ أَنْ تُهَوِّدَهُ فَلَمَّا أُجْلِيَتْ بَنُو النَّضِيرِ كَانُوا فِيهِمْ مِنْ أَبْنَاءِ الْأَنْصَارِ فَقَالُوا لَا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَا إِكْرَاهَ

³⁴⁴ Ibn Mâce, *Zühd*, 1397.

³⁴⁵ Buhârî, *Hibe*, 155; Müslim, *Sayd*, 1544; Ebû Dâvûd, *Eti'me*, 353; Nesâî, *Sayd ve'z Zebâih*, 198, 199.

³⁴⁶ Tirmizî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 216.

³⁴⁷ Buhârî, *Şehâdât*, 181.

فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ [البقرة: 256] قَالَ أَبُو دَاوُدَ الْمِقْلَاتُ اللَّي لَا يَعِيشُ لَهَا وَلَدٌ.³⁴⁸

80- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غِيلَانَ قَالَ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ آدَمَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ [إِنْ تَبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُّوهُ يَحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ] [البقرة: 284] قَالَ دَخَلَ قُلُوبَهُمْ مِنْهُ شَيْءٌ لَمْ يَدْخُلْ مِنْ شَيْءٍ فَقَالُوا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ قُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا فَأَلْقَى اللَّهُ الْإِيمَانَ فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ [البقرة: 285] الْآيَةَ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا [البقرة: 286] قَالَ قَدْ فَعَلْتُ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا [البقرة: 286] قَالَ قَدْ فَعَلْتُ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا [البقرة: 286] الْآيَةَ قَالَ قَدْ فَعَلْتُ. هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ وَقَدْ رُوِيَ هَذَا مِنْ غَيْرِ هَذَا الْوَجْهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ وَآدَمَ بْنِ سُلَيْمَانَ يُقَالُ هُوَ وَالِدُ يَحْيَى بْنِ آدَمَ وَفِي الْبَابِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ.³⁴⁹

81- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْفَضْلِ أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ إِنَّ نَاسًا يَزْعُمُونَ أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ نُسِخَتْ وَلَا وَاللَّهِ مَا نُسِخَتْ، وَلَكِنَّهَا مِمَّا تَهَاوَنَ النَّاسُ هُمَا وَالْيَانِ وَالِ يَرِثُ وَذَلِكَ الَّذِي يَرِثُ قَوْلَ لَا يَرِثُ فَذَلِكَ الَّذِي يَقُولُ بِالْمَعْرُوفِ يَقُولُ لَا أَمْلِكُ لَكَ أَنْ أُعْطِيكَ.³⁵⁰

82- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ عَنْ ابْنِ أَبِي عَدِيٍّ عَنْ ابْنِ أَبِي عَرُوبَةَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ مَيْمُونِ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ حَيْبَرَ عَنْ أَكْلِ كُلِّ ذِي نَابٍ مِنَ السَّبَاعِ وَعَنْ كُلِّ ذِي مَخْلَبٍ مِنَ الطَّيْرِ.³⁵¹

83- أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي بُكَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَافِعٍ عَنْ وَهْبِ بْنِ مَيْنَاسٍ الْعَدَنِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ

³⁴⁸ Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 58.

³⁴⁹ Tirmizî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 221.

³⁵⁰ Buhârî, *Vesâyâ*, 8.

³⁵¹ Ebû Dâvûd, *Eti'me*, 355; Nesâî, *Sayd ve'z Zebâih*, 206.

النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا أَرَادَ السُّجُودَ بَعْدَ الرَّكْعَةِ يَقُولُ اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ مِنْ
السَّمَوَاتِ وَمِلءِ الْأَرْضِ وَمِلءِ مَا شِئْتَ مِنْ شَيْءٍ بَعْدُ.³⁵²

84- وَقَالَ لِي عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ عَنْ
مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ
عَنْهُمَا قَالَ خَرَجَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي سَهْمٍ مَعَ تَمِيمِ الدَّارِيِّ وَعَدِيٍّ بْنِ بَدَاءٍ فَمَاتَ السَّهْمِيُّ بِأَرْضِ
لَيْسَ بِهَا مُسْلِمٌ فَلَمَّا قَدِمَا بِتَرْكِتِهِ فَقَدُوا جَامًا مِنْ فِضَّةٍ مُخَوَّصًا مِنْ ذَهَبٍ فَأَخْلَفَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ وَجَدَ الْجَامَ بِمَكَّةَ فَقَالُوا ابْتِغَاهُ مِنْ تَمِيمٍ وَعَدِيٍّ فَقَامَ رَجُلَانِ مِنْ
أَوْلِيَائِهِ فَحَلَفَا لَشَهَادَتِنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَإِنَّ الْجَامَ لِصَاحِبِهِمَا قَالَ وَفِيهِمْ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ يَا
أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنَكُمُ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ [المائدة: 106].³⁵³

85- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا عِيسَى عَنْ حَمْرَةَ الزِّيَّاتِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ
عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ إِذَا دَعَا بَدَأَ بِنَفْسِهِ وَقَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْنَا وَعَلَى مُوسَى لَوْ صَبَرَ لَرَأَى مِنْ صَاحِبِهِ
الْعَجَبَ وَلَكِنَّهُ قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي [الكهف:
76] طَوَّلَهَا حَمْرَةُ.³⁵⁴

86- حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ الْأَحْوَلِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ
ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قَالَ يَوْمَ الْخَمِيسِ وَمَا يَوْمُ الْخَمِيسِ؟ ثُمَّ بَكَى حَتَّى خَضَبَ
دَمْعُهُ الْحَصْبَاءَ فَقَالَ اشْتَدَّ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَجَعُهُ يَوْمَ الْخَمِيسِ فَقَالَ انْثُونِي
بِكِتَابٍ أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَنْ تَضِلُّوا بَعْدَهُ أَبَدًا فَتَنَازَعُوا وَلَا يَنْبَغِي عِنْدَ نَبِيِّ تَنَازُعٍ فَقَالُوا هَجَرَ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ دَعُونِي فَإِلَازِي أَنَا فِيهِ خَيْرٌ مِمَّا تَدْعُونِي إِلَيْهِ وَأَوْصَى
عِنْدَ مَوْتِهِ بِثَلَاثٍ أَخْرَجُوا الْمُشْرِكِينَ مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ وَأَجِيرُوا الْوَفْدَ بِنَحْوِ مَا كُنْتُ أُجِيرُهُمْ
وَنَسِيتُ الثَّلَاثَةَ وَقَالَ يَعْقُوبُ بْنُ مُحَمَّدٍ سَأَلْتُ الْمُغِيرَةَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ فَقَالَ
مَكَّةَ وَالْمَدِينَةَ وَالْيَمَامَةَ وَالْيَمَنُ وَقَالَ يَعْقُوبُ وَالْعَرَجُ أَوَّلُ تِهَامَةٍ.³⁵⁵

87- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ أَبِي مُسْلِمٍ الْأَحْوَلِ سَمِعَ سَعِيدَ
بْنَ جُبَيْرٍ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ يَوْمَ الْخَمِيسِ وَمَا يَوْمُ الْخَمِيسِ؟ ثُمَّ بَكَى
حَتَّى بَلَ دَمْعُهُ الْحَصَى فُلْتُ يَا أَبَا عَبَّاسٍ مَا يَوْمُ الْخَمِيسِ؟ قَالَ اشْتَدَّ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ

³⁵² Nesâî, *Tatbîk*, 198.

³⁵³ Buhârî, *Vesâyâ*, 13; Ebû Dâvûd, *Akdiye*, 307; Tirmizî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 259.

³⁵⁴ Ebû Dâvûd, *Hurûf*, 33.

³⁵⁵ Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer*, 13; Ebû Dâvûd, *Harâc*, 165.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَجَعَهُ فَقَالَ ائْتُونِي بِكَتِفٍ أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَضِلُّوا بَعْدَهُ أَبَدًا فَتَنَارَعُوا وَلَا يَنْبَغِي
عِنْدَ نَبِيِّ تَنَارُعٍ فَقَالُوا مَا لَهُ أَهَجَرَ اسْتَفْهَمُوهُ؟ فَقَالَ ذَرُونِي فَإِلَّذِي أَنَا فِيهِ خَيْرٌ مِمَّا تَدْعُونَنِي
إِلَيْهِ فَأَمَرَهُمْ بِثَلَاثٍ قَالَ خَرَجُوا الْمُشْرِكِينَ مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ وَأَجِيزُوا الْوَفْدَ بِخَوْفٍ مَا كُنْتُ
أَجِيزُهُمْ وَالثَّلَاثَةُ خَيْرٌ إِمَّا أَنْ سَكَتَ عَنْهَا وَإِمَّا أَنْ قَالَهَا فَتَنَسِيْتُهَا قَالَ سُفْيَانُ هَذَا مِنْ قَوْلِ
سُلَيْمَانَ .³⁵⁶

88- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ عَنْ
سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ جَاءَتِ الْيَهُودُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا نَأْكُلُ
مِمَّا قَتَلْنَا وَلَا نَأْكُلُ مِمَّا قَتَلَ اللَّهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ [الأنعام:
121] إِلَى آخِرِ الْآيَةِ .³⁵⁷

89- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ قَالَ ح حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ
عَنْ عُمَرَ بْنِ ذَرٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ** رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ قَالَ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِجَبْرِيلَ أَلَا تَرَوُنَا أَكْثَرَ مِمَّا تَرَوُنَا؟ قَالَ فَتَنَزَّلَتْ وَمَا نَنْزَلُ
إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا [مريم: 64] الْآيَةِ .³⁵⁸

90- حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَثِيرٍ
عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ كُنْتُ عِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ فَجَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ إِنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا قَالَ فَسَكَتَ
حَتَّى ظَنَنْتُ أَنَّهُ رَادُّهَا إِلَيْهِ ثُمَّ قَالَ يَنْطَلِقُ أَحَدُكُمْ فَيَرْكَبُ الْحُمُوقَةَ ثُمَّ يَقُولُ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ يَا
ابْنَ عَبَّاسٍ وَإِنَّ اللَّهَ قَالَ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا [الطلاق: 2] وَإِنَّكَ لَمْ تَتَّقِ اللَّهَ فَلَمْ
أَجِدْ لَكَ مَخْرَجًا عَصَيْتَ رَبَّكَ وَبَانَ مِنْكَ امْرَأَتُكَ وَإِنَّ اللَّهَ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ
فَطَلِّقُوهُنَّ [الطلاق: 1] فِي قُبُلٍ عِدَّتِهِنَّ قَالَ أَبُو دَاوُدَ رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ حُمَيْدُ الْأَعْرَجُ وَغَيْرُهُ
عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ وَرَوَاهُ شُعْبَةُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَرْثَةَ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ**
عَبَّاسٍ وَأَيُّوبُ وَابْنُ جُرَيْجٍ جَمِيعًا عَنْ عِكْرِمَةَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ وَابْنِ
جُرَيْجٍ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ رَافِعٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ وَرَوَاهُ الْأَعْمَشُ عَنْ مَالِكِ بْنِ
الْحَارِثِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ وَابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ كُلُّهُمْ قَالُوا فِي
الطَّلَاقِ الثَّلَاثِ أَنَّهُ أَجَارَهَا قَالَ وَبَانَ مِنْكَ نَحْوَ حَدِيثِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ
كَثِيرٍ قَالَ أَبُو دَاوُدَ وَرَوَى حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ إِذَا قَالَ أَنْتِ

³⁵⁶ Buhârî, Cizye, 99; Müslim, Vasiyyet, 1257.

³⁵⁷ Ebû Dâvûd, Dahâya, 101; Tirmizî, Tefsîrû 'l-Kur'ân, 263.

³⁵⁸ Buhârî, Bed'u 'l-Halk, 112.

طَالِقٌ ثَلَاثًا بِفَمٍ وَاحِدٍ فَهِيَ وَاحِدَةٌ وَرَوَاهُ إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عِكْرِمَةَ هَذَا قَوْلُهُ لَمْ يَذْكُرْ ابْنَ عَبَّاسٍ وَجَعَلَهُ قَوْلَ عِكْرِمَةَ .³⁵⁹

91- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الْمُعِيرَةُ بْنُ الثُّعْمَانِ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ خُفَاءَ عَرَاءَ غَزَلًا ثُمَّ قَرَأَ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدَّا عَلَيْنا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ [الأنبياء: 104] وَأَوَّلُ مَنْ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ وَإِنَّ أَنَسًا مِنْ أَصْحَابِي يُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشَّمَالِ فَأَقُولُ أَصْحَابِي أَصْحَابِي فَيَقُولُونَ لَهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي [المائدة: 117] إِلَى قَوْلِهِ {الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} [البقرة: 129].³⁶⁰

92- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ لَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ [الأنعام 152] وَإِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا [النساء: 10] الْآيَةَ انْطَلَقَ مَنْ كَانَ عِنْدَهُ يَتِيمٌ فَعَزَلَ طَعَامَهُ مِنْ طَعَامِهِ وَشَرَابَهُ مِنْ شَرَابِهِ فَجَعَلَ يَفْضُلُ مِنْ طَعَامِهِ فَيُحْبِسُ لَهُ حَتَّى يَأْكُلَهُ أَوْ يَفْسُدَ فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ فَذَكَرُوا ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ [البقرة: 220] فَخَلَطُوا طَعَامَهُمْ بِطَعَامِهِ وَشَرَابَهُمْ بِشَرَابِهِ .³⁶¹

93- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى الصَّنَعَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَدِيُّ بْنُ ثَابِتٍ وَعَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ ذَكَرَ أَحَدُهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ ذَكَرَنَّ جُبَيْرٌ جَعَلَ يَدُسُّ فِي فِي فِرْعَوْنَ الطِّينَ خَشْيَةً أَنْ يَقُولَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَيَرْحَمَهُ اللَّهُ أَوْ خَشْيَةً أَنْ يَرْحَمَهُ اللَّهُ هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ .³⁶²

94- حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدٍ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَرْحَمُ اللَّهُ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ لَوْلَا أَنَّهَا عَجَلَتْ لَكَانَ زَمْرُ عَيْنًا مَعِينًا قَالَ الْأَنْصَارِيُّ حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ أَمَّا كَثِيرُ بْنُ كَثِيرٍ فَحَدَّثَنِي قَالَ إِنِّي وَعُثْمَانُ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ

³⁵⁹ Ebû Dâvûd, *Talâk*, 260.

³⁶⁰ Buhârî, *Enbiyâ*, 139.

³⁶¹ Ebû Dâvûd, *Vesâyâ*, 114; Nesâî, *Vesâyâ*, 256.

³⁶² Tirmizî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 287.

جُلُوسٌ مَعَ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فَقَالَ مَا هَكَذَا حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ وَلَكِنَّهُ قَالَ أَقْبَلَ إِبْرَاهِيمُ
بِإِسْمَاعِيلَ وَأُمُّهُ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَهِيَ تُرْضِعُهُ مَعَهَا شَتَّةً لَمْ يَرْفَعْهُ ثُمَّ جَاءَ بِهَا إِبْرَاهِيمُ وَبَابُهَا
إِسْمَاعِيلَ .³⁶³

95- حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ نَافِعٍ الْبَصْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أُمَيَّةُ بْنُ خَالِدٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو
الْجَارِيَةِ الْعَبْدِيُّ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ أَبِي بِنٍ
كَعْبٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَرَأَ قَدْ بَلَغَتْ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا [الكهف: 76] مُثْقَلَةً
هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ وَأُمَيَّةُ بْنُ خَالِدٍ ثِقَةٌ وَأَبُو الْجَارِيَةِ الْعَبْدِيُّ شَيْخٌ
مَجْهُولٌ وَلَا يُعْرَفُ اسْمُهُ .³⁶⁴

96- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ عَنْ أَيُّوبَ
السَّخْتِيَّانِيَّ وَكَثِيرُ بْنُ كَثِيرٍ بِنِ الْمُطَّلِبِ بْنِ أَبِي وَدَاعَةَ يَزِيدُ أَحَدُهُمَا عَلَى الْآخَرِ عَنْ سَعِيدِ
بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَوَّلَ مَا اتَّخَذَ النِّسَاءُ الْمِنْطَقَ مِنْ قَبْلِ أُمِّ إِسْمَاعِيلَ اتَّخَذَتْ مِنْطَقًا
لِتُعْفِيَ أَنْتَرَهَا عَلَى سَارَةٍ ثُمَّ جَاءَ بِهَا إِبْرَاهِيمُ وَبَابُهَا إِسْمَاعِيلَ وَهِيَ تُرْضِعُهُ، حَتَّى وَضَعَهُمَا
عِنْدَ الْبَيْتِ عِنْدَ دُوحَةٍ فَوْقَ زَمْزَمَ فِي أَعْلَى الْمَسْجِدِ وَلَيْسَ بِمَكَّةَ يَوْمَئِذٍ أَحَدٌ وَلَيْسَ بِهَا مَاءٌ
فَوَضَعَهُمَا هُنَاكَ وَوَضَعَ عِنْدَهُمَا جِرَابًا فِيهِ تَمْرٌ وَسِقَاءٌ فِيهِ مَاءٌ ثُمَّ قَفَى إِبْرَاهِيمُ مُنْطَلِقًا،
فَتَبِعَتْهُ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ فَقَالَتْ يَا إِبْرَاهِيمُ أَيْنَ تَذْهَبُ وَتَتْرُكُنَا بِهَذَا الْوَادِي الَّذِي لَيْسَ فِيهِ إِنْسٌ وَلَا
شَيْءٌ؟ فَقَالَتْ لَهُ ذَلِكَ مَرَارًا وَجَعَلَ لَا يَلْتَفِتُ إِلَيْهَا فَقَالَتْ لَهُ اللَّهُ الَّذِي أَمَرَكَ بِهَذَا؟ قَالَ نَعَمْ
قَالَتْ إِذْنٌ لَا يُضَيِّعُنَا ثُمَّ رَجَعَتْ فَانْطَلَقَ إِبْرَاهِيمُ حَتَّى إِذَا كَانَ عِنْدَ الثَّنِيَّةِ حَيْثُ لَا يَرُونَهُ
اسْتَقْبَلَ بِوَجْهِهِ الْبَيْتَ ثُمَّ دَعَا بِهِؤَلَاءِ الْكَلِمَاتِ وَرَفَعَ يَدَيْهِ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ دُرِّيَّتِي بُوَادٍ
غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ [إبراهيم: 37] حَتَّى بَلَغَ يَشْكُرُونَ [إبراهيم: 37] وَجَعَلْتُ أُمُّ
إِسْمَاعِيلَ تُرْضِعُ إِسْمَاعِيلَ وَتَشْرَبُ مِنْ ذَلِكَ الْمَاءِ حَتَّى إِذَا نَفَدَ مَا فِي السِّقَاءِ عَطِشَتْ وَعَطِشَ
ابْنُهَا وَجَعَلَتْ تَنْظُرُ إِلَيْهِ يَتَلَوَّى أَوْ قَالَ يَتَلَبَّطُ، فَانْطَلَقَتْ كَرَاهِيَةً أَنْ تَنْظُرَ إِلَيْهِ فَوَجَدَتْ الصِّفَا
أَقْرَبَ جَبَلٍ فِي الْأَرْضِ يَلِيهَا فَقَامَتْ عَلَيْهِ ثُمَّ اسْتَقْبَلَتْ الْوَادِي تَنْظُرُ هَلْ تَرَى أَحَدًا فَلَمْ تَرَ أَحَدًا
فَهَبَّتْ مِنَ الصِّفَا حَتَّى إِذَا بَلَغَتْ الْوَادِي رَفَعَتْ طَرْفَ دِرْعِهَا ثُمَّ سَعَتْ سَعْيَ الْإِنْسَانِ
الْمَجْهُودِ حَتَّى جَاوَزَتْ الْوَادِي ثُمَّ أَتَتْ الْمَرْوَةَ فَقَامَتْ عَلَيْهَا وَنَظَرَتْ هَلْ تَرَى أَحَدًا فَلَمْ تَرَ
أَحَدًا فَفَعَلَتْ ذَلِكَ سَبْعَ مَرَّاتٍ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَلِكَ سَعْيُ
النَّاسِ بَيْنَهُمَا فَلَمَّا أَشْرَفَتْ عَلَى الْمَرْوَةِ سَمِعَتْ صَوْتًا فَقَالَتْ صَهْ تُرِيدُ نَفْسَهَا ثُمَّ تَسْمَعَتْ

³⁶³ Buhârî, *Enbiyâ*, 142.

³⁶⁴ Tirmizî, *Kirâat*, 188.

فَسَمِعَتْ أَيْضًا فَقَالَتْ قَدْ أَسْمَعْتَ إِنْ كَانَ عِنْدَكَ غَوَاثُ فَإِذَا هِيَ بِالْمَلِكِ عِنْدَ مَوْضِعِ زَمْزَمَ
فَبَحَثَ بِعَقِبِهِ أَوْ قَالَ بِجَنَاحِهِ حَتَّى ظَهَرَ الْمَاءُ فَجَعَلَتْ تُحَوِّضُهُ وَتَقُولُ بِيَدِهَا هَكَذَا وَجَعَلَتْ
تَعْرِفُ مِنَ الْمَاءِ فِي سِقَائِهَا وَهُوَ يَفُورُ بَعْدَ مَا تَعْرِفُ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْحَمُ اللَّهُ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ لَوْ تَرَكْتُ زَمْزَمَ أَوْ قَالَ لَوْ لَمْ تَعْرِفْ مِنَ الْمَاءِ لَكَانَتْ زَمْزَمُ
عَيْنًا مَعِينًا قَالَ فَشَرِبَتْ وَأَرْضَعَتْ وَلَدَهَا فَقَالَ لَهَا الْمَلِكُ لَا تَخَافُوا الصَّيْعَةَ فَإِنَّ هَا هُنَا بَيْتُ
اللَّهِ يَبْنِي هَذَا الْعِلَامَ وَأَبُوهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضَيِّعُ أَهْلَهُ وَكَانَ الْبَيْتُ مُرْتَفِعًا مِنَ الْأَرْضِ كَالرَّابِيَةِ
تَأْتِيهِ السُّيُولُ فَتَأْخُذُ عَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ فَكَانَتْ كَذَلِكَ حَتَّى مَرَّتْ بِهِمْ رُقُقَةٌ مِنْ جُرْهُمَ أَوْ أَهْلُ
بَيْتٍ مِنْ جُرْهُمَ مُقْبِلِينَ مِنْ طَرِيقٍ كَدَاءٍ فَتَزَلُّوا فِي أَسْفَلِ مَكَّةَ فَرَأَوْا طَائِرًا عَائِفًا فَقَالُوا إِنَّ هَذَا
الطَّائِرَ لَيَدُورُ عَلَى مَاءٍ لَعَهْدُنَا بِهِذَا الْوَادِي وَمَا فِيهِ مَاءٌ فَأَرْسَلُوا جَرِيًّا أَوْ جَرِيَيْنِ فَإِذَا هُمُ
بِالْمَاءِ فَرَجَعُوا فَأَخْبَرُوهُمْ بِالْمَاءِ فَأَقْبَلُوا قَالَ وَأُمُّ إِسْمَاعِيلَ عِنْدَ الْمَاءِ فَقَالُوا أَتَأْذِنِينَ لَنَا أَنْ نَنْزِلَ
عِنْدَكَ؟ فَقَالَتْ نَعَمْ وَلَكِنْ لَا حَقَّ لَكُمْ فِي الْمَاءِ قَالُوا نَعَمْ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَفَى ذَلِكَ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ وَهِيَ تُحِبُّ الْإِنْسَ فَتَزَلُّوا وَأَرْسَلُوا إِلَى أَهْلِيهِمْ فَتَزَلُّوا مَعَهُمْ،
حَتَّى إِذَا كَانَ بِهَا أَهْلُ أَنْبِيَاءٍ مِنْهُمْ وَشَبَّ الْعِلَامُ وَتَعَلَّمَ الْعَرَبِيَّةَ مِنْهُمْ وَأَنْفَسَهُمْ وَأَعْجَبَهُمْ حِينَ
شَبَّ فَلَمَّا أَدْرَكَ زَوْجُوهُ امْرَأَةً مِنْهُمْ وَمَاتَتْ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ فَجَاءَ إِبْرَاهِيمُ بَعْدَمَا تَزَوَّجَ إِسْمَاعِيلُ
يُطَالِعُ تَرْكَتَهُ فَلَمْ يَجِدْ إِسْمَاعِيلَ فَسَأَلَ امْرَأَتَهُ عَنْهُ فَقَالَتْ خَرَجَ يَبْتَغِي لَنَا ثَمَّ سَأَلَهَا عَنْ عَيْشِهِمْ
وَهَيْئَتِهِمْ فَقَالَتْ نَحْنُ بِشَرِّ نَحْنُ فِي ضَيْقٍ وَشِدَّةٍ فَشَكَتْ إِلَيْهِ قَالَ فَإِذَا جَاءَ زَوْجُكَ فَاقْرَئِي عَلَيْهِ
السَّلَامَ وَفُولِي لَهُ يُغَيِّرُ عَتَبَةَ بَابِهِ فَلَمَّا جَاءَ إِسْمَاعِيلُ كَأَنَّهُ أَنْسَ شَيْئًا فَقَالَ هَلْ جَاءَكُمْ مِنْ
أَحَدٍ؟ قَالَتْ نَعَمْ جَاءَنَا شَيْخٌ كَذَا وَكَذَا فَسَأَلْنَا عَنْكَ فَأَخْبَرْتُهُ وَسَأَلَنِي كَيْفَ عَيْشُنَا فَأَخْبَرْتُهُ أَنَا
فِي جَهْدٍ وَشِدَّةٍ قَالَ فَهَلْ أَوْصَاكَ بِشَيْءٍ؟ قَالَتْ نَعَمْ، أَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَ عَلَيْكَ السَّلَامَ وَيَقُولُ غَيْرُ
عَتَبَةَ بَابِكَ قَالَ ذَاكَ أَبِي وَقَدْ أَمَرَنِي أَنْ أَفَارِقَكَ الْحَقِّي بِأَهْلِكَ فَطَلَّقَهَا وَتَزَوَّجَ مِنْهُمْ أُخْرَى فَلَبِثَ
عَنْهُمْ إِبْرَاهِيمُ مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ أَتَاهُمْ بَعْدَ فَلَمْ يَجِدْهُ، فَدَخَلَ عَلَى امْرَأَتِهِ فَسَأَلَهَا عَنْهُ فَقَالَتْ خَرَجَ
يَبْتَغِي لَنَا قَالَ كَيْفَ أَنْتُمْ؟ وَسَأَلَهَا عَنْ عَيْشِهِمْ وَهَيْئَتِهِمْ فَقَالَتْ نَحْنُ بِخَيْرٍ وَسَعَةٍ وَأَنْتِ عَلَى
اللَّهِ فَقَالَ مَا طَعَامُكُمْ؟ قَالَتْ اللَّحْمُ قَالَ فَمَا شَرَابُكُمْ؟ قَالَتْ الْمَاءُ قَالَ اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِي اللَّحْمِ
وَالْمَاءِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ يَوْمَئِذٍ حَبٌّ وَلَوْ كَانَ لَهُمْ دَعَا لَهُمْ فِيهِ
قَالَ فَهُمَا لَا يَخْلُو عَلَيْهِمَا أَحَدٌ بِغَيْرِ مَكَّةَ إِلَّا لَمْ يُوَافِقَاهُ قَالَ فَإِذَا جَاءَ زَوْجُكَ فَاقْرَئِي عَلَيْهِ
السَّلَامَ وَمُرِيهِ يُنْثَبُ عَتَبَةَ بَابِهِ فَلَمَّا جَاءَ إِسْمَاعِيلُ قَالَ هَلْ أَتَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ؟ قَالَتْ نَعَمْ أَتَانَا
شَيْخٌ حَسَنُ الْهَيْئَةِ وَأَنْتِ عَلَيْهِ فَسَأَلَنِي عَنْكَ فَأَخْبَرْتُهُ فَسَأَلَنِي كَيْفَ عَيْشُنَا فَأَخْبَرْتُهُ أَنَا بِخَيْرٍ
قَالَ فَأَوْصَاكَ بِشَيْءٍ؟ قَالَتْ نَعَمْ هُوَ يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ وَيَأْمُرُكَ أَنْ تُنْثَبَ عَتَبَةَ بَابِكَ قَالَ ذَاكَ

أَبِي وَأَنْتِ الْعَتَبَةُ، أَمَرَنِي أَنْ أُمْسِكَ ثُمَّ لَبِثَ عَنْهُمْ مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ جَاءَ بَعْدَ ذَلِكَ وَإِسْمَاعِيلُ
يَبْرِي نَبْلًا لَهُ تَحْتَ دَوْحَةٍ قَرِيبًا مِنْ زَمْزَمَ فَلَمَّا رَأَهُ قَامَ إِلَيْهِ فَصَنَعَا كَمَا يَصْنَعُ الْوَالِدُ بِالْوَلَدِ
وَالْوَلَدُ بِالْوَالِدِ ثُمَّ قَالَ يَا إِسْمَاعِيلُ إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي بِأَمْرٍ قَالَ فَاصْنَعْ مَا أَمَرَكَ رَبُّكَ قَالَ
وَتُعِينُنِي؟ قَالَ وَأُعِينُكَ قَالَ فَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَبْنِيَ هَا هُنَا بَيْتًا وَأَشَارَ إِلَى أَكْمَةِ مُزْنَفَةٍ عَلَى
مَا حَوْلَهَا قَالَ فَعِنْدَ ذَلِكَ رَفَعَا الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ فَجَعَلَ إِسْمَاعِيلُ يَأْتِي بِالْحِجَارَةِ وَإِبْرَاهِيمُ يَبْنِي
حَتَّى إِذَا ارْتَفَعَ الْبِنَاءُ جَاءَ بِهِذَا الْحَجَرِ فَوَضَعَهُ لَهُ فَقَامَ عَلَيْهِ وَهُوَ يَبْنِي وَإِسْمَاعِيلُ يُنَاوِلُهُ
الْحِجَارَةَ وَهُمَا يَقُولَانِ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ [البقرة: 127] قَالَ فَجَعَلَا بَيْنَيْنِ
حَتَّى يَدُورَا حَوْلَ الْبَيْتِ وَهُمَا يَقُولَانِ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ [البقرة: 127].³⁶⁵

97- أَخْبَرَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ الْعَسْكَرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ قَالَ

سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ يُحَدِّثُ عَنْ مُسْلِمِ الْبَطِينِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ رَكِبَتْ
امْرَأَةُ الْبَحْرِ فَذَرَتْ أَنْ تَصُومَ شَهْرًا فَمَاتَتْ قَبْلَ أَنْ تَصُومَ فَأَتَتْ أُخْتُهَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ وَذَكَرَتْ ذَلِكَ لَهُ فَأَمَرَهَا أَنْ تَصُومَ عَنْهَا.³⁶⁶

98- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرِو قَالَ حَدَّثَنَا

إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَافِعٍ عَنْ كَثِيرِ بْنِ كَثِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ
لَمَّا كَانَ بَيْنَ إِبْرَاهِيمَ وَبَيْنَ أَهْلِهِ مَا كَانَ خَرَجَ بِإِسْمَاعِيلَ وَأُمُّ إِسْمَاعِيلَ وَمَعَهُمْ شَنَّةٌ فِيهَا مَاءٌ
فَجَعَلَتْ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ تَشْرِبُ مِنَ الشَّنَّةِ فَيَذِرُ لِبْنُهَا عَلَى صَبِيحِهَا حَتَّى قَدِمَ مَكَّةَ فَوَضَعَهَا تَحْتَ
دَوْحَةٍ ثُمَّ رَجَعَ إِبْرَاهِيمُ إِلَى أَهْلِهِ فَاتَّبَعَتْهُ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ حَتَّى لَمَّا بَلَغُوا كَدَاءً نَادَتْهُ مِنْ وَرَائِهِ يَا
إِبْرَاهِيمُ إِلَى مَنْ تَتْرَكُنَا؟ قَالَ إِلَى اللَّهِ قَالَتْ رَضِيتُ بِاللَّهِ قَالَ فَرَجَعَتْ فَجَعَلَتْ تَشْرِبُ مِنَ
الشَّنَّةِ وَيَذِرُ لِبْنُهَا عَلَى صَبِيحِهَا حَتَّى لَمَّا فَنِيَ الْمَاءُ قَالَتْ لَوْ ذَهَبْتُ فَنَظَرْتُ لَعَلِّي أَحْسُ أَحَدًا
قَالَ فَذَهَبَتْ فَصَعِدَتْ الصَّافَا فَنَظَرَتْ وَنَظَرَتْ هَلْ نُحِسُّ أَحَدًا فَلَمْ نُحِسَّ أَحَدًا فَلَمَّا بَلَغَتْ
الْوَادِيَّ سَعَتْ وَأَتَتْ الْمَرْوَةَ فَفَعَلَتْ ذَلِكَ أَشْوَاطًا ثُمَّ قَالَتْ لَوْ ذَهَبْتُ فَنَظَرْتُ مَا فَعَلَ تَعْنِي
الصَّبِيَّ فَذَهَبَتْ فَنَظَرَتْ فَإِذَا هُوَ عَلَى حَالِهِ كَأَنَّهُ يَنْشَعُ لِلْمَوْتِ فَلَمْ تُقْرِهَا نَفْسُهَا فَقَالَتْ لَوْ
ذَهَبْتُ فَنَظَرْتُ لَعَلِّي أَحْسُ أَحَدًا فَذَهَبَتْ فَصَعِدَتْ الصَّافَا فَنَظَرَتْ وَنَظَرَتْ فَلَمْ نُحِسَّ أَحَدًا
حَتَّى أَتَمَّتْ سَبْعًا ثُمَّ قَالَتْ لَوْ ذَهَبْتُ فَنَظَرْتُ مَا فَعَلَ فَإِذَا هِيَ بِصَوْتٍ فَقَالَتْ أَغْثُ إِنْ كَانَ
عِنْدَكَ خَيْرٌ فَإِذَا جَبْرِيلُ قَالَ فَقَالَ بِعَقِبِهِ هَكَذَا وَغَمَزَ عَقِبَهُ عَلَى الْأَرْضِ قَالَ فَاتَّبَقَ الْمَاءُ
فَذَهَشَتْ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ فَجَعَلَتْ تَحْفِرُ فَقَالَ أَبُو الْقَاسِمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْ تَرَكْتُهُ كَانَ الْمَاءُ

³⁶⁵ Buhârî, *Enbiyâ*, 142.

³⁶⁶ Nesâî, *Eymân ve'n-Nüzûr*, 20.

ظَاهِرًا قَالَ فَجَعَلْتُ تَشْرَبُ مِنَ الْمَاءِ وَبَدُرَ لَبَنُهَا عَلَى صَبِيَّهَا قَالَ فَمَرَّ نَاسٌ مِنْ جُرْهُمَ بِبَطْنِ الْوَادِي فَإِذَا هُمْ بِطَيْرٍ كَأَنَّهُمْ أَنْكَرُوا ذَلِكَ وَقَالُوا مَا يَكُونُ الطَّيْرُ إِلَّا عَلَى مَاءٍ فَبَعَثُوا رَسُولَهُمْ فَنَظَرَ فَإِذَا هُمْ بِالْمَاءِ فَأَتَاهُمْ فَأَخْبَرَهُمْ فَأَتَوْا إِلَيْهَا فَقَالُوا يَا أُمَّ إِسْمَاعِيلَ أَتَأْذِنِينَ لَنَا أَنْ نَكُونَ مَعَكَ أَوْ نَسْكُنَ مَعَكَ فَبَلَغَ ابْنُهَا فَفَكَحَّ فِيهِمْ امْرَأَةً قَالَ ثُمَّ إِنَّهُ بَدَا لِإِبْرَاهِيمَ فَقَالَ لِأَهْلِهِ إِنِّي مُطْلَعٌ تَرَكْتَنِي قَالَ فَجَاءَ فَسَلَّمَ فَقَالَ أَيْنَ إِسْمَاعِيلُ؟ فَقَالَتْ امْرَأَتُهُ ذَهَبَ يَصِيدُ قَالَ فَوَلِي لَهُ إِذَا جَاءَ غَيْرَ عَتَبَةٍ بِابِكَ، فَلَمَّا جَاءَ أَخْبَرْتُهُ قَالَ أَنْتِ ذَاكِ فَادْهَبِي إِلَى أَهْلِكَ قَالَ ثُمَّ إِنَّهُ بَدَا لِإِبْرَاهِيمَ فَقَالَ لِأَهْلِهِ إِنِّي مُطْلَعٌ تَرَكْتَنِي قَالَ فَجَاءَ فَقَالَ أَيْنَ إِسْمَاعِيلُ؟ فَقَالَتْ امْرَأَتُهُ ذَهَبَ يَصِيدُ فَقَالَتْ أَلَا تَنْزِلُ فَتَنْطَعِمَ وَتَشْرَبَ فَقَالَ وَمَا طَعَامُكُمْ وَمَا شَرَابُكُمْ؟ قَالَتْ طَعَامُنَا اللَّحْمُ وَشَرَابُنَا الْمَاءُ قَالَ اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِي طَعَامِهِمْ وَشَرَابِهِمْ قَالَ فَقَالَ أَبُو الْقَاسِمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَرَكَةً بِدَعْوَةِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمَا وَسَلَّمَ قَالَ ثُمَّ إِنَّهُ بَدَا لِإِبْرَاهِيمَ فَقَالَ لِأَهْلِهِ: إِنِّي مُطْلَعٌ تَرَكْتَنِي، فَجَاءَ فَوَافَقَ إِسْمَاعِيلَ مِنْ وَرَاءِ رُمُزٍ يُصْلِحُ نَبَلًا لَهُ، فَقَالَ يَا إِسْمَاعِيلُ إِنَّ رَيْكَ أَمَرَنِي أَنْ أَبْنِيَ لَهُ بَيْتًا قَالَ أَطْعَ رَيْكَ قَالَ إِنَّهُ قَدْ أَمَرَنِي أَنْ نُعِينَنِي عَلَيْهِ قَالَ إِذْنُ أَفْعَلُ أَوْ كَمَا قَالَ قَالَ فَقَامَا فَجَعَلَ إِبْرَاهِيمُ بَيْنِي وَإِسْمَاعِيلُ يُنَاوِلُهُ الْحِجَارَةَ وَيَقُولَانِ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ [البقرة: 127] قَالَ حَتَّى ارْتَفَعَ الْبِنَاءُ وَضَعَفَ الشَّيْخُ عَنْ نَقْلِ الْحِجَارَةِ فَقَامَ عَلَى حَجَرٍ الْمَقَامِ فَجَعَلَ يُنَاوِلُهُ الْحِجَارَةَ وَيَقُولَانِ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ [البقرة: 367].

99- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنِ الْمُنْهَالِ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ** رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَوِّدُ الْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ وَيَقُولُ إِنَّ أَبَاكُمَا كَانَ يُعَوِّدُ بِهِمَا إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَّةٍ . 368

100- حَدَّثَنَا سُؤَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَامِرٍ بْنُ زُرَّارَةَ وَمَسْرُوقُ بْنُ الْمَرْزُبَانِ قَالُوا حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا بْنُ أَبِي زَائِدَةَ عَنْ صَالِحِ بْنِ صَالِحِ بْنِ حَيٍّ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كَهْلِيلٍ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ** عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَلَّقَ حَفْصَةَ، ثُمَّ رَاجَعَهَا . 369

101- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ السَّخْتِيَانِيُّ عَنْ ابْنِ سَعِيدٍ بِنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا قَدِمَ

367 Buhârî, *Enbiyâ*, 144.

368 Buhârî, *Enbiyâ*, 147; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 235; Tirmizî, *Tıb*, 396; İbn Mâce, *Tıb*, 116.

369 Ebû Dâvûd, *Talâk*, 285; Nesâî, *Talâk*, 213, İbn Mâce, *Talâk*, 65.

الْمَدِينَةَ وَجَدَهُمْ يَصُومُونَ يَوْمًا يَعْنِي عَاشُورَاءَ فَقَالُوا هَذَا يَوْمٌ عَظِيمٌ وَهُوَ يَوْمٌ نَجَّى اللَّهُ فِيهِ مُوسَى وَأَغْرَقَ آلَ فِرْعَوْنَ فَصَامَ مُوسَى شُكْرًا لِلَّهِ فَقَالَ أَنَا أَوْلَى بِمُوسَى مِنْهُمْ فَصَامَهُ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ.³⁷⁰

102- أَخْبَرَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحَسَنِ الْمُقْسَمِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ ذَرْعَانَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَجَدَ فِي صَوْصٍ وَقَالَ سَجَدَهَا دَاوُدُ تَوْبَةً وَنَسَجَدَهَا شُكْرًا.³⁷¹

103- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غِيْلَانَ قَالَ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ السَّرِيِّ وَالْمُؤْمَلُ قَالَا حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِي لَا يَبْغِضُ الْأَنْصَارَ أَحَدٌ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.³⁷²

104- حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو يَحْيَى الْهَمَانِيُّ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ طَارِقِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللَّهُمَّ أَنْتَ أَوَّلُ فُرِيْشٍ نَكَالًا فَأَنْقِ أَخْرَهُمْ نَوَالًا . هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الْوَرَّاقُ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْأُمَوِيُّ عَنِ الْأَعْمَشِ نَحْوَهُ.³⁷³

105- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنَّ نَوْفًا الْبَكَالِيَّ يَزْعُمُ أَنَّ مُوسَى صَاحِبَ الْخَضِرِ لَيْسَ هُوَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنَّمَا هُوَ مُوسَى آخَرُ فَقَالَ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ حَدَّثَنَا أَبِي بْنُ كَعْبٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ مُوسَى قَامَ خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَسُئِلَ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ؟ فَقَالَ أَنَا فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يَزِدَّ الْعِلْمَ إِلَيْهِ فَقَالَ لَهُ بَلَى لِي عَبْدٌ بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ أَيُّ رَبٍّ وَمَنْ لِي بِهِ؟ وَرَبِّمَا قَالَ سُفْيَانُ أَيُّ رَبٍّ وَكَيْفَ لِي بِهِ؟ قَالَ تَأْخُذُ حُوتًا فَتَجْعَلُهُ فِي مِكْتَلٍ حِينَئِذٍ فَتَقْدَتِ الْحُوتَ فَهُوَ ثُمَّ وَرَبِّمَا قَالَ فَهُوَ ثُمَّ وَأَخَذَ حُوتًا فَجَعَلَهُ فِي مِكْتَلٍ ثُمَّ انْطَلَقَ هُوَ وَفَتَاهُ يُوشَعَ بْنُ نُونٍ حَتَّى إِذَا أَتَيَا الصَّخْرَةَ وَضَعَا رُعُوسَهُمَا فَرَقَدَ مُوسَى وَاضْطَرَبَ الْحُوتُ فَخَرَجَ فَسَقَطَ فِي الْبَحْرِ فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا فَأَمْسَكَ اللَّهُ عَنِ الْحُوتِ جَرِيَّةَ الْمَاءِ فَصَارَ مِثْلُ الطَّاقِ فَقَالَ هَكَذَا مِثْلُ الطَّاقِ فَأَنْطَلَقَا يَمْشِيَانِ بَقِيَّةَ لَيْلَتَيْهِمَا وَيَوْمَهُمَا حَتَّى إِذَا كَانَ مِنَ الْعَدِ قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاةً لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا وَلَمْ يَجِدْ

³⁷⁰ Buhârî, *Enbiyâ*, 153.

³⁷¹ Nesâî, *İftitâh*, 159.

³⁷² Tirmizî, *Menâkıb*, 715.

³⁷³ Tirmizî, *Menâkıb*, 715.

مُوسَى النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَ حَيْثُ أَمَرَهُ اللَّهُ قَالَ لَهُ فَتَاهُ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنَسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا فَكَانَ لِلْحُوتِ سَرِيرًا وَلَهُمَا عَجْبًا، قَالَ لَهُ مُوسَى ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَازْتَدَا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا رَجَعَا يَفْضَانِ آثَارَهُمَا حَتَّى انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِذَا رَجُلٌ مُسَجًى بِثَوْبٍ فَسَلَّمَ مُوسَى فَرَدَّ عَلَيْهِ فَقَالَ وَأَنْتَى بِأَرْضِكَ السَّلَامَ؟ قَالَ أَنَا مُوسَى قَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ نَعَمْ أَتَيْتُكَ لِتُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا قَالَ يَا مُوسَى إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَنِيهِ اللَّهُ لَا تَعْلَمُهُ وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَكُهُ اللَّهُ لَا أَعْلَمُهُ قَالَ هَلْ أَتَّبِعُكَ؟ قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا [الكهف: 68] إِلَى قَوْلِهِ إِمْرًا [الكهف: 71] فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ فَمَرَّتْ بِهِمَا سَفِينَةٌ كَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمْ فَعَرَفُوا الْخَضِرَ فَحَمَلُوهُ بِغَيْرِ نَوْلٍ فَلَمَّا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ جَاءَ عُصْفُورٌ فَوَقَعَ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ فَنَقَرَ فِي الْبَحْرِ نَقْرَةً أَوْ تَقَرَّتَيْنِ قَالَ لَهُ الْخَضِرُ يَا مُوسَى مَا نَقَصَ عِلْمِي وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا مِثْلَ مَا نَقَصَ هَذَا الْعُصْفُورُ بِمِنْقَارِهِ مِنَ الْبَحْرِ إِذْ أَخَذَ الْفَأْسَ فَتَزَعَّ لَوْحًا قَالَ فَلَمْ يَفْجَأْ مُوسَى إِلَّا وَقَدْ قَلَعَ لَوْحًا بِالْقُدُومِ فَقَالَ لَهُ مُوسَى مَا صَنَعْتَ؟ قَوْمٌ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا [الكهف: 72] فَكَانَتْ الْأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَانًا فَلَمَّا خَرَجَا مِنَ الْبَحْرِ مَرُّوا بِغُلَامٍ يَلْعَبُ مَعَ الصَّبْيَانِ فَأَخَذَ الْخَضِرُ بِرَأْسِهِ فَقَلَعَهُ بِيَدِهِ هَكَذَا وَأَوْمَأَ سُفْيَانُ بِأَطْرَافِ أَصَابِعِهِ كَأَنَّهُ يَقُطِفُ شَيْئًا فَقَالَ لَهُ مُوسَى أَفَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطَعَمَا أَهْلُهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ مَائِلًا أَوْ مَأْمُومًا بِيَدِهِ هَكَذَا وَأَشَارَ سُفْيَانُ كَأَنَّهُ يَمْسَحُ شَيْئًا إِلَى فَوْقِ فَلَمْ أَسْمَعْ سُفْيَانُ يَذْكُرُ مَائِلًا إِلَّا مَرَّةً قَالَ قَوْمٌ أَتَيْنَاهُمْ فَلَمْ يُطْعَمُونَا وَلَمْ يُضَيِّفُونَا عَمَدْتَ إِلَى حَائِطِهِمْ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَدِدْنَا أَنَّ مُوسَى كَانَ صَبْرًا فَقَصَّ اللَّهُ عَلَيْنَا مِنْ خَبَرِهِمَا قَالَ سُفْيَانُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْحَمُ اللَّهُ مُوسَى لَوْ كَانَ صَبْرًا لَقُصَّ عَلَيْنَا مِنْ أَمْرِهِمْ وَقَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَضَبًا وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ كَافِرًا وَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ ثُمَّ قَالَ لِي سُفْيَانُ سَمِعْتُهُ مِنْهُ مَرَّتَيْنِ وَحَفِظْتُهُ مِنْهُ قِيلَ

لِسُفْيَانَ حَفِظْتُهُ قَبْلَ أَنْ تَسْمَعَهُ مِنْ عَمْرِو أَوْ تَحْفَظْتَهُ مِنْ إِنْسَانٍ؟ فَقَالَ مِمَّنْ أَتَحْفَظُهُ وَرَوَاهُ أَحَدٌ عَنْ عَمْرِو غَيْرِي سَمِعْتُهُ مِنْهُ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا وَحَفِظْتُهُ مِنْهُ .³⁷⁴

106- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا حُصَيْنُ بْنُ نُمَيْرٍ عَنْ حُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ سَعِيدِ

بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ خَرَجَ عَلَيْنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا قَالَ عَرِضْتُ عَلَى الْأُمَمِ وَرَأَيْتُ سَوَادًا كَثِيرًا سَدَّ الْأُفُقَ فَقِيلَ هَذَا مُوسَى فِي قَوْمِهِ .³⁷⁵

107- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ وَأَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَرْزُوقِيُّ وَابْنُ السَّرْحِ قَالُوا حَدَّثَنَا

سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُتَيْبَةُ فِيهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَعْرِفُ فَصْلَ السُّورَةِ حَتَّى تَنْزَلَ عَلَيْهِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ . وَهَذَا لَفْظُ ابْنِ السَّرْحِ .³⁷⁶

108- حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَمَانَ عَنْ شَرِيكِ عَنْ أَبِي

إِسْحَاقَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدٍ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ طَافَ بِالْبَيْتِ خَمْسِينَ مَرَّةً خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ . وَفِي الْبَابِ عَنْ أَنَسٍ وَابْنِ عُمَرَ حَدِيثُ ابْنِ عَبَّاسٍ حَدِيثٌ غَرِيبٌ سَأَلْتُ مُحَمَّدًا عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ فَقَالَ إِنَّمَا يُرَوَّى هَذَا عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَوْلُهُ .³⁷⁷

109- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ

جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَحْشُرُونَ حُفَاةَ عَرَاءٍ غُرْلًا ثُمَّ قَرَأَ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدَّا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ [الأنبياء: 104] فَأَوَّلُ مَنْ يُكْسَى إِبْرَاهِيمُ ثُمَّ يُؤْخَذُ بِرِجَالِهِ مِنْ أَصْحَابِي ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشَّمَالِ فَأَقُولُ أَصْحَابِي فَيَقَالُ إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرَ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ { [المائدة: 118] قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ الْفَرَزْبَرِيُّ ذَكَرَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ قَبِيصَةَ قَالَ هُمْ الْمُرْتَدُّونَ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَى عَهْدِ أَبِي بَكْرٍ فَقَاتَلَهُمْ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ .³⁷⁸

³⁷⁴ Buhârî, *Enbiyâ*, 154.

³⁷⁵ Buhârî, *Enbiyâ*, 158.

³⁷⁶ Ebû Dâvûd, *Salât*, 209.

³⁷⁷ Tirmizî, *Hac*, 210.

³⁷⁸ Buhârî, *Enbiyâ*, 168; Tirmizî, *Sıfatü'l-Kiyâme*, 615; *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 321.

110- حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ الْكَاهِلِيُّ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا [الحجرات: 13] قَالَ الشُّعُوبُ الْقَبَائِلُ الْعِظَامُ وَالْقَبَائِلُ الْبُطُونُ .³⁷⁹

111- حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ قَنَادَةَ عَنْ عَزْرَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةً طَعَامَ مِسْكِينٍ [البقرة: 184] قَالَ كَانَتْ رُخْصَةً لِلشَّيْخِ الْكَبِيرِ وَالْمَرْأَةِ الْكَبِيرَةِ وَهُمَا يُطِيقَانِ الصِّيَامَ أَنْ يُفْطِرَا وَيُطْعِمَا مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ سَكِينًا وَالْحُبْلَى وَالْمَرْضِعُ إِذَا خَافَتْ قَالَ أَبُو دَاوُدَ يَعْنِي عَلَى أَوْلَادِهِمَا أَفْطَرَتَا وَأَطْعَمَتَا .³⁸⁰

112- حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ إِذَا سَرَّكَ أَنْ تَعْلَمَ جَهْلَ الْعَرَبِ فَأَقْرَأْ مَا فَوْقَ الثَّلَاثِينَ وَمِائَةً فِي سُورَةِ الْأَنْعَامِ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ [الأنعام: 140] إِلَى قَوْلِهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ [الأنعام: 140] .³⁸¹

113- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ إِذَا مَرِضَ الرَّجُلُ فِي رَمَضَانَ ثُمَّ مَاتَ وَلَمْ يَصُمْ أُطْعِمَ عَنْهُ وَلَمْ يَكُنْ عَلَيْهِ قِضَاءٌ وَإِنْ كَانَ عَلَيْهِ نَذْرٌ قُضِيَ عَنْهُ وَلَيْتُهُ .³⁸²

114- حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ قَالَ حَدَّثَنَا سُؤَيْدُ بْنُ عَمْرٍو الْكَلْبِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اتَّقُوا الْحَدِيثَ عَنِّي إِلَّا مَا عَلِمْتُمْ فَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ وَمَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ . هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ .³⁸³

115- أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ مَنْصُورٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ بْنُ نُفَيْلٍ قَالَ قَرَأْتُ عَلَى مَعْقِلِ بْنِ عُبَيْدٍ اللَّهِ عَنْ عِكْرِمَةَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ أَبِي بِنٍ كَعْبٍ قَالَ أَقْرَأَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُورَةَ فَبَيْنَا أَنَا فِي الْمَسْجِدِ جَالِسٌ إِذْ سَمِعْتُ رَجُلًا يَقْرُؤُهَا يُخَالِفُ قِرَاءَتِي فَقُلْتُ لَهُ مَنْ عِلْمُكَ هَذِهِ السُّورَةُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ لَا تُفَارِقْنِي حَتَّى نَأْتِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ يَا

³⁷⁹ Buhârî, *Menâkıb*, 177.

³⁸⁰ Ebû Dâvûd, *Savm*, 296.

³⁸¹ Buhârî, *Menâkıb*, 184.

³⁸² Ebû Dâvûd, *Savm*, 315.

³⁸³ Tirmizî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 199.

رَسُولُ اللَّهِ هَذَا خَالَفَ قِرَاءَتِي فِي السُّورَةِ الَّتِي عَلَّمْتَنِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اقْرَأْ يَا أَبُي فَقَرَأْتُهَا فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحْسَنْتَ. ثُمَّ قَالَ لِلرَّجُلِ اقْرَأْ فَقَرَأَ فَخَالَفَ قِرَاءَتِي فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحْسَنْتَ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا أَبُي إِنَّهُ أَنْزَلَ الْقُرْآنَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ كُلُّهُمْ شَافٍ كَافٍ قَالَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ مَعْقِلُ بْنُ عُبَيْدٍ اللَّهُ لَيْسَ بِذَلِكَ الْقَوِيُّ.³⁸⁴

116- حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مَرَّةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ [الشعراء: 214] جَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُنَادِي يَا بَنِي فِهْرٍ يَا بَنِي عَدِيٍّ بِبُطُونِ قُرَيْشٍ وَقَالَ لَنَا قَبِيصَةُ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ [الشعراء: 214] جَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْعُوهُمْ قَبَائِلَ قَبَائِلَ.³⁸⁵

117- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَزْرَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي بَشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُدْنِي ابْنَ عَبَّاسٍ فَقَالَ لَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ إِنَّ لَنَا أَبْنَاءً مِثْلَهُ فَقَالَ إِنَّهُ مِنْ حَيْثُ تَعْلَمُ فَسَأَلَ عُمَرُ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنْ هَذِهِ الْآيَةِ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ [النصر: 1] فَقَالَ أَجَلُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْلَمَهُ إِيَّاهُ قَالَ مَا أَعْلَمَ مِنْهَا إِلَّا مَا تَعْلَمُ.³⁸⁶

118- حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ أَيُّوبَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ حَدَّثَنَا أَبُو بَشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ وَجَدَ الْيَهُودَ يَصُومُونَ عَاشُورَاءَ فَسُئِلُوا عَنْ ذَلِكَ فَقَالُوا هَذَا الْيَوْمُ الَّذِي أَطْفَرَ اللَّهُ فِيهِ مُوسَى وَبَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى فِرْعَوْنَ وَنَحْنُ نَصُومُهُ تَعْظِيمًا لَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْنُ أَوْلَى بِمُوسَى مِنْكُمْ ثُمَّ أَمَرَ بِصَوْمِهِ.³⁸⁷

119- حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ أَيُّوبَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بَشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ هُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ جَزَعُوهُ أَجْزَاءً فَأَمَنُوا بِبَعْضِهِ وَكَفَرُوا بِبَعْضِهِ يَعْنِي قَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ [الحجر: 91].³⁸⁸

³⁸⁴ Nesâî, *İftîh*, 153.

³⁸⁵ Buhârî, *Menâkıb*, 184.

³⁸⁶ Buhârî, *Menâkıb*, 204, *Meğâzî*, 149; Tirmizî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 450.

³⁸⁷ Buhârî, *Menâkıb*, 70; Müslim, *Sıyâm*, 795.

³⁸⁸ Buhârî, *Menâkıb*, 71.

120- حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ مُدْرِكٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ سُورَةُ الْحَشْرِ قَالَ قُلْ سُورَةُ النَّصِيرِ تَابَعَهُ هُشَيْمٌ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ .³⁸⁹

121- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ هُوَ ابْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ فَقَالَ الْمُشْرِكُونَ إِنَّهُ يَقْدُمُ عَلَيْكُمْ وَقَدْ وَهَنَهُمْ حُمَى يَنْثَرِبُ وَأَمَرَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَرْمُلُوا الْأَسْوَاطَ الثَّلَاثَةَ وَأَنْ يَمْشُوا مَا بَيْنَ الرُّكْنَيْنِ وَلَمْ يَمْنَعُهُ أَنْ يَأْمُرَهُمْ أَنْ يَرْمُلُوا الْأَسْوَاطَ كُلَّهَا إِلَّا الْإِبْقَاءَ عَلَيْهِمْ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَرَدَّ ابْنُ سَلَمَةَ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ لَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَامِهِ الَّذِي اسْتَأْمَنَ قَالَ ارْمُلُوا لِيرَى الْمُشْرِكُونَ قُوَّتَهُمُ وَالْمُشْرِكُونَ مِنْ قَبْلِ فُعَيْقَعَانَ .³⁹⁰

122- حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ عُمَرُ يُدْخِلُنِي مَعَ أَشْيَاخٍ بَدْرٍ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِمَ تُدْخِلُ هَذَا الْفَتَى مَعَنَا وَلَنَا أَبْنَاءٌ مِثْلُهُ؟ فَقَالَ نَهَ مِمَّنْ قَدْ عَلِمْتُمْ قَالَ فِدَاعَاهُمْ ذَاتَ يَوْمٍ وَدَعَانِي مَعَهُمْ قَالَ وَمَا رُبُّنِي دَعَانِي يَوْمَئِذٍ إِلَّا لِيرِيَهُمْ مِنِّي فَقَالَ مَا تَقُولُونَ فِي إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا حَتَّى خَتَمَ السُّورَةَ فَقَالَ بَعْضُهُمْ أَمَرْنَا أَنْ نَحْمَدَ اللَّهَ وَنَسْتَغْفِرَهُ إِذَا نَصَرْنَا وَفُتِحَ عَلَيْنَا وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَا نَذَرِي أَوْ لَمْ يَقُلْ بَعْضُهُمْ شَيْئًا فَقَالَ لِي يَا ابْنَ عَبَّاسٍ أَكْذَاكَ تَقُولُ؟ قُلْتُ لَا قَالَ فَمَا تَقُولُ؟ قُلْتُ هُوَ أَجَلُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْلَمَهُ اللَّهُ لَهُ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ فَتُحَ مَكَّةَ فَذَاكَ عَلَامَةُ أَجْلِكَ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا قَالَ عُمَرُ مَا أَعْلَمُ مِنْهَا إِلَّا مَا تَعْلَمُ .³⁹¹

123- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ سُلَيْمَانَ الْأَحْوَلِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَوْمَ الْخَمِيسِ وَمَا يَوْمُ الْخَمِيسِ؟ اسْتَدَّ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَجَعَهُ فَقَالَ انْثَوْنِي أَكْتُبَ لَكُمْ كِتَابًا لَنْ تَضِلُّوا بَعْدَهُ أَبَدًا فَتَنَازَعُوا وَلَا يَنْبَغِي عِنْدَ نَبِيِّ تَنَازَعُ فَقَالُوا مَا شَأْنُهُ أَهَجَرَ اسْتَفْهَمُوهُ؟ فَذَهَبُوا يَرُدُّونَ عَلَيْهِ فَقَالَ دَعُونِي فَالَّذِي أَنَا فِيهِ خَيْرٌ مِمَّا تَدْعُونِي إِلَيْهِ وَأَوْصَاهُمْ بِثَلَاثٍ قَالَ أَخْرِجُوا الْمُشْرِكِينَ مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ وَأَجِيرُوا الْوَفْدَ بِنَحْوِ مَا كُنْتُمْ أُجِيرُهُمْ وَسَكَتَ عَنِ الثَّالِثَةِ أَوْ قَالَ فَنَسِيْتُهَا .³⁹²

³⁸⁹ Buhârî, Meğâzî, 88.

³⁹⁰ Buhârî, Meğâzî, 142.

³⁹¹ Buhârî, Meğâzî, 149.

³⁹² Buhârî, Meğâzî, 9.

124- حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ حَبِيبٍ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَقْرَأْنَا أَبِي وَأَقْضَانَا عَلِيٌّ وَإِنَّا لَنَدْعُ مِنْ قَوْلِ أَبِي وَذَلِكَ أَنَّ أَبِيًّا يَقُولُ لَا أَدْعُ شَيْئًا سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى مَا نُنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا [البقرة: 106].³⁹³

125- حَدَّثَنِي الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ إِدْرِيسَ عَنْ طَلْحَةَ بْنِ مُصَرِّفٍ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِي [النساء: 33] قَالَ وَرَثَةً وَالَّذِينَ عَاقَدْتَ أَيْمَانَكُمْ كَانِ الْمُهَاجِرُونَ لَمَّا قَدِمُوا الْمَدِينَةَ يَرِثُ الْمُهَاجِرِيُّ الْأَنْصَارِيَّ دُونَ ذَوِي رَحِمِهِ لِلْأُخُوَّةِ الَّتِي آخَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَهُمْ فَلَمَّا نَزَلَتْ وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِي [النساء: 33] نُسِخَتْ ثُمَّ قَالَ وَالَّذِينَ عَاقَدْتَ أَيْمَانَكُمْ مِنَ النَّصْرِ وَالرَّفَادَةِ وَالنَّصِيحَةِ وَقَدْ ذَهَبَ الْمِيرَاثُ وَيُوصِي لَهُ سَمِعَ أَبُو أُسَامَةَ إِدْرِيسَ وَسَمِعَ إِدْرِيسُ طَلْحَةَ.³⁹⁴

126- حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ يَعْلَى بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ [النساء: 59] قَالَ نَزَلَتْ فِي عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُذَافَةَ بْنِ قَيْسٍ بْنِ عَدِيٍّ إِذْ بَعَثَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَرِيَّةٍ.³⁹⁵

127- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَبُو الْحَسَنِ أَخْبَرَنَا حَجَّاجُ بْنُ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يَعْلَى عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا إِنْ كَانَ بِكُمْ أَدَى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرَضَى [النساء: 102] قَالَ بَدْ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ كَانَ جَرِيحًا.³⁹⁶

128- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ أَخْبَرَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ النُّعْمَانِ قَالَ سَمِعْتُ **سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ** عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ إِلَى اللَّهِ حِفَاةَ عُرَاةٍ غُرْلًا ثُمَّ قَالَ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ [الأنبياء: 104] إِلَى آخِرِ الْآيَةِ، ثُمَّ قَالَ أَلَا وَإِنَّ أَوَّلَ الْخَلْقِ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمَ أَلَا وَإِنَّهُ يُجَاءُ بِرِجَالٍ مِنْ أُمَّتِي فَيُؤَخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشَّامَلِ فَأَقُولُ يَا رَبِّ أَصِحَابِي فَيَقَالُ إِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا أَحَدَثُوا بَعْدَكَ، فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ

³⁹³ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 19.

³⁹⁴ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 44; Ebû Dâvûd, *Farâid*, 128.

³⁹⁵ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 46; Müslim, *Îmârât*, 1465; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 40; Nesâî, *Beyât*, 154; Tirmizî, *Cihâd*, 192.

³⁹⁶ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 49.

شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ
[المائدة: 117] فَيُقَالُ إِنَّ هَؤُلَاءِ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ .³⁹⁷

129- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ النُّعْمَانِ حَدَّثَنِي **سَعِيدُ**

بْنُ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ وَإِنْ نَاسًا
يُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشَّمَالِ فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ
[المائدة: 117] إِلَى قَوْلِهِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ [البقرة: 129].³⁹⁸

130- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا

أَبُو بَشْرِ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ** رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا سُورَةُ الْأَنْفَالِ قَالَ نَزَلَتْ
فِي بَدْرِ الشُّوَكَةِ [الأَنْفَالُ: 7] الْحَدُّ مُرْدَفِينَ فَوْجًا بَعْدَ فَوْجٍ رِدْفِي وَأَرْدَفِي: جَاءَ بَعْدِي ذُوقُوا
بَاشِرُوا وَجَرِّبُوا وَلَيْسَ هَذَا مِنْ ذُوقِ الْفَيْزِ فَيَرْكُمُهُ [الأَنْفَالُ: 37] يَجْمَعُهُ شَرْدٌ فَرَّقَ وَإِنْ جَنَحُوا
[الأَنْفَالُ: 61] طَلَبُوا السَّلْمَ وَالسَّلَامَ وَاجِدٌ يُنْجِنُ [الأَنْفَالُ: 67] يَغْلِبُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ
مُكَاءَ [الأَنْفَالُ: 35] إِدْخَالَ أَصَابِعِهِمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ وَتَصْدِيَةً [الأَنْفَالُ: 35] الصَّفِيرُ لِيُنْبِشُوكَ
[الأَنْفَالُ: 30] لِيَحْبِسُوكَ .³⁹⁹

131- حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ حُرَيْثٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرِو عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ

الْفَزَارِيِّ عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ** فِي
قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى أَلَمْ غَلِبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ [الروم: 2] قَالَ غَلِبَتْ وَغَلَبَتْ كَانَ
الْمُشْرِكُونَ يُحِبُّونَ أَنْ يَظْهَرَ أَهْلُ فَارِسَ عَلَى الرُّومِ لِأَنَّهُمْ وَإِيَّاهُمْ أَهْلُ أَوْتَانٍ وَكَانَ الْمُسْلِمُونَ
يُحِبُّونَ أَنْ يَظْهَرَ الرُّومُ عَلَى فَارِسَ لِأَنَّهُمْ أَهْلُ كِتَابٍ فَذَكَرُوهُ لِأَبِي بَكْرٍ فَذَكَرَهُ أَبُو بَكْرٍ لِرَسُولِ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَمَّا إِنَّهُمْ سَيَغْلِبُونَ فَذَكَرَهُ أَبُو بَكْرٍ لَهُمْ فَقَالُوا اجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ
أَجَلًا فَإِنْ ظَهَرْنَا كَانَ لَنَا كَذَا وَكَذَا وَإِنْ ظَهَرْتُمْ كَانَ لَكُمْ كَذَا وَكَذَا فَجَعَلَ أَجَلًا خَمْسَ سِنِينَ
فَلَمْ يَظْهَرُوا فَذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَلَا جَعَلْتُهُ إِلَى دُونَ قَالَ أَرَاهُ الْعَشْرَ
قَالَ سَعِيدٌ وَالْبِضْعُ مَا دُونَ الْعَشْرِ قَالَ ثُمَّ ظَهَرَتِ الرُّومُ بَعْدُ قَالَ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى أَلَمْ غَلِبَتِ
الرُّومُ [الروم: 1] إِلَى قَوْلِهِ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ بِنَصْرِ اللَّهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ [الروم: 4] قَالَ
سُفْيَانُ سَمِعْتُ أَنَّهُمْ ظَهَرُوا عَلَيْهِمْ يَوْمَ بَدْرٍ هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ إِنَّمَا نَعْرِفُهُ مِنْ حَدِيثِ
سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ .⁴⁰⁰

³⁹⁷ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 55, 97; Nesâî, *Cenâiz*, 114, 117.

³⁹⁸ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 55.

³⁹⁹ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 61.

⁴⁰⁰ Tirmizî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 343.

132- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي بَشْرِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ وَالْيَهُودُ تَصُومُ عَاشُورَاءَ فَقَالُوا هَذَا يَوْمٌ ظَهَرَ فِيهِ مُوسَى عَلَى فِرْعَوْنَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَصْحَابِهِ أَنْتُمْ أَحَقُّ بِمُوسَى مِنْهُمْ فَصُومُوا .⁴⁰¹

133- حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بَشْرِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ [الحجر: 91] قَالَ هُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ جَرَّوْهُ أَجْرَاءَ فَأَمَّنُوا بِبَعْضِهِ وَكَفَرُوا بِبَعْضِهِ .⁴⁰²

134- حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ حَدَّثَنَا أَبُو بَشْرِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا [الإسراء: 110] قَالَ نَزَلَتْ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُخْتَفٍ بِمَكَّةَ كَانَ إِذَا صَلَّى بِأَصْحَابِهِ رَفَعَ صَوْتَهُ بِالْقُرْآنِ فَإِذَا سَمِعَهُ الْمُشْرِكُونَ سَبُّوا الْقُرْآنَ وَمَنْ أَنْزَلَهُ وَمَنْ جَاءَ بِهِ فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ [الإسراء: 110] أَيْ بِقِرَاءَتِكَ فَيَسْمَعُ الْمُشْرِكُونَ فَيَسُبُّوا الْقُرْآنَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا [الإسراء: 110] عَنْ أَصْحَابِكَ فَلَا تُسْمِعُهُمْ وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا [الإسراء: 110] .⁴⁰³

135- حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنَّ نَوْفًا الْبِكَالِيَّ يَزْعُمُ أَنَّ مُوسَى صَاحِبَ الْخَضِرِ لَيْسَ هُوَ مُوسَى صَاحِبَ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ حَدَّثَنِي أَبِي بْنُ كَعْبٍ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ مُوسَى قَامَ خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فُسِّلَ أَيْ النَّاسِ أَعْلَمُ فَقَالَ أَنَا فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يَزِدْ الْعِلْمَ إِلَيْهِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ إِنَّ لِي عَبْدًا بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ مُوسَى يَا رَبِّ فَكَيْفَ لِي بِهِ قَالَ تَأْخُذُ مَعَكَ حُوتًا فَتَجْعَلُهُ فِي مِكْتَلٍ، فَحَيْنَمَا فَقَدْتَ الْحُوتَ فَهُوَ نَمَّ فَأَخَذَ حُوتًا فَجَعَلُهُ فِي مِكْتَلٍ ثُمَّ انْطَلَقَ وَانْطَلَقَ مَعَهُ بِفَتَاهُ يُوشَعَ بْنِ نُونٍ حَتَّى إِذَا أَتَى الصَّخْرَةَ وَضَعَا رُءُوسَهُمَا فَنَامَا وَاضْطَرَبَ الْحُوتُ فِي الْمِكْتَلِ فَخَرَجَ مِنْهُ فَسَقَطَ فِي الْبَحْرِ فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا [الكهف: 61] وَأَمْسَكَ اللَّهُ عَنِ الْحُوتِ جَرِيَّةَ الْمَاءِ فَصَارَ عَلَيْهِ مِثْلُ الطَّاقِ فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ نَسِيَ صَاحِبَهُ أَنْ يُخْبِرَهُ بِالْحُوتِ فَاَنْطَلَقَا بَقِيَّةَ يَوْمِهِمَا وَلَيْلَتَهُمَا حَتَّى إِذَا كَانَ مِنَ الْغَدِ، قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا [الكهف: 62] قَالَ وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَا الْمَكَانَ الَّذِي

⁴⁰¹ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 72.

⁴⁰² Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 81.

⁴⁰³ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 87; Nesâî, *İftitâh*, 177; Tirmizî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 306.

أَمَرَ اللَّهُ بِهِ، فَقَالَ لَهُ فَتَاهُ أَرَأَيْتَ إِذْ أُوتِينَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا قَالَ فَكَانَ لِلْحُوتِ سَرَبًا وَلِمُوسَى وَلِفَتَاهُ عَجَبًا فَقَالَ مُوسَى ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَازْتَدَا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا قَالَ رَجِعَا يَقْضَا آثَارَهُمَا حَتَّى انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِذَا رَجُلٌ مُسَجًى تَوْبًا فَسَلَّمَ عَلَيْهِ مُوسَى فَقَالَ الْخَضِرُ وَأَنْتَى بِأَرْضِكَ السَّلَامَ قَالَ أَنَا مُوسَى قَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ؟ قَالَ: نَعَمْ أَتَيْتُكَ لِتُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رَشَدًا قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا يَا مُوسَى إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَنِيهِ لَا تَعْلَمُهُ أَنْتَ وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَكُهُ اللَّهُ لَا أَعْلَمُهُ فَقَالَ مُوسَى سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا، وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا [الكهف: 69] فَقَالَ لَهُ الْخَضِرُ فَإِنْ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا [الكهف: 70] فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ فَمَرَّتْ سَفِينَةٌ فَكَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمْ فَعَرَفُوا الْخَضِرَ فَحَمَلُوهُمْ بِغَيْرِ تَوَلٍّ فَلَمَّا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ لَمْ يَقْبَأْ إِلَّا وَالْخَضِرُ قَدْ قَلَعَ لَوْحًا مِنَ الْأَوَاحِ السَّفِينَةِ بِالْقُدُومِ فَقَالَ لَهُ مُوسَى قَوْمٌ قَدْ حَمَلُونَا بِغَيْرِ تَوَلٍّ عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَحَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا قَالَ وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَتْ الْأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَانًا قَالَ وَجَاءَ عَصْفُورٌ فَوَقَعَ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ فَتَقَرَّرَ فِي الْبَحْرِ نَقْرَةً فَقَالَ لَهُ الْخَضِرُ مَا عِلْمِي وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا مِثْلُ مَا نَقَصَ هَذَا الْعَصْفُورُ مِنْ هَذَا الْبَحْرِ ثُمَّ خَرَجَا مِنَ السَّفِينَةِ فَبَيَّنَا هُمَا يَمْشِيَانِ عَلَى السَّاحِلِ إِذْ أَبْصَرَ الْخَضِرُ غُلَامًا يَلْعَبُ مَعَ الْغُلَامَانِ فَأَخَذَ الْخَضِرُ رَأْسَهُ بِيَدِهِ فَاقْتَلَعَهُ بِيَدِهِ فَقَتَلَهُ فَقَالَ لَهُ مُوسَى أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَاكِيَةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالَ وَهَذِهِ أَشَدُّ مِنَ الْأُولَى قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلُهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّقُوا لَهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقُضَ [الكهف: 77] قَالَ مَائِلٌ فَقَامَ الْخَضِرُ فَأَقَامَهُ بِيَدِهِ فَقَالَ مُوسَى قَوْمٌ أَتَيْنَاهُمْ فَلَمْ يُطْعِمُونَا وَلَمْ يُضَيِّقُوا لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا [الكهف: 77] قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنَكَ [الكهف: 78] إِلَى قَوْلِهِ ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا [الكهف: 82] فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدِدْنَا أَنْ مُوسَى كَانَ صَبِيرًا حَتَّى يَقُصَّ اللَّهُ عَلَيْنَا مِنْ خَبَرِهِمَا قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ فَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقْرَأُ وَكَانَ أَمَامَهُمْ مَلَكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَضَبًا وَكَانَ يَقْرَأُ أَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ كَافِرًا وَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ .⁴⁰⁴

⁴⁰⁴ Buhârî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 88; Müslim, *Fedâil*, 184; Tirmizî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 309.

136- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي يَعْلَى بْنُ مُسْلِمٍ وَعَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ يَزِيدُ أَحَدُهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ وَغَيْرُهُمَا قَدْ سَمِعْتُهُ يُحَدِّثُهُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ إِنَّا لَعِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي بَيْتِهِ إِذْ قَالَ: سَلُونِي قُلْتُ أَيُّ أَبَا عَبَّاسٍ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ بِالْكُوفَةِ رَجُلٌ قَاصٌّ يُقَالُ لَهُ نَوْفٌ يَزْعُمُ أَنَّهُ لَيْسَ بِمُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَمَّا عَمْرُو فَقَالَ لِي قَالَ قَدْ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ وَأَمَّا يَعْلَى فَقَالَ لِي قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ حَدَّثَنِي أَبِي بْنُ كَعْبٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُوسَى رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ ذَكَرَ النَّاسُ يَوْمًا حَتَّى إِذَا فَاضَتِ الْعُيُونُ وَرَقَّتِ الْقُلُوبُ وَلَّى فَأَدْرَكَهُ رَجُلٌ فَقَالَ أَيُّ رَسُولِ اللَّهِ هَلْ فِي الْأَرْضِ أَحَدٌ أَعْلَمُ مِنْكَ؟ قَالَ لَا فَعَتَبَ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يَرِدْ الْعِلْمَ إِلَى اللَّهِ قِيلَ بَلَى قَالَ أَيُّ رَبِّ فَأَيْنَ؟ قَالَ بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ قَالَ أَيُّ رَبِّ، اجْعَلْ لِي عِلْمًا أَعْلَمُ ذَلِكَ بِهِ فَقَالَ لِي عَمْرُو قَالَ حَيْثُ يُفَارِقُكَ الْحَوْتُ وَقَالَ لِي يَعْلَى قَالَ خُذْ نُونًا مَيِّتًا حَيْثُ يُنْفَخُ فِيهِ الرُّوحُ فَأَخَذَ حَوْتًا فَجَعَلَهُ فِي مَكْتَلٍ فَقَالَ لِقَتَاهُ لَا أَكْلُفُكَ إِلَّا أَنْ تُخْبِرَنِي بِحَيْثُ يُفَارِقُكَ الْحَوْتُ قَالَ مَا كَلَّفْتُ كَثِيرًا فَذَلِكَ قَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَتَاهُ [الكهف: 60] يُوشِعُ بْنُ نُونٍ لَيْسَتْ عَنْ سَعِيدٍ قَالَ فَبَيْنَمَا هُوَ فِي ظِلِّ صَخْرَةٍ فِي مَكَانٍ ثَرَيَّانٍ إِذْ تَضَرَّبَ الْحَوْتُ وَمُوسَى نَائِمٌ فَقَالَ قَتَاهُ لَا أُوقِظُهُ حَتَّى إِذَا اسْتَيْقِظَ نَسِيَ أَنْ يُخْبِرَهُ وَتَضَرَّبَ الْحَوْتُ حَتَّى دَخَلَ الْبَحْرَ فَأَمْسَكَ اللَّهُ عَنْهُ جَرِيَةَ الْبَحْرِ حَتَّى كَانَتْ أَثَرُهُ فِي حَجَرٍ قَالَ لِي عَمْرُو هَكَذَا كَانَتْ أَثَرُهُ فِي حَجَرٍ وَحَلَّقَ بَيْنَ إِبْهَامَيْهِ وَاللَّيْنَيْنِ تَلْيَانِهِمَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا [الكهف: 62] قَالَ قَدْ قَطَعَ اللَّهُ عَنْكَ النَّصَبَ لَيْسَتْ هَذِهِ عَنْ سَعِيدٍ أَخْبَرَهُ فَرَجَعَا فَوَجَدَا خَضِرًا قَالَ لِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ عَلَى طَنْفَسَةٍ خَضِرَاءَ عَلَى كَبِدِ الْبَحْرِ قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ مُسَجَّى بِثَوْبِهِ قَدْ جَعَلَ طَرَفُهُ تَحْتَ رِجْلَيْهِ وَطَرَفُهُ تَحْتَ رَأْسِهِ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ مُوسَى فَكَشَفَ عَنْ وَجْهِهِ وَقَالَ هَلْ بِأَرْضِي مِنْ سَلَامٍ مَنْ أَنْتَ؟ قَالَ أَنَا مُوسَى قَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ؟ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَمَا شَأْنُكَ؟ قَالَ جِئْتُ لِتُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رَشْدًا، قَالَ: أَمَّا يَكْفِيكَ أَنَّ التَّوْرَةَ بِيَدَيْكَ وَأَنَّ الْوَحْيَ يَأْتِيكَ يَا مُوسَى إِنَّ لِي عِلْمًا لَا يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَعْلَمَهُ وَإِنَّ لَكَ عِلْمًا لَا يَنْبَغِي لِي أَنْ أَعْلَمَهُ، فَأَخَذَ طَائِرٌ بِمِنْقَارِهِ مِنَ الْبَحْرِ وَقَالَ وَاللَّهِ مَا عِلْمِي وَمَا عِلْمُكَ فِي جَنْبِ عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا كَمَا أَخَذَ هَذَا الطَّائِرُ بِمِنْقَارِهِ مِنَ الْبَحْرِ حَتَّى إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ وَجَدَا مَعَابِرَ صِغَارًا تَحْمِلُ أَهْلَ هَذَا السَّاحِلِ إِلَى أَهْلِ هَذَا السَّاحِلِ الْآخِرِ عَرَفُوهُ فَقَالُوا عَبْدُ اللَّهِ الصَّالِحُ قَالَ قُلْنَا لِسَعِيدٍ خَضِرٌ؟ قَالَ نَعَمْ لَا نَحْمِلُهُ بِأَجْرِ فَحَرَقَهَا وَوَدَّ فِيهَا وَتَدَا قَالَ مُوسَى أَخْرَقْتُهَا لِتُعْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتُ شَيْئًا إِمْرًا [الكهف: 71] قَالَ مُجَاهِدٌ مُنْكَرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا كَانَتْ الْأُولَى نِسْيَانًا وَالْوُسْطَى شَرْطًا وَالثَّالِثَةُ عَمْدًا قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا [الكهف: 73]

لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ يَعْلى قَالَ سَعِيدٌ وَجَدَ غُلَامًا يَلْعَبُونَ فَأَخَذَ غُلَامًا كَافِرًا ظَرِيفًا فَأَضْجَعَهُ
 ثُمَّ ذَبَحَهُ بِالسَّكِينِ قَالَ أَقْتَلْتُ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ [الكهف: 74] لَمْ تَعْمَلْ بِالْحِنْتِ وَكَانَ ابْنُ
 عَبَّاسٍ قَرَأَهَا زَكِيَّةً زَكِيَّةً مُسْلِمَةً كَقَوْلِكَ غُلَامًا زَكِيًّا فَانْطَلَقَا فَوَجَدَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقُضَ فَأَقَامَهُ
 قَالَ سَعِيدٌ بِيَدِهِ هَكَذَا وَرَفَعَ يَدَهُ فَاسْتَقَامَ قَالَ يَعْلى حَسِبْتُ أَنَّ سَعِيدًا قَالَ فَمَسَحَهُ بِيَدِهِ فَاسْتَقَامَ
 لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا [الكهف: 77] قَالَ سَعِيدٌ أَجْرًا نَأْكُلُهُ وَكَانَ وَرَاءَهُمْ [الكهف:
 79] وَكَانَ أَمَامَهُمْ قَرَأَهَا ابْنُ عَبَّاسٍ أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَزْعُمُونَ عَنْ غَيْرِ سَعِيدٍ أَنَّهُ هَدَّدُ بْنُ بَدَدَ
 وَالْعَلَامُ الْمَقْتُولُ اسْمُهُ يَزْعُمُونَ جَيْسُورٌ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا [الكهف: 79] فَأَرَدْتُ إِذَا
 هِيَ مَرَّتْ بِهِ أَنْ يَدْعَهَا لِعَيْنِهَا فَإِذَا جَاوَزُوا أَصْلَحُوهَا فَاثْنَقَعُوا بِهَا وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ سَدُّوْهَا
 بِقَارُورَةٍ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ بِالْقَارِ كَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ وَكَانَ كَافِرًا فَخَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا
 [الكهف: 80] أَنْ يَحْمِلَهُمَا حُبُّهُ عَلَى أَنْ يَتَّبِعَاهُ عَلَى دِينِهِ فَأَرَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ
 زَكَاةً لِقَوْلِهِ أَقْتَلْتُ نَفْسًا زَكِيَّةً [الكهف: 74] وَأَقْرَبَ رَحْمًا [الكهف: 81] هُمَا بِهِ أَرْحَمُ مِنْهُمَا
 بِالْأَوَّلِ الَّذِي قَتَلَ خَضِرَ وَزَعَمَ غَيْرُ سَعِيدٍ أَنَّهُمَا أُبْدِلَا جَارِيَةً وَأَمَّا دَاوُدُ بْنُ أَبِي عَاصِمٍ فَقَالَ
 عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ إِنَّهَا جَارِيَةٌ.⁴⁰⁵

137- حَدَّثَنِي قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنِي سَفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ
 عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنَّ نَوْفًا الْبَكَالِيَّ يَزْعُمُ أَنَّ مُوسَى بْنَ إِسْرَائِيلَ لَيْسَ
 بِمُوسَى الْخَضِرِ فَقَالَ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ حَدَّثَنَا أَبِي بِنُ كَعْبٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 قَالَ قَامَ مُوسَى خَطِيْبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقِيلَ لَهُ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ؟ قَالَ أَنَا فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِذْ
 لَمْ يَزِدْ الْعِلْمَ إِلَيْهِ وَأَوْحَى إِلَيْهِ بَلَى عَبْدٌ مِنْ عِبَادِي بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ أَيُّ
 رَبِّ، كَيْفَ السَّبِيلُ إِلَيْهِ؟ قَالَ تَأْخُذُ حُوتًا فِي مِكْتَلٍ فَحَيْنُمَا فَقَدْتَ الْحُوتَ فَاتَّبِعْهُ قَالَ فَخَرَجَ
 مُوسَى وَمَعَهُ فَتَاهُ يُوْشَعَ بْنُ نُونٍ وَمَعَهُمَا الْحُوتُ حَتَّى انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَنَزَلَا عِنْدَهَا قَالَ
 فَوَضَعَ مُوسَى رَأْسَهُ فَنَامَ قَالَ سَفْيَانُ وَفِي حَدِيثٍ غَيْرِ عَمْرِو قَالَ وَفِي أَصْلِ الصَّخْرَةِ عَيْنٌ
 يَقَالُ لَهَا الْحَيَاةُ لَا يُصِيبُ مِنْ مَائِهَا شَيْءٌ إِلَّا حَيِيَ فَأَصَابَ الْحُوتَ مِنْ مَاءِ تِلْكَ الْعَيْنِ قَالَ
 فَتَحَرَّكَ وَانْسَلَّ مِنَ الْمِكْتَلِ فَدَخَلَ الْبَحْرَ فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ مُوسَى قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا عَدَاءَنَا [الكهف:
 62] الْآيَةُ قَالَ وَلَمْ يَجِدِ النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَ مَا أَمَرَ بِهِ قَالَ لَهُ فَتَاهُ يُوْشَعَ بْنُ نُونٍ أَرَأَيْتَ إِذْ
 أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ [الكهف: 63] الْآيَةُ قَالَ فَرَجَعَا يَقُصَّانِ فِي آثَارِهِمَا
 فَوَجَدَا فِي الْبَحْرِ كَالطَّاقِ مَمَرَّ الْحُوتِ فَكَانَ لِفَتَاهُ عَجَبًا وَلِلْحُوتِ سَرِيًّا قَالَ فَلَمَّا انْتَهَيَا إِلَى
 الصَّخْرَةِ إِذْ هُمَا بِرَجُلٍ مُسَجًى بِثَوْبٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ مُوسَى قَالَ وَأَنْتَ بِأَرْضِكَ السَّلَامُ فَقَالَ أَنَا

⁴⁰⁵ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 89.

مُوسَى قَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ؟ قَالَ نَعَمْ قَالَ هَلْ أَتَيْتُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رَشَدًا؟ قَالَ لَهُ الْخَضِرُ يَا مُوسَى إِنَّكَ عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَكَ اللَّهُ لَا أَعْلَمُهُ وَأَنَا عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَنِيهِ اللَّهُ لَا تَعْلَمُهُ قَالَ بَلْ أَتَيْتُكَ قَالَ فَإِنْ أَتَيْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى السَّاحِلِ فَمَرَّتْ بِهِمْ سَفِينَةٌ فَعَرَفَ الْخَضِرُ فَحَمَلُوهُمْ فِي سَفِينَتِهِمْ بِغَيْرِ نَوْلٍ يَقُولُ بِغَيْرِ أَجْرِ فَرَكِبَا السَّفِينَةَ قَالَ وَوَقَعَ عُصْفُورٌ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ فَعَمَسَ مِنْقَارُهُ فِي الْبَحْرِ فَقَالَ الْخَضِرُ لِمُوسَى مَا عِلْمُكَ وَعِلْمِي وَعِلْمُ الْخَلَائِقِ فِي عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا مِقْدَارٌ مَا عَمَسَ هَذَا الْعُصْفُورُ مِنْقَارُهُ قَالَ فَلَمْ يَفْجَأْ مُوسَى إِذْ عَمَدَ الْخَضِرُ إِلَى قُدُومِ فَحَرَّقَ السَّفِينَةَ فَقَالَ لَهُ مُوسَى قَوْمٌ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَحَرَّقْتَهَا لِتُعْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ [الكهف: 71] الْآيَةَ فَانْطَلَقَا إِذَا هُمَا بِغُلَامٍ يَلْعَبُ مَعَ الْغُلَامَانِ فَأَخَذَ الْخَضِرُ بِرَأْسِهِ فَقَطَعَهُ قَالَ لَهُ مُوسَى أَقْتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا [الكهف: 75] إِلَى قَوْلِهِ فَأَبَاؤُنَا أَنْ يُضَيِّقُوا هُمَا فَرَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقُضَ [الكهف: 77] فَقَالَ بِيَدِهِ هَكَذَا فَأَقَامَهُ، فَقَالَ لَهُ مُوسَى إِنَّا دَخَلْنَا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَلَمْ يُضَيِّقُوا وَلَمْ يُطْعِمُونَا لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنَكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِيعَ عَلَيْهِ صَبْرًا [الكهف: 77] فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدِدْنَا أَنْ مُوسَى صَبَرَ حَتَّى يُقْصَ عَلَيْنَا مِنْ أَمْرِهِمَا قَالَ وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقْرَأُ وَكَانَ أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ عَصَبًا وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ كَافِرًا.⁴⁰⁶

138- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ دَرٍّ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِجُبَيْرٍ مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَزُورَنَا أَكْثَرَ مِمَّا تَزُورُنَا فَتَزَلَّتْ وَمَا نَنْتَزِلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا [مريم: 64].⁴⁰⁷

139- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِهْرَانَ الرَّازِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرِو عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ حَدَّثَنِي أَبِي بْنُ كَعْبٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَبْصَرَ الْخَضِرُ غُلَامًا يَلْعَبُ مَعَ الصَّبِيَّانِ فَتَنَّاوَلْ رَأْسَهُ فَقَلَعَهُ فَقَالَ مُوسَى أَقْتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً [الكهف: 74] الْآيَةَ.⁴⁰⁸

140- حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا أَبُو بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

⁴⁰⁶ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 91.

⁴⁰⁷ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 94.

⁴⁰⁸ Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 227.

الْمَدِينَةَ وَالْيَهُودُ تَصُومُ يَوْمَ عَاشُورَاءَ فَسَأَلَهُمْ فَقَالُوا هَذَا الْيَوْمُ الَّذِي ظَهَرَ فِيهِ مُوسَى عَلَى
فِرْعَوْنَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْنُ أَوْلَى بِمُوسَى مِنْهُمْ فَصُومُوهُ .⁴⁰⁹

141- حَدَّثَنَا الْقُعْنَبِيُّ حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ رَقِيبَةَ بِنِ مَصْقَلَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ
عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
الْغُلَامُ الَّذِي قَتَلَهُ الْخَضِرُ طَبَعَ كَافِرًا وَلَوْ عَاشَ لَأَرْهَقَ أَبَوَيْهِ طُغْيَانًا وَكُفْرًا .⁴¹⁰

142- حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحَارِثِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي
حَصِينٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ وَمِنْ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ
عَلَى حَرْفٍ [الحج: 11] قَالَ كَانَ الرَّجُلُ يُقَدِّمُ الْمَدِينَةَ، فَإِنْ وَلَدَتْ امْرَأَتُهُ غُلَامًا وَتَنَجَّتْ
حَيْلُهُ هَذَا دِينَ صَالِحٍ وَإِنْ لَمْ تَلِدْ امْرَأَتُهُ وَلَمْ تَنْتَجِ حَيْلُهُ قَالَ هَذَا دِينُ سُوءٍ .⁴¹¹

143- حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ سَأَلْتُ ابْنَ
عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى فَجَزَّاهُ جَهَنَّمَ [النساء: 93] قَالَ لَا تَوْبَةَ لَهُ وَعَنْ
قَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ [الفرقان: 68] قَالَ كَانَتْ هَذِهِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ .⁴¹²

144- حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ
ابْنُ أَبَرَى سَلَّ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَّاهُ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا
[النساء: 93] وَقَوْلِهِ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ [الفرقان: 68] حَتَّى بَلَغَ إِلَّا
مَنْ تَابَ وَآمَنَ [مريم: 60] فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ لَمَّا نَزَلَتْ قَالَ أَهْلُ مَكَّةَ فَقَدْ عَدَلْنَا بِاللَّهِ وَقَدْ قَتَلْنَا
النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَتَيْنَا الْفَوَاحِشَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا
صَالِحًا [الفرقان: 70] إِلَى قَوْلِهِ غُفُورًا رَحِيمًا [النساء: 23] .⁴¹³

145- حَدَّثَنَا سُؤَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ الرَّازِيُّ عَنْ ابْنِ حُنَيْمٍ عَنْ سَعِيدِ
بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيَأْتِيَنَّ هَذَا
الْحَجَرُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَهُ عَيْنَانِ يُبْصِرُ بِهِمَا وَلِسَانٌ يَنْطِقُ بِهِ يَشْهَدُ عَلَى مَنْ يَسْتَلِمُهُ بِحَقٍّ .⁴¹⁴

146- حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ
أَمَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبَرَى أَنْ أَسْأَلَ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنْ هَاتَيْنِ الْآيَتَيْنِ وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا

⁴⁰⁹ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 96.

⁴¹⁰ Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 227; Tirmizî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 312.

⁴¹¹ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 98.

⁴¹² Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 110.

⁴¹³ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 110; Müslim, *Îmân*, 231; Nesâî, *Tahrîmü'd-Dem*, 85.

⁴¹⁴ İbn Mâce, *Menâsik*, 982; Tirmizî, *Hac*, 285.

[النساء: 93] فَسَأَلَتْهُ فَقَالَ لَمْ يَنْسَخْهَا شَيْءٌ وَعَنْ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ [الفرقان: 68] قَالَ نَزَلَتْ فِي أَهْلِ الشُّرْكِ .⁴¹⁵

147- حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ بْنُ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي

عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ وَأَنْذَرْتِكُمُ الْأَقْرَبِينَ [الشعراء: 214] صَعِدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الصَّفَا فَجَعَلَ يُنَادِي يَا بَنِي فِهْرٍ يَا بَنِي عَدِيٍّ لِبَطُونٍ فُرِشٍ حَتَّى اجْتَمَعُوا فَجَعَلَ الرَّجُلُ إِذَا لَمْ يَسْتَطِيعْ أَنْ يَخْرُجَ أَرْسَلَ رَسُولًا لِيَنْظُرَ مَا هُوَ فَجَاءَ أَبُو لَهَبٍ وَفُرِشٌ فَقَالَ أَرَأَيْتَكُمْ لَوْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ خَيْلًا بِالْوَادِي تُرِيدُ أَنْ تُغِيرَ عَلَيْكُمْ أَكُنْتُمْ مُصَدِّقِي؟ قَالُوا نَعَمْ مَا جَرَيْنَا عَلَيْكَ إِلَّا صِدْقًا قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيَّ عَذَابٍ شَدِيدٍ فَقَالَ أَبُو لَهَبٍ تَبًّا لَكَ سَائِرَ الْيَوْمِ الْهَذَا جَمَعْتَنَا؟ فَنَزَلَتْ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ مَا أَغْنَى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ [المسد: 2].⁴¹⁶

148- حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ خَلْفٍ أَبُو بَشِيرٍ قَالَ حَدَّثَنَا حَمْرَةُ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ

أَبِيهِ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَبَّى حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ .⁴¹⁷

149- حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ

يَعْلَى إِنَّ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ أَخْبَرَهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ نَاسًا مِنْ أَهْلِ الشُّرْكِ كَانُوا قَدْ قَتَلُوا وَأَكْثَرُوا وَزَنُوا وَأَكْثَرُوا فَأَتَوْا مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا إِنَّ الَّذِي تَقُولُ وَتَدْعُو إِلَيْهِ لَحَسَنٌ لَوْ تَخْبِرُنَا أَنَّ لِمَا عَمَلْنَا كَفَّارَةً فَنَزَلَ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ [الفرقان: 68] وَنَزَلَتْ قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ [الزمر: 53].⁴¹⁸

150- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ

سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ اخْتَلَفَ أَهْلُ الْكُوفَةِ فِي قَتْلِ الْمُؤْمِنِ فَرَحَلْتُ فِيهِ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ نَزَلَتْ فِي آخِرِمَا نَزَلَ وَلَمْ يَنْسَخْهَا شَيْءٌ .⁴¹⁹

⁴¹⁵ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 110; Nesâî, *Tahrîmü'd-Dem*, 86, *Kasâme*, 62.

⁴¹⁶ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 111; Müslim, *Îmân*, 193.

⁴¹⁷ Nesâî, *Menâsikü'l-Hac*, 268, 276, İbn Mâce, *Menâsik*, 101.

⁴¹⁸ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 125; Müslim, *Îmân*, 113; Ebû Dâvûd, *Fiten*, 105; Nesâî, *Tahrîmü'd-Dem*, 86.

⁴¹⁹ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 110.

151- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ سُورَةُ التَّوْبَةِ قَالَ التَّوْبَةُ هِيَ الْفَاضِحَةُ مَا زَالَتْ تَنْزِلُ وَمِنْهُمْ وَمِنْهُمْ حَتَّى ظَنُّوا أَنَّهَا لَنْ تَبْقَى أَحَدًا مِنْهُمْ إِلَّا ذَكَرَ فِيهَا قَالَ قُلْتُ سُورَةُ الْأَنْفَالِ، قَالَ نَزَلَتْ فِي بَدْرِ قَالَ قُلْتُ سُورَةُ الْحَشْرِ قَالَ نَزَلَتْ فِي بَنِي النَّضِيرِ .⁴²⁰

152- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُنْذِرِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا وُضِعَ الطَّعَامُ فَخَذُوا مِنْ حَافَتِهِ وَذَرُوا وَسْطَهُ فَإِنَّ الْبَرَكَاتِ تَنْزِلُ فِي وَسْطِهِ .⁴²¹

153- حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ فَضَالَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ يَحْيَى عَنْ ابْنِ حَكِيمٍ هُوَ يَعْلَى بْنُ حَكِيمٍ الثَّقَفِيُّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ فِي الْحَرَامِ يُكْفَرُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ إِسْوَةٌ حَسَنَةٌ .⁴²²

154- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: انْطَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي طَائِفَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ عَامِدِينَ إِلَى سُوقٍ عَكَاطٍ وَقَدْ حِيلَ بَيْنَ الشَّيَاطِينِ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ وَأُرْسِلَتْ عَلَيْهِمُ الشُّهُبُ فَرَجَعَتِ الشَّيَاطِينُ فَقَالُوا مَا لَكُمْ؟ فَقَالُوا حِيلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ وَأُرْسِلَتْ عَلَيْنَا الشُّهُبُ قَالَ مَا حَالُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ إِلَّا مَا حَدَّثَ فَاضْرِبُوا مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا فَانْظُرُوا مَا هَذَا الْأَمْرُ الَّذِي حَدَّثَ فَانْطَلَقُوا فَضَرَبُوا مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا يَنْظُرُونَ مَا هَذَا الْأَمْرُ الَّذِي حَالَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ قَالَ فَانْطَلَقَ الَّذِينَ تَوَجَّهُوا نَحْوَ تِهَامَةٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَخْلَةٍ وَهُوَ عَامِدٌ إِلَى سُوقٍ عَكَاطٍ وَهُوَ يُصَلِّي بِأَصْحَابِهِ صَلَاةَ الْفَجْرِ فَلَمَّا سَمِعُوا الْقُرْآنَ تَسَمَّعُوا لَهُ فَقَالُوا هَذَا الَّذِي حَالَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ فَهَذَا كَرَجَعُوا إِلَى قَوْمِهِمْ، فَقَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا [الجن: 2] وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ [الجن: 1] وَإِنَّمَا أُوحِيَ إِلَيْهِ قَوْلُ الْجِنِّ .⁴²³

155- حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَبِي عَائِشَةَ وَكَانَ ثِقَةً عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا

⁴²⁰ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 147; Müslim, *Tefsîr*, 232.

⁴²¹ Ebû Dâvûd, *Et'ime*, 330, 348; Tirmizî, *Et'ime*, 260; İbn Mâce, *Et'ime*, 109.

⁴²² Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 156.

⁴²³ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 160.

نَزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ حَرَكَ بِهِ لِسَانَهُ وَوَصَفَ سُفْيَانُ يُرِيدُ أَنْ يَحْفَظَهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ [القيامة: 16].⁴²⁴

156- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ أَنَّهُ سَأَلَ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ [القيامة: 16] قَالَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَانَ يُحَرِّكُ شَفَتَيْهِ إِذَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ فَقِيلَ لَهُ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ [القيامة: 16] يَخْشَى أَنْ يَنْفَلِتَ مِنْهُ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ [القيامة: 17] وَقُرْآنَهُ أَنْ نَجْمَعَهُ فِي صَدْرِكَ وَقُرْآنَهُ أَنْ تَقْرَأَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ [القيامة: 18] يَقُولُ أَنْزَلَ عَلَيْهِ فَاتَّبَعَ قُرْآنَهُ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ [القيامة: 19] أَنْ نُبَيِّنَهُ عَلَى لِسَانِكَ.⁴²⁵

157- قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ أَلَّا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ [القيامة: 16] قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ جِبْرِيلُ بِالْوَحْيِ وَكَانَ مِمَّا يُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَهُ وَشَفَتَيْهِ فَيَسْتَدُّ عَلَيْهِ وَكَانَ يُعْرِفُ مِنْهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ الْآيَةَ الَّتِي فِي لَا أَقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ [القيامة: 17] قَالَ عَلَيْنَا أَنْ نَجْمَعَهُ فِي صَدْرِكَ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ [القيامة: 17] فَإِذَا أَنْزَلْنَاهُ فَاسْتَمِعْ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ [القيامة: 19] عَلَيْنَا أَنْ نُبَيِّنَهُ بِلِسَانِكَ قَالَ فَكَانَ إِذَا أَتَاهُ جِبْرِيلُ أَطْرَقَ فَإِذَا ذَهَبَ قَرَأَهُ كَمَا وَعَدَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أُولَى لَكَ فَأُولَى [القيامة: 34] تَوَعَّدُ.⁴²⁶

158- حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ حَدَّثَنَا أَبُو بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قَالَ فِي الْكَوْثَرِ هُوَ الْخَيْرُ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ قَالَ أَبُو بَشِيرٍ قُلْتُ لِسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فَإِنَّ النَّاسَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُ نَهَرٌ فِي الْجَنَّةِ، فَقَالَ سَعِيدُ النَّهْرُ الَّذِي فِي الْجَنَّةِ مِنَ الْخَيْرِ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ.⁴²⁷

159- حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الرَّعْفَرَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ قَالَ حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ قَالَ حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي عَمْرَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْنَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا [الحشر: 5] قَالَ اللَّيْنَةُ النَّخْلَةُ وَلِإِخْرَاجِ الْفَاسِقِينَ قَالَ اسْتَنْزَلُوهُمْ مِنْ حُصُونِهِمْ قَالَ أَمَرُوا بِقَطْعِ النَّخْلِ فَحَكَ فِي صُدُورِهِمْ فَقَالَ الْمُسْلِمُونَ قَدْ قَطَعْنَا بَعْضًا وَتَرَكْنَا بَعْضًا فَلَنَسْأَلَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

⁴²⁴ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 163; Tirmizî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 430.

⁴²⁵ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 163.

⁴²⁶ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 163.

⁴²⁷ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 178.

وَسَلَّمَ هَلْ لَنَا فِيمَا قَطَعْنَا مِنْ أَجْرٍ؟ وَهَلْ عَلَيْنَا فِيمَا تَرَكْنَا مِنْ وَزْرِ؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِبْنَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا [الحشر: 5] الْآيَةَ هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ وَرَوَى بَعْضُهُمْ هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ مُرْسَلًا وَلَمْ يَذْكُرْ فِيهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ حَدَّثَنَا بِذَلِكَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُعَاوِيَةَ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُرْسَلًا سَمِعَ مِنِّي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ هَذَا الْحَدِيثَ.⁴²⁸

160- حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ عَنْ سُفْيَانَ عَنِ ابْنِ خُنَيْمٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْرٌ أَكْحَالِكُمُ الْإِثْمُ يُجْلُو الْبَصَرَ وَيُنِيبُ الشَّعْرَ.⁴²⁹

161- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَأَلَهُمْ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ [النصر: 1] قَالُوا فَتُحْ الْمَدَائِنُ وَالْفُصُورُ قَالَ مَا تَقُولُ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ؟ قَالَ أَجَلٌ أَوْ مَثَلٌ ضَرِبَ لِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نُعِيتَ لَهُ نَفْسُهُ.⁴³⁰

162- أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ مِغْوَلٍ عَنْ سُلَيْمَانَ الشَّيْبَانِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اتَّخَذَ خَاتَمًا فَلَبِسَهُ قَالَ: شَغَلَنِي هَذَا عَنْكُمْ مُنْذُ الْيَوْمِ إِلَيْهِ نَظَرَةٌ وَإِلَيْكُمْ نَظَرَةٌ ثُمَّ أَلْقَاهُ.⁴³¹

163- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ عُمَرُ يُدْخِلُنِي مَعَ أَشْيَاخٍ بَدْرٍ فَكَانَ بَعْضُهُمْ وَجَدَ فِي نَفْسِهِ فَقَالَ لِمَ تَدْخُلُ هَذَا مَعَنَا وَلَنَا أَبْنَاءٌ مِثْلُهُ فَقَالَ عُمَرُ إِنَّهُ مَنْ قَدْ عَلِمْتُمْ، فَدَعَاهُ ذَاتَ يَوْمٍ فَأَدْخَلَهُ مَعَهُمْ فَمَا رُبِيتُ أَنَّهُ دَعَانِي يَوْمَئِذٍ إِلَّا لِيُرِيَهُمْ قَالَ مَا تَقُولُونَ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ [النصر: 1]؟ فَقَالَ بَعْضُهُمْ أَمَرْنَا أَنْ نَحْمَدَ اللَّهَ وَنَسْتَغْفِرَهُ إِذَا نُصِرْنَا وَفُتِحَ عَلَيْنَا وَسَكَتَ بَعْضُهُمْ فَلَمْ يَقُلْ شَيْئًا فَقَالَ لِي أَكْذَاكَ تَقُولُ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ؟ فَقُلْتُ لَا قَالَ فَمَا تَقُولُ؟ قُلْتُ هُوَ أَجَلٌ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْلَمَهُ لَهُ قَالَ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ

⁴²⁸ Tirmizî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 408.

⁴²⁹ Ebû Dâvûd, *Tib*, 8; Nesâî, *Zînet*, 149, Ibn Mâce, *Tib*, 115.

⁴³⁰ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 179.

⁴³¹ Nesâî, *Zînet*, 194.

[النصر: 1] وَذَلِكَ عَلَامَةٌ أَجَلَكَ {فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا} [النصر: 3] فَقَالَ عُمَرُ مَا أَعْلَمُ مِنْهَا إِلَّا مَا تَقُولُ.⁴³²

164- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمِ الْبَطِينِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ أُوْتِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي الطُّولِ وَأُوْتِيَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ سِتًّا فَلَمَّا أَلْقَى الْأَلْوَا حَ رُفِعَتْ تِنْتَانِ وَبَقِيَ أَرْبَعٌ.⁴³³

165- حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مَرَّةٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ [الشعراء: 214] وَرَهْطَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى صَعِدَ الصَّخَا فَهَتَفَ يَا صَبَاحَاهُ فَقَالُوا مَنْ هَذَا؟ فَاجْتَمَعُوا إِلَيْهِ فَقَالَ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ خَيْلًا تَخْرُجُ مِنْ سَفْحِ هَذَا الْجَبَلِ أَكُنْتُمْ مُصَدِّقِي؟ قَالُوا مَا جَرَيْنَا عَلَيْكَ كَذِبًا قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيَّ عَذَابٍ شَدِيدٍ قَالَ أَبُو لَهَبٍ: تَبًّا لَكَ مَا جَمَعْتَنَا إِلَّا لِهَذَا؟ ثُمَّ قَامَ، فَنَزَلَتْ: تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ [المسد: 1] وَقَدْ تَبَّ هَكَذَا قَرَأَهَا الْأَعْمَشُ يَوْمَئِذٍ.⁴³⁴

166- أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُبَيْدِ بْنِ عَقِيلٍ قَالَ حَدَّثَنِي جَدِّي قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَشْعَثٍ قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَنْظُرُ إِلَى مُسْبِلِ الْإِزَارِ.⁴³⁵

167- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ عَمْرُو بْنِ مَرَّةٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ إِلَى الْبَطْحَاءِ فَصَعِدَ إِلَى الْجَبَلِ فَنَادَى يَا صَبَاحَاهُ فَاجْتَمَعَتْ إِلَيْهِ فُرَيْشٌ فَقَالَ أَرَأَيْتُمْ إِنْ حَدَّثْتُكُمْ أَنَّ الْعَدُوَّ مُصَبِّحُكُمْ أَوْ مُمْسِكُكُمْ أَكُنْتُمْ تُصَدِّقُونِي؟ قَالُوا نَعَمْ قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيَّ عَذَابٍ شَدِيدٍ فَقَالَ أَبُو لَهَبٍ أَلِهَذَا جَمَعْتَنَا تَبًّا لَكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ [المسد: 1] إِلَى آخِرِهَا.⁴³⁶

168- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَنْصُورٍ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ يَعْنِي ابْنَ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ ابْنِ إِسْحَاقَ قَالَ حَدَّثَنِي خُصَيْفُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجَزْرِيُّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ يَا أَبَا الْعَبَّاسِ عَجِبْتُ لِاخْتِلَافِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي

⁴³² Buhârî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 179.

⁴³³ Ebû Dâvûd, *Vitr*, 72; Nesâî, *İftitâh*, 139, 140.

⁴³⁴ Buhârî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 179.

⁴³⁵ Nesâî, *Zinet*, 207.

⁴³⁶ Buhârî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 180.

إِهْلَالِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ أُوجِبَ فَقَالَ إِنِّي لَا أَعْلَمُ النَّاسَ بِذَلِكَ إِلَّا أَنَّمَا كَانَتْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَجَّةً وَاحِدَةً فَمِنْ هُنَاكَ اخْتَلَفُوا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَاجًّا فَلَمَّا صَلَّى فِي مَسْجِدِهِ بِذِي الْحُلَيْفَةِ رَكَعَتَيْهِ أُوجِبَ فِي مَجْلِسِهِ فَأَهْلَ بِالْحَجِّ حِينَ فَرَعَ مِنْ رَكَعَتَيْهِ فَسَمِعَ ذَلِكَ مِنْهُ أَقْوَامٌ فَحَفِظْتُهُ عَنْهُ ثُمَّ رَكِبَ فَلَمَّا اسْتَقَلَّتْ بِهِ نَاقَتُهُ أَهْلٌ وَأَدْرَكَ ذَلِكَ مِنْهُ أَقْوَامٌ وَذَلِكَ أَنَّ النَّاسَ إِنَّمَا كَانُوا يَأْتُونَ أَرْسَالًا فَسَمِعُوهُ حِينَ اسْتَقَلَّتْ بِهِ نَاقَتُهُ يَهْلُ فَقَالُوا: إِنَّمَا أَهْلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ اسْتَقَلَّتْ بِهِ نَاقَتُهُ ثُمَّ مَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا عَلَا عَلَى شَرَفِ الْبَيْدَاءِ أَهْلٌ وَأَدْرَكَ ذَلِكَ مِنْهُ أَقْوَامٌ فَقَالُوا إِنَّمَا أَهْلَ حِينَ عَلَا عَلَى شَرَفِ الْبَيْدَاءِ وَإِنَّمَا اللَّهُ لَقَدْ أُوجِبَ فِي مُصَلَّاهُ وَأَهْلَ حِينَ اسْتَقَلَّتْ بِهِ نَاقَتُهُ وَأَهْلَ حِينَ عَلَا عَلَى شَرَفِ الْبَيْدَاءِ قَالَ سَعِيدٌ فَمَنْ أَخَذَ بِقَوْلِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ أَهْلَ فِي مُصَلَّاهُ إِذَا فَرَعَ مِنْ رَكَعَتَيْهِ .⁴³⁷

169- حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ عُمَرُ أَبِي أَفْرُونَا وَإِنَّا لَنَدْعُ مِنْ لَحَنِ أَبِي وَأَبِي يَقُولُ أَخَذْتُهُ مِنْ فِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَا أَتْرُكُهُ لَشَيْءٍ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى مَا نُنْسخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسخُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا [البقرة: 106].⁴³⁸

170- حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو قَطَنِ عَنْ حَمْرَةَ الرِّيَّاتِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا ذَكَرَ أَحَدًا قَدَعَا لَهُ بَدَأَ بِنَفْسِهِ هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ صَحِيحٌ وَأَبُو قَطَنِ اسْمُهُ عَمْرُو بْنُ الْهَيْثَمِ .⁴³⁹

171- حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ إِنَّ الَّذِي تَدْعُوهُ الْمُفَصَّلَ هُوَ الْمُحَكَّمُ قَالَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ ثَوَقِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا ابْنُ عَشْرِ سِنِينَ وَقَدْ قَرَأْتُ الْمُحَكَّمُ .⁴⁴⁰

172- حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ جَمَعْتُ الْمُحَكَّمُ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ لَهُ وَمَا الْمُحَكَّمُ؟ قَالَ الْمُفَصَّلُ .⁴⁴¹

⁴³⁷ Buhârî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 122, 180; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 150; Tirmizî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 451.

⁴³⁸ Buhârî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 187.

⁴³⁹ Tirmizî, *Deavât*, 463.

⁴⁴⁰ Buhârî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 193.

⁴⁴¹ Buhârî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 193.

173- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ

جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فِي قَوْلِهِ لَا تُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ [القيامة: 16] قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ جِبْرِيلُ بِالْوَحْيِ وَكَانَ مِمَّا يُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَهُ وَشَفَتَيْهِ فَيَسْتَدُّ عَلَيْهِ وَكَانَ يُعْرِفُ مِنْهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ الْآيَةَ الَّتِي فِي لَا أَقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ [القيامة: 1] لَا تُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ [القيامة: 17] فَإِنَّ عَلَيْنَا أَنْ نَجْمَعَهُ فِي صَدْرِكَ وَفُرْأَنَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْأَنَهُ [القيامة: 17] فَإِذَا أَنْزَلْنَاهُ فَاسْتَمِعْ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ [القيامة: 19] قَالَ إِنَّ عَلَيْنَا أَنْ نُبَيِّنَهُ بِلسَانِكَ قَالَ وَكَانَ إِذَا أَتَاهُ جِبْرِيلُ أَطْرَقَ فَإِذَا ذَهَبَ قَرَأَهُ كَمَا وَعَدَهُ اللَّهُ .⁴⁴²

174- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَكَمِ الْأَنْصَارِيُّ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ رَقِيبَةَ عَنْ طَلْحَةَ

الْيَامِيَّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ لِي ابْنُ عَبَّاسٍ هَلْ تَزَوَّجْتَ ؟ قُلْتُ لَا قَالَ فَتَزَوَّجْ فَإِنَّ خَيْرَ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَكْثَرُهَا نِسَاءً .⁴⁴³

175- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ قَالَ سَمِعْتُ مَعْمَرًا عَنْ

عَبْدِ الْكَرِيمِ الْجَزَرِيِّ قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ إِنَّ خَيْرَ مَا أَنْتُمْ صَانِعُونَ أَنْ يُوَاجِرَ أَحَدُكُمْ أَرْضَهُ بِالذَّهَبِ وَالْوَرِقِ .⁴⁴⁴

176- وَقَالَ لَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ عَنْ سُفْيَانَ حَدَّثَنِي حَبِيبٌ

عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ حَرَّمَ مِنَ النَّسَبِ سَبْعٌ وَمِنَ الصُّهْرِ سَبْعٌ ثُمَّ قَرَأَ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ [النساء: 23] .⁴⁴⁵

177- حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ صَبَّاحٍ سَمِعَ الرَّبِيعَ بْنَ نَافِعٍ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ عَنْ يَحْيَى بْنِ

أَبِي كَثِيرٍ عَنْ يَعْلَى بْنِ حَكِيمٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ إِذَا حَرَّمَ امْرَأَتَهُ لَيْسَ بِشَيْءٍ وَقَالَ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ [الأحزاب: 21] .⁴⁴⁶

178- حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ

عَبَّاسٍ أَنَّ أُمَّ حُفَيْدٍ بِنْتَ الْحَارِثِ بْنِ حَزْنٍ خَالََةَ ابْنِ عَبَّاسٍ أَهَدَتْ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمْنًا وَأَقِطًا وَأَضْبًا فَدَعَا بِهِنَّ فَأَكَلْنَ عَلَى مَا بَدَتْهُ وَتَرَكَهُنَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

⁴⁴² Buhârî, *Fedâilü 'l-Kur'ân*, 195. Müslim, *Salât*, 330.

⁴⁴³ Buhârî, *Nikâh*, 3.

⁴⁴⁴ Nesâî, *Müzâraât*, 53.

⁴⁴⁵ Buhârî, *Nikâh*, 10.

⁴⁴⁶ Buhârî, *Talâk*, 44; Müslim, *Talâk*, 110, İbn Mâce, *Talâk*, 670.

كَالْمُسْتَقْدِرِ لَهُنَّ وَلَوْ كُنَّ حَرَامًا أَكَلْنَ عَلَى مَائِدَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا أَمَرَ
بِأَكْلِهِنَّ.⁴⁴⁷

179- حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ يَزِيدَ قَالَ حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْبَكَّائِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عُمَرُ
بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَعْلَى النَّقَّافِيُّ عَنِ الْمُنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ
كَفَّرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِصَاعٍ مِنْ تَمَرٍ وَأَمَرَ النَّاسَ بِذَلِكَ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَنِصْفُ
صَاعٍ مِنْ بُرٍّ.⁴⁴⁸

180- حَدَّثَنَا خَطَّابُ بْنُ عُثْمَانَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَمِيرٍ عَنْ ثَابِتِ بْنِ عَجَلَانَ قَالَ
سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَنْزٍ مَيْتَةٍ فَقَالَ مَا عَلَى أَهْلِهَا لَوِائْتَفَعُوا بِإِهَابِهَا.⁴⁴⁹

181- حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ شُجَاعٍ حَدَّثَنَا سَالِمُ
الْأَفْطَسُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ الشَّفَاءُ فِي ثَلَاثَةٍ: شَرْبَةُ
عَسَلٍ وَشَرْطَةُ مَحْجَمٍ وَكَيَّةٌ نَارَوْنَهَى أُمَّتِي عَنِ الْكَيِّ رَفَعَ الْحَدِيثَ وَرَوَاهُ الْقُمِيُّ عَنْ لَيْثٍ عَنْ
مُجَاهِدٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْعَسَلِ وَالْحَجَمِ.⁴⁵⁰

182- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ
بْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ أَبِي الْمُعِيرَةِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ الرَّجُلُ
يَقُوتُ أَهْلَهُ قُوْتًا فِيهِ سَعَةٌ وَكَانَ الرَّجُلُ يَقُوتُ أَهْلَهُ قُوْتًا فِيهِ شِدَّةٌ، فَتَزَلَّتْ مِنْ أَوْسَطِ مَا
تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ [المائدة: 89].⁴⁵¹

183- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ أَخْبَرَنَا سُرَيْجُ بْنُ يُونُسَ أَبُو الْحَارِثِ حَدَّثَنَا
مَرْوَانُ بْنُ شُجَاعٍ عَنْ سَالِمِ الْأَفْطَسِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الشَّفَاءُ فِي ثَلَاثَةٍ فِي شَرْطَةِ مَحْجَمٍ أَوْ شَرْبَةِ عَسَلٍ أَوْ كَيَّةٍ بِنَارٍ وَأَنَا أَنْهَى
أُمَّتِي عَنِ الْكَيِّ.⁴⁵²

184- أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ بَنِي سَلَامٍ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْحَقُ الْأَزْرَقُ قَالَ حَدَّثَنَا
سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ لَمَّا أُخْرِجَ النَّبِيُّ

⁴⁴⁷ Buhârî, *Î'tisâm*, 110, *Et'ime*, 70.

⁴⁴⁸ İbn Mâce, *Keffâret*, 682.

⁴⁴⁹ Buhârî, *Sayd ve'z Zebâih*, 96; Nesâî, *Ferğ ve'l-Atîre*, 178.

⁴⁵⁰ Buhârî, *Tib*, 122.

⁴⁵¹ İbn Mâce, *Keffâret*, 68.

⁴⁵² Buhârî, *Tib*, 123; İbn Mâce, *Tib*, 115.

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ مَكَّةَ قَالَ أَبُو بَكْرٍ أَخْرَجُوا نَبِيَّهُمْ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ لِيَهْلِكُنَّ
فَنَزَلَتْ أُنْذِرَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ [الحج: 39] فَعَرَفْتُ أَنَّهُ
سَيَكُونُ قِتَالٌ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَهِيَ أَوَّلُ آيَةٍ نَزَلَتْ فِي الْقِتَالِ .⁴⁵³

185- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ بْنُ نُمَيْرٍ عَنْ حُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ سَعِيدِ

بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ خَرَجَ عَلَيْنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا
فَقَالَ عَرِضْتُ عَلَى الْأُمَمِ فَجَعَلَ يَمُرُّ النَّبِيُّ مَعَ الرَّجُلِ وَالنَّبِيُّ مَعَ الرَّجُلَانِ وَالنَّبِيُّ مَعَ
الرَّهْطِ وَالنَّبِيُّ لَيْسَ مَعَ أَحَدٍ وَرَأَيْتُ سَوَادًا كَثِيرًا سَدَّ الْأَفُقَ فَرَجَوْتُ أَنْ تَكُونَ أُمَّتِي فَقِيلَ هَذَا
مُوسَى وَقَوْمُهُ ثُمَّ قِيلَ لِي انْظُرْ فَرَأَيْتُ سَوَادًا كَثِيرًا سَدَّ الْأَفُقَ فَقِيلَ لِي انْظُرْ هَكَذَا وَهَكَذَا
فَرَأَيْتُ سَوَادًا كَثِيرًا سَدَّ الْأَفُقَ فَقِيلَ هَؤُلَاءِ أُمَّتُكَ وَمَعَ هَؤُلَاءِ سَبْعُونَ أَلْفًا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ
حِسَابٍ فَتَفَرَّقَ النَّاسُ وَلَمْ يُبَيِّنْ لَهُمْ فَتَذَكَّرَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا أَمَا نَحْنُ
فَوَلَدُنَا فِي الشَّرْكِ وَلَكِنَّا آمَنَّا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَلَكِنْ هَؤُلَاءِ هُمْ أَبْنَاؤُنَا فَبَلَغَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ فَقَالَ هُمُ الَّذِينَ لَا يَتَطَيَّرُونَ وَلَا يَسْتَرْفُونَ وَلَا يَكْتَوُونَ وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ فَقَامَ عُكَاشَةُ
بْنُ مِحْصَنٍ فَقَالَ أَمِنْهُمْ أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ نَعَمْ فَقَامَ آخَرُ فَقَالَ أَمِنْهُمْ أَنَا؟ فَقَالَ سَبَقَكَ بِهَا
عُكَاشَةُ.⁴⁵⁴

186- أَخْبَرَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ حُرَيْثٍ قَالَ أَنْبَأَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى عَنْ سُفْيَانَ بْنِ سَعِيدٍ

عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَتْ مُلُوكٌ بَعْدَ عِيسَى ابْنِ
مَرْيَمَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ يَدُلُّوهُمُ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَكَانَ فِيهِمْ مُؤْمِنُونَ يَقْرَءُونَ التَّوْرَةَ قِيلَ
لِمُلُوكِهِمْ مَا نَجِدُ شَيْئًا أَشَدَّ مِنْ شَيْءٍ يَشْتُمُونَا هَؤُلَاءِ، إِنَّهُمْ يَقْرَءُونَ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ
فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ [المائدة: 44] وَهَؤُلَاءِ الْآيَاتُ مَعَ مَا يَعْبُونَا بِهِ فِي أَعْمَالِنَا فِي قِرَاءَتِهِمْ
فَادْعُهُمْ فَلْيَقْرَءُوا كَمَا نَقَرُّا وَلْيُؤْمِنُوا كَمَا آمَنَّا فِدَاعُهُمْ فَجَمَعَهُمْ وَعَرَضَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلَ أَوْ يَتْرَكُوا
قِرَاءَةَ التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ إِلَّا مَا بَدَّلُوا مِنْهَا، فَقَالُوا مَا تُرِيدُونَ إِلَى ذَلِكَ دَعُونَا فَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ
ابْنُوا لَنَا أَسْطُوَانَةً ثُمَّ ارْفَعُونَا إِلَيْهَا ثُمَّ اعْطُونَا شَيْئًا نَرْفَعُ بِهِ طَعَامَنَا وَشَرَابَنَا فَلَا نَرُدُّ عَلَيْكُمْ.
وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ دَعُونَا نَسِيحُ فِي الْأَرْضِ، وَنَهَيْمُ وَنَشْرَبُ كَمَا يَشْرَبُ الْوَحْشُ فَإِنْ قَدَرْتُمْ
عَلَيْنَا فِي أَرْضِكُمْ فَاقْتُلُونَا وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ ابْنُوا لَنَا دُورًا فِي الْفَيَافِي وَنَحْتَفِرُ الْأَبَارَ وَنَحْتَرِثُ
الْبُقُولَ فَلَا نَرُدُّ عَلَيْكُمْ وَلَا نَمُرُّ بِكُمْ وَلَيْسَ أَحَدٌ مِنَ الْقَبَائِلِ إِلَّا وَلَهُ حَمِيمٌ فِيهِمْ قَالَ فَفَعَلُوا ذَلِكَ
فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا

⁴⁵³ Nesâî, *Cihâd*, 2; Tirmizî, *Tefsîrû 'l-Kur'ân*, 325.

⁴⁵⁴ Buhârî, *Tib*, 134; Tirmizî, *Sifâtu 'l-Kiyâme*, 631.

حَقَّ رِعَايَتَهَا [الحديد: 27] وَالْآخَرُونَ قَالُوا نَتَعَبِدُ كَمَا تَعْبَدُ فَلَانَ وَنَسِيحُ كَمَا سَاحَ فَلَانَ وَنَتَّخِذُ دُورًا كَمَا اتَّخَذَ فَلَانٌ وَهُمْ عَلَى شِرْكِهِمْ لَا عِلْمَ لَهُمْ بِإِيمَانِ الَّذِينَ اقْتَدَوْا بِهِ فَلَمَّا بَعَثَ اللَّهُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ انْحَطَّ رَجُلٌ مِنْ صَوْمَعَتِهِ وَجَاءَ سَائِحٌ مِنْ سِيَاحَتِهِ وَصَاحِبُ الدَّيْرِ مِنْ دَيْرِهِ فَأَمَّنُوا بِهِ وَصَدَّقُوهُ فَقَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ [الحديد: 28] أَجْرَيْنِ بِإِيمَانِهِمْ بِعِيسَى وَبِالنُّورَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَبِإِيمَانِهِمْ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَصَدِّيقِهِمْ قَالَ: يَجْعَلُ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ الْقُرْآنَ وَاتَّبَاعُهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَيْلًا يَعْلَمُ أَهْلُ الْكِتَابِ [الحديد: 29] يَتَشَبَّهُونَ بِكُمْ أَلَا يَعْدُرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ [الحديد: 29] الْآيَةُ .⁴⁵⁵

187- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ عَنَسَةَ أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بَشِيرٍ وَحَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ بَتُّ لَيْلَةٍ عِنْدَ مَيْمُونَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ خَالَتِي وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَهَا فِي لَيْلَتِهَا قَالَ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ، فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ قَالَ فَأَخَذَ بِذَوَابْتِي فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بَشِيرٍ هَذَا وَقَالَ بِذَوَابْتِي أَوْ بِرَأْسِي .⁴⁵⁶

188- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ أَخْبَرَنَا عَبَادُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ سَأَلَ ابْنُ عَبَّاسٍ مِثْلَ مَنْ أَنْتَ حِينَ قُبِضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ أَنَا يَوْمَئِذٍ مَخْثُونٌ قَالَ وَكَأَنَّا لَا يَخْتَنُونَ الرَّجُلَ حَتَّى يُدْرِكَ .⁴⁵⁷

189- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ حُصَيْنَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ كُنْتُ قَاعِدًا عِنْدَ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فَقَالَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا بَغِيرِ حِسَابٍ هُمْ الَّذِينَ لَا يَسْتَرْقُونَ وَلَا يَنْطَبِرُونَ وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ .⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ Nesâi, *Adâbu'l-Kudât*, 231.

⁴⁵⁶ Buhârî, *Libâs*, 163.

⁴⁵⁷ Buhârî, *İsti'zân*, 66.

⁴⁵⁸ Buhârî, *Rikâk*, 100.

190- حَدَّثَنَا عَلِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ عَمْرٍو سَمِعْتُ **سَعِيدَ بْنِ جُبَيْرٍ** سَمِعْتُ **ابْنَ**

عَبَّاسٍ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّكُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ حُفَاةً عُرَاةً مَشَاءَ غُرْلًا قَالَ سُفْيَانُ هَذَا مِمَّا نَعُدُّ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ سَمِعَهُ مِنَ النَّبِيِّ.⁴⁵⁹

191- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِسْحَاقَ الْجَوْهَرِيُّ قَالَا حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ

بْنُ رَجَاءٍ قَالَ أَنْبَأَنَا الْمَسْعُودِيُّ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** عَنْ **ابْنِ عَبَّاسٍ** أَنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي نَذَرْتُ أَنْ أَنْحَرَ بِبُؤَانَةٍ فَقَالَ فِي نَفْسِكَ شَيْءٌ مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ؟ قَالَ لَا قَالَ أَوْفٍ بِنَذْرِكَ.⁴⁶⁰

192- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُمَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ **سَعِيدِ**

عَنْ قَتَادَةَ عَنْ عُرَّةَ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** عَنْ **ابْنِ عَبَّاسٍ** أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمِعَ رَجُلًا يَقُولُ لَبَيْكَ عَنْ شُبْرُمَةَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ شُبْرُمَةُ قَالَ قَرِيبٌ لِي قَالَ هَلْ حَجَجْتَ قَطُّ؟ قَالَ لَا قَالَ فَاجْعَلْ هَذِهِ عَنْ نَفْسِكَ، ثُمَّ اخْجُجْ عَنْ شُبْرُمَةَ.⁴⁶¹

193- حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ سُهَيْلٍ يَعْنِي ابْنَ أَبِي صَالِحٍ عَنِ

الرُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ حَدَّثَنِي فَاطِمَةُ بِنْتُ أَبِي حُبَيْشٍ أَنَّهَا أَمَرَتْ أَسْمَاءَ أَوْ أَسْمَاءَ حَدَّثَنِي أَنَّهَا أَمَرَتْهَا فَاطِمَةُ بِنْتُ أَبِي حُبَيْشٍ أَنْ تَسْأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَهَا أَنْ تَقْعُدَ الْأَيَّامَ الَّتِي كَانَتْ تَقْعُدُ ثُمَّ تَغْتَسِلَ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ وَرَوَاهُ قَتَادَةُ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ أُمِّ سَلَمَةَ أَنَّ أُمَّ حَبِيبَةَ بِنْتَ جَحْشٍ اسْتَحِيضَتْ فَأَمَرَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَدْعَ الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِهَا ثُمَّ تَغْتَسِلَ وَتُصَلِّيَ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ لَمْ يَسْمَعْ قَتَادَةَ مِنْ عُرْوَةَ شَيْئًا وَزَادَ ابْنُ عُيَيْنَةَ فِي حَدِيثِ الرُّهْرِيِّ عَنْ عَمْرَةَ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ أُمَّ حَبِيبَةَ كَانَتْ تُسْتَحَاضُ فَسَأَلَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَهَا أَنْ تَدْعَ الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِهَا. قَالَ أَبُو دَاوُدَ وَهَذَا وَهُمْ مِنْ ابْنِ عُيَيْنَةَ لَيْسَ هَذَا فِي حَدِيثِ الْحِفَاطِ عَنِ الرُّهْرِيِّ إِلَّا مَا ذَكَرَ سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ وَقَدْ رَوَى الْحَمِيدِيُّ هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ ابْنِ عُيَيْنَةَ لَمْ يَذْكُرْ فِيهِ تَدْعُ الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِهَا وَرَوَتْ قَمِيرُ بِنْتُ عَمْرِو زَوْجُ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ الْمُسْتَحَاضَةِ تَتْرُكُ الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِهَا ثُمَّ تَغْتَسِلُ وَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِيهِ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهَا أَنْ تَتْرُكَ الصَّلَاةَ قَدَرِ أَقْرَائِهَا وَرَوَى أَبُو بَشِيرٍ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي وَحْشِيَةَ عَنْ عِكْرَمَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ أُمَّ حَبِيبَةَ بِنْتَ جَحْشٍ اسْتَحِيضَتْ فَذَكَرَ مِنْهُ وَرَوَى شَرِيكَ عَنْ أَبِي الْيَقْطَانِ عَنْ

⁴⁵⁹ Buhârî, *Rikâk*, 109; Müslim, *Cennet*, 219.

⁴⁶⁰ İbn Mâce, *Keffâret*, 68.

⁴⁶¹ Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 162, İbn Mâce, *Menâsik*, 99.

عَدِيٍّ بِنِ ثَابِتٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُسْتَحَاضَةُ تَدْعُ الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَانِهَا ثُمَّ تَغْتَسِلُ وَتُصَلِّي وَرَوَى الْعَلَاءُ بْنُ الْمُسَيَّبِ عَنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ أَنَّ سَوْدَةَ اسْتَحِيضَتْ فَأَمَرَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا مَضَتْ أَيَّامُهَا اغْتَسَلَتْ وَصَلَّتْ وَرَوَى **سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنْ عَلِيٍّ وَابْنِ عَبَّاسٍ** الْمُسْتَحَاضَةُ تَجْلِسُ أَيَّامَ فُرْئِهَا وَكَذَلِكَ رَوَاهُ عَمَارُ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ وَطَلْقُ بْنُ حَبِيبٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ وَكَذَلِكَ رَوَاهُ مَعْقِلُ الْخَنْعَمِيُّ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَكَذَلِكَ رَوَى الشَّعْبِيُّ عَنْ قَمِيرِ امْرَأَةٍ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَ أَبُو دَاوُدَ وَهُوَ قَوْلُ الْحَسَنِ وَسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَعَطَاءٍ وَمَكْهُولٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَسَالِمٍ وَالْقَاسِمِ أَنَّ الْمُسْتَحَاضَةَ تَدْعُ الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَانِهَا قَالَ أَبُو دَاوُدَ لَمْ يَسْمَعْ قِتَادَةَ مِنْ عُرْوَةَ شَيْئًا. ⁴⁶²

194- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ** رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ عَلَى الْمِنْبَرِ يَقُولُ إِنَّكُمْ مُلَاقُو اللَّهِ حُفَاةَ عُرَاءَ غُرْلًا. ⁴⁶³

195- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ** قَالَ قَامَ فِيْنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ فَقَالَ إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ حُفَاةَ عُرَاءَ غُرْلًا كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ [الأنبياء: 104] الْآيَةِ وَإِنَّ أَوَّلَ الْخَلَائِقِ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِنَّهُ سَيَجَاءُ بِرِجَالٍ مِنْ أُمَّتِي فَيُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشَّمَالِ فَأَقُولُ يَا رَبِّ أَصْحَابِي فَيَقُولُ إِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ [المائدة: 117] إِلَى قَوْلِهِ الْحَكِيمِ [البقرة: 32] قَالَ فَيَقَالُ إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ. ⁴⁶⁴

196- حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مَيْسَرَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ فَضِيلٍ حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَحَدَّثَنِي أُسَيْدُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ عَنْ حُصَيْنٍ قَالَ كُنْتُ عِنْدَ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فَقَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ** قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عُرِضَتْ عَلَيَّ الْأُمَمُ فَأَخَذَ النَّبِيُّ يَمُرُّ مَعَهُ الْأُمَّةُ وَالنَّبِيُّ يَمُرُّ مَعَهُ النَّفَرُ وَالنَّبِيُّ يَمُرُّ مَعَهُ الْعَشْرَةُ وَالنَّبِيُّ يَمُرُّ مَعَهُ الْخَمْسَةُ وَالنَّبِيُّ يَمُرُّ وَحْدَهُ فَنَظَرْتُ فَإِذَا سَوَادٌ كَثِيرٌ قُلْتُ يَا جَبْرِيلُ هَؤُلَاءِ أُمَّتِي؟ قَالَ لَا وَلَكِنْ انْظُرِي إِلَى الْأَفُقِ فَنَظَرْتُ فَإِذَا سَوَادٌ كَثِيرٌ قَالَ هَؤُلَاءِ أُمَّتُكَ وَهَؤُلَاءِ سَبْعُونَ أَلْفًا قُدَّامَهُمْ لَا حِسَابَ عَلَيْهِمْ وَلَا عَذَابَ قُلْتُ وَلِمَ؟ قَالَ كَانُوا لَا يَكْتُوبُونَ وَلَا يَسْتَرْفُونَ وَلَا يَتَطَيَّرُونَ وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ فَقَامَ إِلَيْهِ عُكَّاشَةُ بْنُ

⁴⁶² Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 73,78.

⁴⁶³ Buhârî, *Rikâk*, 109; Nesâî, *Cenâiz*, 114.

⁴⁶⁴ Buhârî, *Rikâk*, 109; Müslim, *Cennet*, 219.

مُحْصَنٍ فَقَالَ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَ مِنْهُمْ قَالَ اللَّهُ اجْعَلْهُ مِنْهُمْ ثُمَّ قَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ آخَرُ قَالَ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَ مِنْهُمْ قَالَ سَبَقَكَ بِهَا عُكَاشَةُ.⁴⁶⁵

197- حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بَشِيرٍ وَعَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ الْكَوْثَرُ الْخَيْرُ الْكَثِيرُ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ قَالَ أَبُو بَشِيرٍ قُلْتُ لِسَعِيدٍ إِنَّ أَنْاسًا يَزْعُمُونَ أَنَّهُ نَهَرٌ فِي الْجَنَّةِ؟ فَقَالَ سَعِيدُ النَّهَرُ الَّذِي فِي الْجَنَّةِ مِنَ الْخَيْرِ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ.⁴⁶⁶

198- حَدَّثَنَا أَبُو سَلَمَةَ مُوسَى حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ خُثَيْمٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابَهُ اعْتَمَرُوا مِنَ الْجِعْرَانَةِ فَرَمَلُوا بِالْبَيْتِ وَجَعَلُوا أَرْدِيَّتَهُمْ تَحْتَ أَبَاطِهِمْ قَدْ قَذَفُوهَا عَلَى عَوَاتِقِهِمُ الْيُسْرَى.⁴⁶⁷

199- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَوْلَادِ الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ.⁴⁶⁸

200- حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ حَدَّثَنَا أَبِي بْنُ كَعْبٍ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا تَوَازِئُنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا [الكهف: 73] قَالَ كَانَتْ الْأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَانًا.⁴⁶⁹

201 حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَتَى رَجُلٌ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهُ إِنَّ أُخْتِي قَدْ نَذَرْتُ أَنْ تَحْجَّ وَإِنَّهَا مَاتَتْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْ كَانَ عَلَيْهَا دَيْنٌ أَكُنْتُ قَاضِيَهُ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَافْضِ اللَّهَ، فَهُوَ أَحَقُّ بِالْقَضَاءِ.⁴⁷⁰

202 حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ قُلْتُ لِأَبِي أُسَامَةَ حَدَّثَكُمْ إِدْرِيسُ حَدَّثَنَا طَلْحَةُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ [النساء: 33] وَالَّذِينَ عَاقَدْتَ أَيْمَانَكُمْ قَالَ كَانَ الْمُهَاجِرُونَ حِينَ قَدِمُوا الْمَدِينَةَ يَرِثُ الْأَنْصَارِيُّ الْمُهَاجِرِيَّ دُونَ ذَوِي رَحِمِهِ لِلْأُخُوَّةِ

⁴⁶⁵ Buhârî, *Rikâk*, 112.

⁴⁶⁶ Buhârî, *Rikâk*, 119

⁴⁶⁷ Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 177.

⁴⁶⁸ Buhârî, *Kader*, 122; Müslim, *Kader*, 204; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 229; Nesâî, *Cenâiz*, 59.

⁴⁶⁹ Buhârî, *Eymân ve'n Nüzûr*, 136.

⁴⁷⁰ Buhârî, *Eymân ve'n-Nüzûr*, 142.

الَّتِي آخَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَهُمْ، فَلَمَّا نَزَلَتْ وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِي [النساء: 33] قَالَ: نَسَخْتُهَا وَالَّذِينَ عَاقَدَتْ أَيْمَانَكُمْ .⁴⁷¹

203- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ امْرَأَةً جَاءَتْ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ إِنَّ أُمِّي نَذَرَتْ أَنْ تَحْجَّ فَمَاتَتْ قَبْلَ أَنْ تَحْجَّ أَفَأَحْجُّ عَنْهَا؟ قَالَ نَعَمْ حُجِّي عَنْهَا أَرَأَيْتِ لَوْ كَانَ عَلَى أُمِّكَ دَيْنٌ أَكُنْتَ قَاضِيَتَهُ؟ قَالَتْ نَعَمْ فَقَالَ افْضُوا اللَّهَ الَّذِي لَهُ فَإِنَّ اللَّهَ أَحَقُّ بِالْوَفَاءِ .⁴⁷²

204- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ الْأَحْمَرُ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمِ الْبَطِينِ وَالْحَكَمِ وَسَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ وَعَطَاءٍ وَمُجَاهِدٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ جَاءَتْ امْرَأَةٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أُخْتِي مَاتَتْ وَعَلَيْهَا صِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ قَالَ أَرَأَيْتِ لَوْ كَانَ عَلَى أُخْتِكَ دَيْنٌ، أَكُنْتَ تَقْضِيَتَهُ؟ قَالَتْ بَلَى قَالَ فَحَقَّ اللَّهُ أَحَقُّ .⁴⁷³

205- حَدَّثَنَا خَلَادُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ سَمِعْتُ أَبِي يُحَدِّثُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَا جَبْرِيلُ مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَرُورَنَا أَكْثَرَ مِمَّا تَرُورُنَا، فَنَزَلَتْ وَمَا نَنْتَرُلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا [مريم: 64] إِلَى آخِرِ الْآيَةِ قَالَ كَانَ هَذَا الْجَوَابَ لِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ .⁴⁷⁴

206- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ عَنْ هُشَيْمٍ عَنْ أَبِي بَشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَلَا تَجْهَرِ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتِ [الإسراء: 110] بِهَا قَالَ أَنْزَلَتْ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَوَارٍ بِمَكَّةَ فَكَانَ إِذَا رَفَعَ صَوْتَهُ سَمِعَ الْمُشْرِكُونَ فَسَبُّوا الْقُرْآنَ وَمَنْ أَنْزَلَهُ وَمَنْ جَاءَ بِهِ فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَلَا تَجْهَرِ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتِ بِهَا [الإسراء: 110] لَا تَجْهَرِ بِصَلَاتِكَ حَتَّى يَسْمَعَ الْمُشْرِكُونَ وَلَا تُخَافِتِ بِهَا [الإسراء: 110] عَنْ أَصْحَابِكَ فَلَا تُسْمِعُهُمْ وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا [الإسراء: 110] أَسْمِعُهُمْ وَلَا تَجْهَرِ حَتَّى يَأْخُذُوا عَنْكَ الْقُرْآنَ .⁴⁷⁵

207- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى لَا تَحْرُكْ بِهِ لِسَانَكَ [القيامة: 16] قَالَ كَانَ النَّبِيُّ

⁴⁷¹ Buhârî, *Ferâiz*, 153.

⁴⁷² Buhârî, *I'tisâm*, 102; Nesâî, *Menâsikü'l-Hac*, 116.

⁴⁷³ İbn Mâce, *Sıyâm*, 559; Tirmizî, *Savm*, 86.

⁴⁷⁴ Buhârî, *Tevhîd*, 135; Tirmizî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 316.

⁴⁷⁵ Buhârî, *Tevhîd*, 143, 153. Müslim, *Salât*, 329; Tirmizî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 307.

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَالِجُ مِنَ النَّزِيلِ شِدَّةً وَكَانَ يُحَرِّكُ شَفَتَيْهِ فَقَالَ لِي ابْنُ عَبَّاسٍ فَأَنَا أَحَرَّكُهُمَا لَكَ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَرِّكُهُمَا فَقَالَ سَعِيدٌ أَنَا أَحَرَّكُهُمَا كَمَا كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يُحَرِّكُهُمَا، فَحَرَّكَ شَفَتَيْهِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ [القيامة: 17] قَالَ جَمْعُهُ فِي صَدْرِكَ ثُمَّ تَقْرُوهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ [القيامة: 18] قَالَ فَاسْتَمِعْ لَهُ وَأَنْصِتْ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا أَنْ تَقْرَأَهُ قَالَ فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَنَا جَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ اسْتَمَعَ فَإِذَا انْطَلَقَ جَبْرِيلُ قَرَأَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا أَقْرَأَهُ.⁴⁷⁶

208- حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَوَارِيًا بِمَكَّةَ وَكَانَ يَرْفَعُ صَوْتَهُ، فَإِذَا سَمِعَ الْمُشْرِكُونَ سُبُّوا الْقُرْآنَ وَمَنْ جَاءَ بِهِ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا [الإسراء: 110].⁴⁷⁷

209- حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ وَعُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَا حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَسْمَعُونَ وَيُسْمَعُ مِنْكُمْ وَيُسْمَعُ مِمَّنْ سَمِعَ مِنْكُمْ.⁴⁷⁸

210- حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرُو قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ حَدَّثَنَا أَبِي بْنُ كَعْبٍ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ مُوسَى قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوْيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْخُبُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَ الْمَكَانَ الَّذِي أَمَرَ اللَّهُ بِهِ.⁴⁷⁹

211- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ أَبُو عَوَانَةَ حَدَّثَنَا عَنْ جَابِرٍ عَنْ عَمَارٍ هُوَ الدُّهْنِيُّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ رَأَى فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَأَى فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ بِي.⁴⁸⁰

212- حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ عَنْ سَلَمٍ يَعْنِي ابْنَ أَبِي الرَّيَّادِ حَدَّثَنِي بَعْضُ أَصْحَابِنَا عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

⁴⁷⁶ Buhârî, *Tevhîd*, 153; Nesâî, *İftitâh*, 149.

⁴⁷⁷ Buhârî, *Tevhîd*, 158; Nesâî, *İftitâh*, 178.

⁴⁷⁸ Ebû Dâvûd, *İlim*, 321.

⁴⁷⁹ Buhârî, *Bed'ü'l-Halk*, 123.

⁴⁸⁰ İbn Mâce, *Rü'yâ*, 128.

لَا مُسَاعَاةَ فِي الْإِسْلَامِ مَنْ سَاعَى فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَقَدْ لَحِقَ بِعَصَبَتِهِ وَمَنْ ادَّعَى وَلَدًا مِنْ غَيْرِ شِدَّةٍ فَلَا يَرِثُ وَلَا يُورَثُ.⁴⁸¹

213- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُ قَالَ أَخْبَرَنِي يَعْلَى بْنُ مُسْلِمٍ وَعَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ يَزِيدُ أَحَدُهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ وَغَيْرُهُمَا قَدْ سَمِعْتُهُ يُحَدِّثُهُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ **إِنَّا لَعِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ** رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي بْنُ كَعْبٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُوسَى رَسُولُ اللَّهِ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا [الكهف 72] كَانَتْ الْأُولَى نِسْيَانًا وَالْوُسْطَى شَرْطًا وَالثَّالِثَةُ عَمْدًا قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُزْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا [الكهف 73] لَقِيتَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ [الكهف 74] فَانْطَلَقَا فَوَجَدَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقُضَ فَأَقَامَهُ [الكهف 77] قَرَأَهَا ابْنُ عَبَّاسٍ أَمَامَهُمْ مَلِكًا.⁴⁸²

214- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي يَعْلَى بْنُ مُسْلِمٍ وَعَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ يَزِيدُ أَحَدُهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ وَغَيْرُهُمَا قَالَ قَدْ سَمِعْتُهُ يُحَدِّثُهُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ **قَالَ لِي ابْنُ عَبَّاسٍ** رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا حَدَّثَنِي أَبِي بْنُ كَعْبٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَانْطَلَقَا فَوَجَدَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقُضَ قَالَ سَعِيدٌ بِيَدِهِ هَكَذَا وَرَفَعَ يَدَيْهِ فَاسْتَقَامَ قَالَ يَعْلَى حَسِبْتُ أَنْ سَعِيدًا قَالَ فَمَسَحَهُ بِيَدِهِ فَاسْتَقَامَ لَوْ شِئْتُ لَاتَّخَذْتُ عَلَيْهِ أَجْرًا [الكهف 77] قَالَ سَعِيدٌ أَجْرًا نَأْكُلُهُ.⁴⁸³

215- حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا مُغِيرَةُ بْنُ النُّعْمَانِ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ قَالَ آيَةٌ اخْتَلَفَ فِيهَا أَهْلُ الْكُوفَةِ فَرَحَلْتُ فِيهَا إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَسَأَلْتُهُ عَنْهَا فَقَالَ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ [النساء 93] هِيَ آخِرُ مَا نَزَلَ وَمَا نَسَخَهَا شَيْءٌ.⁴⁸⁴

216- أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ بْنِ عَلِيٍّ الْمُوصِلِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مَخْلَدٌ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ سَالِمٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ أَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ إِنِّي جَعَلْتُ أَمْرًا عَلَيَّ حَرَامًا قَالَ كَذَبْتَ لَيْسَتْ عَلَيْكَ بِحَرَامٍ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ [التحریم 1] عَلَيْكَ أَغْلَظُ الْكُفَارَةِ عِنَقُ رَقَبَةٍ.⁴⁸⁵

⁴⁸¹ Ebû Dâvûd, *Talâk*, 279.

⁴⁸² Buhârî, *Şurût*, 192.

⁴⁸³ Buhârî, *Şuf'a*, 89.

⁴⁸⁴ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 47; Müslim, *Îmân*, 237; Ebû Dâvûd, *Fiten*, 105; Nesâî, *Tahrimü'd-Dem*, 85; *Kasâme*, 62.

⁴⁸⁵ Nesâî, *Talâk*, 151.

217- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو نُعَيْمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْوَلِيدِ وَكَانَ يَكُونُ فِي بَنِي عَجَلٍ عَنْ بُكَيْرِ بْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ أَقْبَلْتُ يَهُودُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: يَا أَبَا الْقَاسِمِ أَخْبِرْنَا عَنِ الرَّعْدِ مَا هُوَ؟ قَالَ: مَلَكٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُوَكَّلٌ بِالسَّحَابِ مَعَهُ مَخَارِيقُ مِنْ نَارٍ يَسُوقُ بِهَا السَّحَابَ حَيْثُ شَاءَ اللَّهُ فَقَالُوا فَمَا هَذَا الصَّوْتُ الَّذِي نَسْمَعُ؟ قَالَ زَجْرَةٌ بِالسَّحَابِ إِذَا زَجَرَهُ حَتَّى يَنْتَهِيَ إِلَى حَيْثُ أَمَرَ قَالُوا صَدَقْتَ فَقَالُوا فَأَخْبِرْنَا عَمَّا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ؟ قَالَ اشْتَكَى عِرْقُ النَّسَا فَلَمْ يَجِدْ شَيْئًا يُلَاقِيهِ إِلَّا لُحُومَ الْإِبِلِ وَالْبَائِهَا فَلِذَاكَ حَرَّمَهَا قَالُوا صَدَقْتَ هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ.⁴⁸⁶

218- أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ أُنْبَأَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى أَنَّهُ سَمِعَ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ يَقُولُ أَخْبَرَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ أَنَّ رَجُلًا وَقَعَ فِي أَبٍ كَانَ لَهُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَطَمَهُ الْعَبَّاسُ فَجَاءَ قَوْمُهُ فَقَالُوا لِيَلْطِمْنَهُ كَمَا لَطَمَهُ فَلَبِسُوا السَّلَاحَ، فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ أَيُّ أَهْلِ الْأَرْضِ تَعْلَمُونَ أَكْرَمَ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ؟ فَقَالُوا أَنْتَ فَقَالَ إِنَّ الْعَبَّاسَ مِنِّي وَأَنَا مِنْهُ لَا تَسُبُّوا مَوْتَانَا فَتُؤَدُّوا أَحْيَاءَنَا فَجَاءَ الْقَوْمُ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ نَعُودُ بِاللَّهِ مِنْ غَضَبِكَ اسْتَغْفِرْ لَنَا.⁴⁸⁷

219- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ أَوْ قَالَ حَدَّثَنِي الْحَكَمُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ أَمَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَرٍّ قَالَ سَلِ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنْ هَاتَيْنِ الْآيَتَيْنِ مَا أَمْرُهُمَا وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ [الأنعام 151] وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا [النساء 93] فَسَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ فَقَالَ لَمَّا أُنْزِلَتِ اللَّيْلُ فِي الْفُرْقَانِ قَالَ: مُشْرِكُوا هَلْ مَكَّةَ فَقَدْ قَتَلْنَا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ وَدَعَوْنَا مَعَ اللَّهِ إِلَهَا آخَرَوْقَدْ أَتَيْنَا الْفَوَاحِشَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ [مريم 60] الْآيَةُ فَهَذِهِ لِأَوْلَيْكَ وَأَمَّا اللَّيْلُ فِي النَّسَاءِ الرَّجُلُ إِذَا عَرَفَ الْإِسْلَامَ وَشَرَّاعَهُ ثُمَّ قَتَلَ فَجَزَّأُوهُ جَهَنَّمَ فَذَكَرْتُهُ لِمَجَاهِدٍ فَقَالَ لَا مَنْ نَدِمَ.⁴⁸⁸

220- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي الْقَاسِمُ بْنُ أَبِي بَرَّةَ أَنَّهُ سَأَلَ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ هَلْ لِمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا مِنْ تَوْبَةٍ؟ فَقَرَأْتُ عَلَيْهِ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ [الفرقان: 68] فَقَالَ سَعِيدٌ: قَرَأْتُهَا عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ كَمَا قَرَأْتُهَا عَلَيَّ فَقَالَ هَذِهِ مَكِّيَّةٌ نَسَخْتُهَا آيَةً مَدِينِيَّةً الَّتِي فِي سُورَةِ النَّسَاءِ.⁴⁸⁹

⁴⁸⁶ Tirmizî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 294.

⁴⁸⁷ Tirmizî, *Menâkib*, 65; Nesâî, *Kasâme*, 33.

⁴⁸⁸ Buhârî, *Menâkibu'l-Ensâr*, 45; Ebû Dâvûd, *Fiten*, 105.

⁴⁸⁹ Buhârî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 110; Nesâî, *Kasâme*, 62.

221- أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُمَانَ بْنِ حَكِيمٍ الْأَوْدِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ صَالِحٍ عَنْ مَيْسَرَةَ بْنِ حَبِيبٍ عَنْ الْمُنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** قَالَ **كُنْتُ مَعَ ابْنِ عَبَّاسٍ** بِعَرَاقَاتٍ فَقَالَ مَا لِي لَا أَسْمَعُ النَّاسَ يُلَبُّونَ؟ قُلْتُ يَخَافُونَ مِنْ مُعَاوِيَةَ فَخَرَجَ ابْنُ عَبَّاسٍ مِنْ فُسْطَاطِهِ فَقَالَ لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ فَإِنَّهُمْ قَدْ تَرَكُوا السُّنَّةَ مِنْ بَغْضِ عَلِيٍّ .⁴⁹⁰

2. SAÎD B. CÜBEYR'İN İBN ÖMER'DEN RİVÂYETLERİ

1- حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** عَنْ ابْنِ **عُمَرَ** قَالَ حُسِبْتُ عَلِيٍّ بِتَطْلِيقَةٍ.⁴⁹¹

2- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** عَنْ ابْنِ **عُمَرَ** أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِلْمُتَلَاعِنِينَ حِسَابُكُمَا عَلَى اللَّهِ أَحَدُكُمَا كَاذِبٌ لَا سَبِيلَ لَكَ عَلَيْهَا قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَالِي؟ قَالَ لَا مَالَ لَكَ إِنْ كُنْتَ صَدَقْتَ عَلَيْهَا فَهُوَ بِمَا اسْتَحَلَلْتَ مِنْ فَرْجِهَا وَإِنْ كُنْتَ كَذَبْتَ عَلَيْهَا فَذَاكَ أَبَعْدُ وَأَبَعْدُ لَكَ مِنْهَا.⁴⁹²

3- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ حَبِيبٍ وَسُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ وَمُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ بْنُ ثَعْلَبَةَ الْجَمَانِيُّ قَالُوا حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عُبَيْدٍ الطَّنَافِيسِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ أَوْ سِمَاكٌ وَلَا أَعْلَمُهُ إِلَّا سِمَاكًا عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** عَنْ ابْنِ **عُمَرَ** قَالَ كُنْتُ أَبِيعُ الْإِبِلَ، فَكُنْتُ أَخْذُ الذَّهَبَ مِنَ الْفِضَّةِ وَالْفِضَّةَ مِنَ الذَّهَبِ وَالْدَّنَانِيرَ مِنَ الدَّرَاهِمِ وَالْدَّرَاهِمَ مِنَ الدَّنَانِيرِ فَسَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ ذَا أَخَذْتَ أَحَدَهُمَا وَأَعْطَيْتَ الْآخَرَ فَلَا تُفَارِقْ صَاحِبَكَ وَبَيْنَهُ لَبْسٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَكِيمٍ قَالَ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِسْحَاقَ قَالَ أَنْبَأَنَا حَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** عَنْ ابْنِ **عُمَرَ** عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ.⁴⁹³

4- حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ زُرَّارَةَ أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ **سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ** قُلْتُ لِابْنِ **عُمَرَ** رَجُلٌ قَذَفَ امْرَأَتَهُ؟ فَقَالَ فَرَّقَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَخَوَيْ بَنِي الْعَجْلَانِ وَقَالَ اللَّهُ يَعْلَمُ أَنَّ أَحَدَكُمَا كَاذِبٌ فَهَلْ مِنْكُمَا تَائِبٌ؟ فَأَبَيَا فَقَالَ اللَّهُ يَعْلَمُ أَنَّ أَحَدَكُمَا كَاذِبٌ فَهَلْ مِنْكُمَا تَائِبٌ؟ فَأَبَيَا فَفَرَّقَ بَيْنَهُمَا قَالَ أَيُّوبُ فَقَالَ لِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ فِي الْحَدِيثِ شَيْءٌ لَا

⁴⁹⁰ Nesâî, *Menâsikü'l-Hac*, 253.

⁴⁹¹ Buhârî, *Talâk*, 41

⁴⁹² Buhârî, *Talâk*, 62; Müslim, *Talâk*, 113; Ebû Dâvûd, *Talâk*, 278.

⁴⁹³ İbn Mâce, *Ticâret*, 760; Ebû Dâvûd, *Büyü'*, 250; Nesâî, *Büyü'*, 281, 282.

أَرَاكَ تُحَدِّثُهُ قَالَ قَالَ الرَّجُلُ: مَالِي؟ قَالَ لَا مَالَ لَكَ إِنْ كُنْتَ صَادِقًا فَقَدْ دَخَلْتَ بِهَا وَإِنْ كُنْتَ كَاذِبًا فَهُوَ أَبْعَدُ مِنْكَ .⁴⁹⁴

5- أَخْبَرَنِي زِيَادُ بْنُ أَيُّوبَ قَالَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ فَرَدَّهَا عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى طَلَّقَهَا وَهِيَ طَاهِرٌ.⁴⁹⁵

6- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ عَمَرُو سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ قَالَ سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ عَنْ حَدِيثِ الْمُتَلَاعِنِينَ فَقَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلْمُتَلَاعِنِينَ حِسَابُكُمَا عَلَى اللَّهِ أَحَدُكُمَا كَاذِبٌ لَا سَبِيلَ لَكَ عَلَيْهَا قَالَ مَالِي؟ قَالَ لَا مَالَ لَكَ إِنْ كُنْتَ صَدَقْتَ عَلَيْهَا فَهُوَ بِمَا اسْتَحْلَلْتَ مِنْ فَرْجِهَا وَإِنْ كُنْتَ كَذَبْتَ عَلَيْهَا فَذَاكَ أَبْعَدُ لَكَ قَالَ سُفْيَانُ حَفِظْتُهُ مِنْ عَمْرٍو وَقَالَ أَيُّوبُ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ قُلْتُ لِابْنِ عُمَرَ رَجُلٌ لَا عَنَ امْرَأَتِهِ فَقَالَ بِإِصْبَعَيْهِ وَفَرَّقَ سُفْيَانُ بَيْنَ إِصْبَعَيْهِ السَّبَابَةِ وَالْوُسْطَى فَرَّقَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَخَوَيْ بَنِي الْعَجْلَانِ وَقَالَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنْ أَحَدُكُمَا كَاذِبٌ فَهَلْ مِنْكُمَا تَائِبٌ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ قَالَ سُفْيَانُ حَفِظْتُهُ مِنْ عَمْرٍو وَأَيُّوبُ كَمَا أَخْبَرْتَنِي .⁴⁹⁶

7- حَدَّثَنَا زَكَرِيَاءُ بْنُ يَحْيَى أَبُو السُّكَيْنِ قَالَ حَدَّثَنَا الْمُحَارِبِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُوْقَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ كُنْتُ مَعَ ابْنِ عُمَرَ حِينَ أَصَابَهُ سِنَانُ الرُّمَحِ فِي أَخْمَصِ قَدَمِهِ فَلَزِقَتْ قَدَمُهُ بِالرَّكَابِ فَتَزَلَّتْ فَتَزَعَّتْهَا وَذَلِكَ بِمَنْى فَبَلَغَ الْحَجَّاجُ فَجَعَلَ يَعُودُهُ فَقَالَ الْحَجَّاجُ لَوْ نَعْلَمُ مَنْ أَصَابَكَ فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ أَنْتَ أَصَبْتَنِي قَالَ وَكَيْفَ؟ قَالَ حَمَلْتُ السَّلَاحَ فِي يَوْمٍ لَمْ يَكُنْ يُحْمَلُ فِيهِ وَأَدْخَلْتُ السَّلَاحَ الْحَرَمَ وَلَمْ يَكُنِ السَّلَاحُ يُدْخَلُ الْحَرَمَ .⁴⁹⁷

8- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ كَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَدَّهِنَّ بِالزَّيْتِ فَذَكَرْتُهُ لِإِبْرَاهِيمَ قَالَ مَا تَصْنَعُ بِقَوْلِهِ .⁴⁹⁸

9- حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ بَيْعِ حَبْلِ الْحَبَلَةِ .⁴⁹⁹

⁴⁹⁴ Buhârî, *Talâk*, 6; Ebû Dâvûd, *Talâk*, 278; Nesâî, *Talâk*, 176, 177.

⁴⁹⁵ Nesâî, *Talâk*, 141.

⁴⁹⁶ Buhârî, *Talâk*, 55; Nesâî, *Talâk*, 177.

⁴⁹⁷ Buhârî, *Cumu'a*, 19.

⁴⁹⁸ Buhârî, *Hac*, 136; Tirmizî, *Hac*, 285, İbn Mâce, *Menâsik*, 103.

⁴⁹⁹ Tirmizî, *Büyû'*, 523, Nesâî, *Büyû'*, 293; İbn Mâce, *Ticâret*, 74.

10- حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ زَنْجُوهِ النَّسَائِيُّ أَخْبَرَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ بْنُ أَبِي كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: سَأَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَسْمَعُ عَنْ لَيْلَةِ الْقَدْرِ فَقَالَ هِيَ فِي كُلِّ رَمَضَانَ قَالَ أَبُو دَاوُدَ رَوَاهُ سُفْيَانُ وَشُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ مَوْفُوفًا عَلَى ابْنِ عُمَرَ لَمْ يَرْفَعَاهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.⁵⁰⁰

11- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ وَمُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْمَعْنِيُّ قَالَا حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ يَعْلَى يَعْنِي ابْنَ حَكِيمٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ يَقُولُ حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيذَ الْجَرِّ فَخَرَجْتُ فَرَعًا مِنْ قَوْلِهِ حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيذَ الْجَرِّ فَدَخَلْتُ عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقُلْتُ أَمَا تَسْمَعُ مَا يَقُولُ ابْنُ عُمَرَ؟ قَالَ وَمَا ذَاكَ؟ قُلْتُ قَالَ حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيذَ الْجَرِّ قَالَ صَدَقَ حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيذَ الْجَرِّ قُلْتُ وَمَا الْجَرُّ؟ قَالَ كُلُّ شَيْءٍ يُصْنَعُ مِنْ مَدَرٍ.⁵⁰¹

12- أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اتَّخَذَ شَيْئًا فِيهِ الرُّوحُ غَرَضًا.⁵⁰²

13- أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنِي الْمِنْهَالُ بْنُ عَمْرِو عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لَعَنَ اللَّهُ مَنْ مَثَلَ بِالْحَيَوَانِ.⁵⁰³

14- أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ حَدَّثَنَا الْمُعَاوِي عَنْ حَمَادِ بْنِ سَلَمَةَ عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ رُوَيْدَكَ إِنِّي أَبِيعُ الْإِبِلَ بِالْبَقِيعِ بِالدَّنَانِيرِ وَأَخُذُ الدَّرَاهِمَ قَالَ لَا بَأْسَ أَنْ تَأْخُذَ بِسِعْرِ يَوْمِهَا مَا لَمْ تَفْتَرِقَا وَبَيْنَكُمَا شَيْءٌ.⁵⁰⁴

15- حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ كُنْتُ عِنْدَ ابْنِ عُمَرَ فَمَرُّوا بِفَيْئَةٍ أَوْ بِنَقَرٍ نَصَبُوا دَجَاجَةً يَرْمُونَهَا فَلَمَّا رَأَوْا ابْنَ عُمَرَ تَفَرَّقُوا عَنْهَا وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ مَنْ فَعَلَ هَذَا؟ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَعَنَ مَنْ فَعَلَ هَذَا. تَابَعَهُ

⁵⁰⁰ Ebû Dâvûd, *Ramazan*, 53.

⁵⁰¹ Ebû Dâvûd, *Eşribe*, 330; Nesâî, *Eşribe*, 303, 304.

⁵⁰² Nesâî, *Dahâyâ*, 238, 239.

⁵⁰³ Nesâî, *Dahâyâ*, 238.

⁵⁰⁴ Tirmizî, *Büyû*, 56; Nesâî, *Büyû*, 28.

سُلَيْمَانُ عَنْ شُعْبَةَ حَدَّثَنَا الْمِنْهَالُ عَنْ سَعِيدٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ لَعَنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ مَثَلَ بِالْحَيَوَانِ وَقَالَ عَدِيٌّ عَنْ سَعِيدٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ .⁵⁰⁵

16- حَدَّثَنَا عُيَيْدُ بْنُ أَسْبَاطٍ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقُرَشِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الرَّازِيِّ عَنْ سَعْدِ مَوْلَى طَلْحَةَ عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَدِّثُ حَدِيثًا لَوْ لَمْ أَسْمَعْهُ إِلَّا مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ حَتَّى عَدَّ سَبْعَ مَرَّاتٍ وَلَكِنِّي سَمِعْتُهُ أَكْثَرُ مِنْ ذَلِكَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ كَانَ الْكِفْلُ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا يَتَوَرَّعُ مِنْ ذَنْبٍ عَمِلَهُ فَأَتَتْهُ امْرَأَةٌ فَأَعْطَاهَا سِتْنِينَ دِينَارًا عَلَى أَنْ يَطَّأَهَا فَلَمَّا قَعَدَ مِنْهَا مَقْعَدَ الرَّجُلِ مِنْ امْرَأَتِهِ أَرَعَدَتْ وَبَكَتْ فَقَالَ مَا يُبْكِيكِ أَكْرَهْتِكِ؟ قَالَتْ لَا وَلَكِنَّهُ عَمَلٌ مَا عَمِلْتُهُ قَطُّ وَمَا حَمَلَنِي عَلَيْهِ إِلَّا الْحَاجَةُ فَقَالَ تَفْعَلِينَ أَنْتِ هَذَا وَمَا فَعَلْتِهِ؟ اذْهَبِي فَهِيَ لَكَ وَقَالَ لَا وَاللَّهِ لَا أَغْصِي اللَّهَ بَعْدَهَا أَبَدًا، فَمَاتَ مِنْ لَيْلَتِهِ فَأَصْبَحَ مَكْتُوبًا عَلَى بَابِهِ إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لِلْكِفْلِ. هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ وَقَدْ رَوَاهُ شَيْبَانُ وَغَيْرُ وَاحِدٍ عَنِ الْأَعْمَشِ نَحْوَ هَذَا وَرَفَعُوهُ وَرَوَى بَعْضُهُمْ عَنِ الْأَعْمَشِ فَلَمْ يَرْفَعُوهُ وَرَوَى أَبُو بَكْرٍ بْنُ عِيَّاشٍ هَذَا الْحَدِيثَ عَنِ الْأَعْمَشِ فَأَخْطَأَ فِيهِ وَقَالَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ وَهُوَ غَيْرُ مُحْفُوظٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الرَّازِيُّ هُوَ كُوفِيٌّ وَكَانَتْ جَدَّتُهُ سُرَيْيَةً لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَرَوَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الرَّازِيِّ عُبَيْدَةُ الضَّبِّيُّ وَالْحَجَّاجُ بْنُ أَرْطَاةٍ وَغَيْرُ وَاحِدٍ مِنْ كِبَارِ أَهْلِ الْعِلْمِ .⁵⁰⁶

17- أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ وَمُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَا حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ يَقُولُ سُئِلْتُ عَنِ الْمُتَلَاعِنِينَ فِي إِمَارَةِ ابْنِ الزُّبَيْرِ أَيْفَرَّقَ بَيْنَهُمَا؟ فَمَا دَرَيْتُ مَا أَقُولُ فَفُتُّ مِنْ مَقَامِي إِلَى مَنْزِلِ ابْنِ عُمَرَ فَقُلْتُ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُتَلَاعِنِينَ أَيْفَرَّقَ بَيْنَهُمَا؟ قَالَ نَعَمْ سُبْحَانَ اللَّهِ إِنَّ أَوَّلَ مَنْ سَأَلَ عَنْ ذَلِكَ فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ وَلَمْ يَقُلْ عَمْرُو أَرَأَيْتَ الرَّجُلَ مَنَّا يَرَى عَلَى امْرَأَتِهِ فَاحِشَةً إِنْ تَكَلَّمَ فَأَمُرَّ عَظِيمٌ وَقَالَ عَمْرُو أَتَى أَمْرًا عَظِيمًا وَإِنْ سَكَتَ سَكَتَ عَلَى مِثْلِ ذَلِكَ فَلَمْ يُجِبْهُ فَلَمَّا كَانَ بَعْدَ ذَلِكَ أَتَاهُ فَقَالَ إِنَّ الْأَمْرَ الَّذِي سَأَلْتُكَ ابْتُلِيتُ بِهِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ هَؤُلَاءِ الْآيَاتِ فِي سُورَةِ الثُّورِ وَالَّذِينَ يَزْمُونَ أَرْوَاجَهُمْ [النور 6] حَتَّى بَلَغَ وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ [النور 9] فَبَدَأَ بِالرَّجُلِ فَوَعَظَهُ وَذَكَرَهُ وَأَخْبَرَهُ أَنَّ عَذَابَ الدُّنْيَا أَهْوَنُ مِنْ عَذَابِ الْآخِرَةِ فَقَالَ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا كَذَبْتُ ثُمَّ تَنَّى بِالْمَرْأَةِ فَوَعَظَهَا وَذَكَرَهَا

⁵⁰⁵ Buhârî, Sayd ve 'z Zebâih, 94; Müslim, Sayd, 154.

⁵⁰⁶ Tirmizî, Sıfatu 'l-Kiyâme, 657.

فَقَالَتْ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ إِنَّهُ لَكَادِبٌ فَبَدَأَ بِالرَّجُلِ فَشَهِدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ وَالْخَامِسَةَ أَنَّ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ثُمَّ تَنَّى بِالْمَرْأَةِ فَشَهِدَتْ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ فَفَرَّقَ بَيْنَهُمَا .⁵⁰⁷

18- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ شَاهِينَ الْوَاسِطِيُّ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ بَيَانَ عَنْ وَبَرَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ خَرَجَ عَلَيْنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ فَرَجَوْنَا أَنْ يُحَدِّثَنَا حَدِيثًا حَسَنًا قَالَ فَبَادَرَنَا إِلَيْهِ رَجُلٌ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ حَدِّثْنَا عَنِ الْقِتَالِ فِي الْفِتْنَةِ وَاللَّهُ يَقُولُ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ [الأنفال 39] فَقَالَ هَلْ تُدْرِي مَا الْفِتْنَةُ، تَكَلَّنَاكَ أُمُّكَ؟ إِنَّمَا كَانَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَاتِلُ الْمُشْرِكِينَ وَكَانَ الدُّخُولُ فِي دِينِهِمْ فِتْنَةً، وَلَيْسَ كَقِتَالِكُمْ عَلَى الْمُلْكِ .⁵⁰⁸

19- أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى قَالَ حَدَّثَنَا خَالِدٌ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ قَالَ رَأَيْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ بِجَمْعٍ أَقَامَ فَصَّلَى الْمَغْرِبَ ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّى يَعْنِي الْعِشَاءَ رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ ذَكَرَ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ صَنَعَ بِهِمْ مِثْلَ ذَلِكَ فِي ذَلِكَ الْمَكَانِ وَذَكَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَنَعَ مِثْلَ ذَلِكَ فِي ذَلِكَ الْمَكَانِ .⁵⁰⁹

20- أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ وَمُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى عَنْ يَحْيَى عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ قَالَ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي عَلَى دَابَّتِهِ وَهُوَ مُقْبِلٌ مِنْ مَكَّةَ إِلَى الْمَدِينَةِ وَفِيهِ أَنْزَلَتْ فَأَيْنَمَا تَوَلَّوْا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ [البقرة 115] .⁵¹⁰

21- أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ أَنْبَأَنَا الثَّوْرِيُّ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ الْجَزَرِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ ذَكَرَ نَحْوَهُ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ وَأَنَا شَيْخٌ كَبِيرٌ .⁵¹¹

3. SAÎD B. CÜBEYR'İN EBÛ ABDİRRAHMAN ES-SÜLEMÎ-- EBÛ MÛSÂ EL-EŞ'ÂRÎ'DEN RİVÂYETLERİ

1- حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَحَدٌ أَصْبِرُ عَلَى أَدَى سَمِعَهُ مِنَ اللَّهِ يَدْعُونَ لَهُ الْوَلَدَ ثُمَّ يُعَافِيهِمْ وَيَرْزُقُهُمْ .⁵¹²

⁵⁰⁷ Tirmizî, *Talâk*, 498, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 329; Nesâî, *Talâk*, 175.

⁵⁰⁸ Buhârî, *Fiten*, 54.

⁵⁰⁹ Nesâî. *Salât*, 239, *Mevâkîf*, 240.

⁵¹⁰ Tirmizî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 205; Nesâî, *Salât*, 244.

⁵¹¹ Tirmizî, *Hac*, 208; Nesâî, *Menâsikü'l-Hac*, 242.

⁵¹² Buhârî, *Tevhîd*, 115.

2- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي الْأَعْمَشُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَيْسَ أَحَدٌ أَوْ لَيْسَ شَيْءٌ أَصْبَرَ عَلَى أَدَى سَمِعَهُ مِنَ اللَّهِ إِنَّهُمْ لَيَدْعُونَ لَهُ وَلَدًا وَإِنَّهُ لَيُعَافِيهِمْ وَيَرْزُقُهُمْ.⁵¹³

4. SAÎD B. CÜBEYR'İN AMR B. MEYMÛN'DAN RİVÂYETLERİ

1- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ أَنَّ مُعَاذًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَمَّا قَدِمَ الْيَمَنَ صَلَّى بِهِمُ الصُّبْحَ فَقَرَأَ وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا [النساء: 125] فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ لَقَدْ قَرَّتْ عَيْنُ أُمِّ إِبْرَاهِيمَ زَادَ مُعَاذٌ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ حَبِيبٍ عَنْ سَعِيدٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ مُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ فَقَرَأَ مُعَاذٌ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ سُورَةَ النَّسَاءِ فَلَمَّا قَالَ وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا [النساء: 125] قَالَ رَجُلٌ خَلْفَهُ قَرَّتْ عَيْنُ أُمِّ إِبْرَاهِيمَ.⁵¹⁴

2- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْحَكَمِ وَسَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَنَّهُ صَلَّى الْمَغْرِبَ بِجَمْعٍ وَالْعِشَاءَ بِإِقَامَةٍ ثُمَّ حَدَّثَ عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّهُ صَلَّى مِثْلَ ذَلِكَ وَحَدَّثَ ابْنُ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَنَعَ مِثْلَ ذَلِكَ.⁵¹⁵

5. SAÎD B. CÜBEYR'İN ABDULLAH B. EL-MUĞAFFEL'DEN RİVÂYETLERİ

1- وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي عُلْيَةَ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَنَّ قَرِيبًا لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغَفَّلٍ خَذَفَ قَالَ فَتَهَاهُ وَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ الْخَذَفِ وَقَالَ إِنَّهَا لَا تَصِيدُ صَيْدًا وَلَا تَتَكَا عَدُوًّا وَلَكِنَّهَا تَكْسِرُ السِّنَّ وَتَفْقَأُ الْعَيْنَ قَالَ فَعَادَ فَقَالَ أُحَدِّثُكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْهُ ثُمَّ تَخَذَفَ لَا أَكَلْمَكَ أَبَدًا.⁵¹⁶

6. SAÎD B. CÜBEYR'İN İKRİME'DEN (VASITASIYLA - İBN ABBÂS'TAN) RİVÂYETLERİ

1- أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ قَالَ حَدَّثَنَا ثَابِتُ بْنُ يَزِيدَ الْأَحْوَلُ قَالَ حَدَّثَنَا هِلَالُ بْنُ خَبَابٍ قَالَ سَأَلْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنِ الرَّجُلِ يَحُجُّ يَشْتَرِطُ؟ قَالَ الشَّرْطُ بَيْنَ النَّاسِ فَحَدَّثَنِي حَدِيثُهُ يَعْنِي عِكْرِمَةَ فَحَدَّثَنِي عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ ضَبَاعَةَ بِنْتَ الرَّبِيعِ بْنِ

⁵¹³ Buhârî, Edeb, 25; Müslim, Sıfatu'l-Kiyâme, 216.

⁵¹⁴ Buhârî, Meğâzî, 163.

⁵¹⁵ Müslim, Hac, 937, 938; Ebû Dâvûd, Menâsik, 192; Nesâî, Mevâkıf, 291; Ezân, 16; Menâsikü'l-Hac, 260.

⁵¹⁶ Müslim, Sayd ve 'z-Zebâih, 1548; İbn Mâce, İmân, 8; Sayd, 107.

عَبْدُ الْمُطَّلِبِ أَنْتَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أُرِيدُ الْحَجَّ فَكَيْفَ أَقُولُ؟ قَالَ قُولِي لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ وَمَحَلِّي مِنَ الْأَرْضِ حَيْثُ تَحْبِسُنِي فَإِنَّ لَكَ عَلَى رَبِّكَ مَا اسْتَنْتَيْتَ.⁵¹⁷

7. SAÎD B. CÜBEYR'İN ALÎ B. EBÎ TÂLİB'DEN RİVÂYETLERİ

1- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا بَحْرُ بْنُ كَنْبَرٍ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ سَاجٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ: إِنَّ أَفْوَاهَكُمْ طُرُقٌ لِلْقُرْآنِ فَطَيَّبُوهَا بِالسَّوَاكِ.⁵¹⁸

8. SAÎD B. CÜBEYR'İN ENES B. MÂLİK'TEN RİVÂYETLERİ

1- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ وَابْنُ رَافِعٍ قَالَا حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنُ عُمَرَ بْنِ كَيْسَانَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ وَهْبِ بْنِ مَانُوسٍ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ يَقُولُ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ مَا صَلَّيْتُ وَرَاءَ أَحَدٍ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَشْبَهَ صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ هَذَا الْفَتَى يَعْنِي عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ فَحَزَرْنَا فِي رُكُوعِهِ عَشْرَ تَسْبِيحَاتٍ وَفِي سُجُودِهِ عَشْرَ تَسْبِيحَاتٍ قَالَ أَبُو دَاوُدَ قَالَ أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ قُلْتُ لَهُ مَانُوسُ أَوْ مَابُوسُ قَالَ أَمَّا عَبْدُ الرَّزَّاقِ فَيَقُولُ مَابُوسُ وَأَمَّا حَفْظِي فَمَانُوسُ وَهَذَا لَفْظُ ابْنِ رَافِعٍ قَالَ أَحْمَدُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ.⁵¹⁹

9. SAÎD B. CÜBEYR'İN MÜBHEM RAVÎ'DEN (VASITASIYLA - HZ. ÂİŞE'DEN RİVÂYETLERİ

1- حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ عَنْ مَالِكٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ رَجُلٍ عِنْدَهُ رَضِيٌّ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَتْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا مِنْ أَمْرٍ تَكُونُ لَهُ صَلَاةٌ بَلِيلٍ يَغْلِبُهُ عَلَيْهَا نَوْمٌ إِلَّا كُتِبَ لَهُ أَجْرُ صَلَاتِهِ وَكَانَ نَوْمُهُ عَلَيْهِ صَدَقَةً.⁵²⁰

10. SAÎD B. CÜBEYR'İN ADİYY B. HÂTİM'DEN RİVÂYETLERİ

1- أَخْبَرَنَا زِيَادُ بْنُ أَيُّوبَ قَالَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ قَالَ أَنْبَأَنَا أَبُو بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا أَهْلُ الصَّيْدِ وَإِنَّا أَحَدُنَا يَرْمِي الصَّيْدَ فَيَغِيبُ

⁵¹⁷ Nesâî, *Menâsikü'l-Hac*, 167.

⁵¹⁸ İbn Mâce, *Tahâret*, 106.

⁵¹⁹ Ebû Dâvûd, *Salât*, 234; Nesâî, *Tatbîk*, 224.

⁵²⁰ Ebû Dâvûd, *Kıyâmu'l-Leyl*, 34; Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl*, 257, 258.

عَنْهُ اللَّيْلَةُ وَاللَّيْلَتَيْنِ فَيَبْتَغِي الْأَثَرَ فَيَجِدُهُ مَيِّتًا وَسَهْمُهُ فِيهِ قَالَ إِذَا وَجَدْتَ السَّهْمَ فِيهِ وَلَمْ تَجِدْ فِيهِ أَثَرَ سَبْعٍ وَعَلِمْتَ أَنَّ سَهْمَكَ قَتَلَهُ فَكُلْ .⁵²¹

11. SAÏD B. CÜBEYR'İN EBÛ SAÏD EL-HUDRÎ'DEN RİVÂYETLERİ

1- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى الْبَصْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَبِي الصَّهْبَاءِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَفَعَهُ قَالَ إِذَا أَصْبَحَ ابْنُ آدَمَ فَإِنَّ الْأَعْضَاءَ كُلَّهَا تُكْفِّرُ اللِّسَانَ فَتَقُولُ اتَّقِ اللَّهَ فِينَا فَإِنَّمَا نَحْنُ بِكَ فَإِنْ اسْتَقَمْتَ اسْتَقَمْنَا وَإِنْ اعْوَجَجْتَ اعْوَجَجْنَا .
حَدَّثَنَا هَنَادٌ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ حَمَّادِ بْنِ زَيْدٍ نَحْوَهُ وَلَمْ يَرْفَعْهُ وَهَذَا أَصَحُّ مِنْ حَدِيثِ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى هَذَا حَدِيثٌ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ حَمَّادِ بْنِ زَيْدٍ وَقَدْ رَوَاهُ غَيْرُ وَاحِدٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ زَيْدٍ وَلَمْ يَرْفَعُوهُ حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَبِي الصَّهْبَاءِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ أَحْسِبُهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ نَحْوَهُ.⁵²²

12. SAÏD B. CÜBEYR'E NİSBET EDİLEN MAKTÛ RİVÂYETLER

1- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الشَّيْبَانِيُّ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ أَصَابْتُنَا مَجَاعَةٌ لَيَالِي خَيْبَرَ فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ خَيْبَرَ وَقَعْنَا فِي الْحُمْرِ الْأَهْلِيَّةِ فَاَنْتَحَرْنَاهَا فَلَمَّا عَلَتْ الْقُدُورُنَادَى مُنَادِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْفُوا الْقُدُورَ فَلَا تَطْعَمُوا مِنْ لُحُومِ الْحُمْرِ شَيْئًا. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَقُلْنَا إِنَّمَا نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَنَّهُا لَمْ تُحْمَسْ وَقَالَ آخَرُونَ حَرَّمَهَا أَلْبَنَةُ وَسَأَلْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ فَقَالَ حَرَّمَهَا أَلْبَنَةُ .⁵²³

2- أَخْبَرَنَا سُؤَيْدٌ قَالَ أَنْبَأَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ السَّكْرُ حَمْرٌ .⁵²⁴

3- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الْمَلِكِ عَنْ طَاوُسٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى [الشورى: 23] قَالَ فَقَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قُرْبَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ بَطْنٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَّا وَلَهُ فِيهِ قَرَابَةٌ فَتَزَلَّتْ عَلَيْهِ إِلَّا أَنْ تَصِلُوا قَرَابَةً بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ.⁵²⁵

⁵²¹ Tirmizî, Sayd, 67; Nesâî, Sayd ve 'z Zebâih, 193.

⁵²² Tirmizî, Zühâd, 605.

⁵²³ Buhârî, Fardı Humûs, 96; İbn Mâce, Sayd, 107.

⁵²⁴ Nesâî, Eşribe, 29.

⁵²⁵ Buhârî, Menâkıb, 178.

4- أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مُوسَى أَبِي شَهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَنَّهُ كَانَ لَا يَرَى بَأْسًا وَإِنْ كَانَ مِنْ قَرْضٍ.⁵²⁶

5- أَخْبَرَنَا سُؤَيْدٌ قَالَ أَنْبَأَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ السَّكَّرُ حَرَامٌ وَالرَّزْقُ الْحَسَنُ حَلَالٌ.⁵²⁷

6- حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ حُرَيْثٍ قَالَ حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى عَنْ أَبِي حَمَزَةَ السُّكْرِيِّ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ عَنْ مِقْسَمٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا كَانَ دَمًا أَحْمَرَ فَدِينَارٌ وَإِذَا كَانَ دَمًا أَصْفَرَ فَنِصْفُ دِينَارٍ حَدِيثُ الْكَفَّارَةِ فِي إِيثَانِ الْحَائِضِ قَدْ رُوِيَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ مَوْفُوفًا وَمَرْفُوعًا وَهُوَ قَوْلُ بَعْضِ أَهْلِ الْعِلْمِ بِهِ يَقُولُ أَحْمَدُ وَإِسْحَاقُ وَقَالَ ابْنُ الْمُبَارَكِ: يَسْتَغْفِرُ رَبَّهُ وَلَا كَفَّارَةَ عَلَيْهِ وَقَدْ رُوِيَ مِنْهُ قَوْلُ ابْنِ الْمُبَارَكِ عَنْ بَعْضِ التَّابِعِينَ مِنْهُمْ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ وَإِبْرَاهِيمُ النَّخَعِيُّ وَهُوَ قَوْلُ عَامَّةِ عُلَمَاءِ الْأَمْصَارِ.⁵²⁸

7- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ بْنُ زِيَادٍ قَالَ حَدَّثَنَا شَرِيكٌ عَنْ سَالِمٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ لَا بَأْسَ بِالْقِرَامِلِ . قَالَ أَبُو دَاوُدَ كَأَنَّهُ يَذْهَبُ إِلَى أَنَّ الْمَنْهِيَّ عَنْهُ شُعُورُ النِّسَاءِ قَالَ أَبُو دَاوُدَ كَانَ أَحْمَدُ يَقُولُ الْقِرَامِلُ لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ.⁵²⁹

8- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سِمَاكِ قَالَ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ سَمُرَةَ بِهَذَا الْحَدِيثِ وَالْأَوَّلُ أَتَمُّ قَالَ فَرَدَّهُ مَرَّتَيْنِ قَالَ سِمَاكُ فَحَدَّثْتُ بِهِ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ فَقَالَ إِنَّهُ رَدَّهُ أَرْبَعَ مَرَّاتٍ.⁵³⁰

⁵²⁶ Nesâî, *Büyû* , 283.

⁵²⁷ Nesâî, *Eşribe*, 295.

⁵²⁸ Tirmizî, *Tahâret*, 245.

⁵²⁹ Ebû Dâvûd, *Tereccül*, 78.

⁵³⁰ Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 147.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Aziz ELÇİ
Doğum Yeri ve Tarihi	Şanlıurfa, 1988
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	MEB
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	29.08.2019